

Vennesla kommune
Seksjon for samfunnsutvikling/
Enhet for kultur

© Ingvald R. Ingebretsen

Temaplan for kulturminner og kulturmiljøer

Vedtatt i kommunestyret: 20.04.2017

Forord

Kulturminneplanen er utarbeidet i samarbeid med Vest-Agder fylkeskommune, og er støttet med økonomiske midler fra Riksantikvaren. Den er ikke utarbeidet som en kommunedelplan, men som en temaplan. Planen er ufullstendig, og vil være gjenstand for fortløpende oppdatering og revidering. Kommunen ønsker innspill på planen fortløpende. Innspill kan sendes til kommunens postmottak (epost: post@vennesla.kommune.no og merkes «kulturminneplan»).

Innholdsfortegnelse

1	Bakgrunn for planen	4
1.1	Innledning.....	4
1.2	Litt om kommunens historie	4
1.3	Mål med planen.....	5
1.4	Planens oppbygging.....	5
2	Typer av kulturminner.....	6
2.1	Faste kulturminner	6
2.2	Løse kulturminner.....	8
2.3	Immaterielle kulturminner	9
3	Lowerk og rammer.....	10
3.1	Lov om kulturminner	10
3.2	Plan- og bygningsloven.....	10
3.3	Overordnede rammer.....	14
3.4	Veiledninger.....	15
3.5	Tilskuddsordninger	15
3.6	Krav til saksbehandling	16
4	Kilder og registreringer	18
4.1	Askeladden	18
4.2	SEFRAK - registeret	18
4.3	Kulturminnesøk	20
4.4	GISLINE WebInnsyn	20
5	Kulturminner og kulturmiljø i Vennesla	21
5.1	Gamle og nedlagte boplasser	21
5.2	Skogslåtter, løer og eldhus	24
5.3	Vannkraft, sager, kverner og stavproduksjon	25
5.4	Gruver i Vennesla	26
5.5	Sagn	27
5.6	Fantehelleren.....	31
5.7	Fjellmannsvegen.....	31
5.8	Andre gamle veier i Vennesla.....	33
5.9	Steinsfoss tømmerrenne	40
5.11	Paulehytta.....	41
5.10	Kringsjø	41
5.12	Setesdalsbanen.....	42

5.13	Bommen	42
5.14	Rødbyen.....	43
5.15	Vigeland hovedgård.....	43
5.16	Direktørboligen på Vigeland Bruk	44
5.17	Røyknes.....	45
5.18	Nomeland	45
5.19	Øvrebø prestegård.....	46
5.20	Kirkene.....	46
5.21	Bevaringsverdige gårdsmiljø og enkeltbygninger	51
5.22	Jernbanestasjoner	54
5.23	Industrihistorie	55
5.24	Krigsminner.....	58
5.25	Tømmerfløting i Venneslafjorden	60
5.26	Gamle broer og anlegg	61
5.27	Fornminner i Vennesla	62
5.28	Arkeologiske registreringer i nyere tid	63
5.29	Dampbåten Bjoren på Kilefjorden.....	63
5.30	Fredet del av Rv.9	64
6	Handlingsplan for kommunens kulturminner og kulturmiljø.....	65
7	Ordforklaringer.....	66
8	Diverse bilder	70

Foto: Ingvald R. Ingebretsen (forsiden), Astri Gabrielsen (fig. 28),
Emilie Marie Andresen (fig. 25, 26, 29, 61), Jon Atle Eie (fig. 45)

1 Bakgrunn for planen

1.1 Innledning

Vennesla er den tredje største kommunen i Vest-Agder målt i antall innbyggere. Kommunen har et godt utbygd servicetilbud til innbyggerne, og har et ønske om å legge forholdene best mulig til rette for trivsel og gode levevilkår. Vennesla sentrum er i sterk utvikling, med økt tilflytning og stadig bredere handelstilbud.

Kommunen har også en rik og viktig historie. I kommuneplanens samfunnsdel er blant annet en av strategiene, for å oppnå et bredt kulturtilbud, at en skal dokumentere og formidle kommunens industrihistorie.

Vennesla kommune har, med støtte fra Vest-Agder fylkeskommune og Riksantikvaren, fått muligheten til å sette fokus på kulturminner og industrihistorie. Ved å utarbeide en kulturminneplan kan en få systematisert registrering av nye og gamle registreringer, satt kulturminnene i en sammenheng og lage en prioritert handlingsplan for bevaring, forvaltning og formidling av historien.

1.2 Litt om kommunens historie

Den første bosetningen på Agder var langs kysten. En antar at de første menneskene kom sjøveien østfra. Etter hvert søkte de innover i landet på jakt etter nye muligheter for bosetning og livberging. For å komme innover i landet var det for mange naturlig å følge elva. I elven var det rikelig med fisk, og så ble arealene ved siden av elven dyrket opp. Det var også nærhet til jakt- og fangstmarker.

Det er gjort flere steinalderfunn ved og i området rundt Otra i Vennesla. De eldste funnene dateres til eldre steinalder (se Kulturminnesøk).

En mener at den første bosetningen i Vennesla kom i området Kvarstein/Vikeland allerede i steinalderen. Det er funnet steinøkser her som er datert til 2500 år f. Kr. Siden bosatte det seg også mennesker lenger nord i kommunen.

Fram til industrialiseringen startet for alvor på 1800-tallet, livnærte venndølene seg av jordbruk, skogbruk, sagbruksdrift, tømmerfløting, jakt og fiske. Otra, som er navnet på elva som renner gjennom kommunen, har spilt en viktig rolle for utviklingen i Vennesla. I flere hundre år har det blitt fløtet tømmer på elva. Retts- og tollprotokoller forteller at det har vært utførsel av trelast fra Sørlandet helt tilbake til 1400-tallet. På 1500-tallet ble oppgangssager tatt i bruk for å sage tømmer til planker. Plankene ble deretter fløtet til Kristiansand for utskipning - i hovedsak til Holland.

For bøndene i Vennesla var trelasthandelen en viktig inntektskilde fram til 1800-tallet, da den moderne industrien etter hvert tok over som viktigste næringsvei, ved siden av jordbruket. Industrien omfattet i første rekke Hunsfos Fabrikker, og senere også aluminiumfabrikken som ble etablert der det tidligere sagbruket på Vigeland var.

Da Setesdalsbanen ble anlagt i 1896, ble endestasjonen i sør lagt til Grovane, og banen medførte økt handel som transittsted mellom Kristiansand og Setesdalen. Den største vekst i trafikk kom likevel med Sørlandsbanen som ble ført fram til Vennesla og Kristiansand i 1938. Jernbanen ga mulighet for å frakte papir østover i landet, eller ned til Kristiansand havn.

Laksen har også hatt betydning for Vennesla, og den trakk tidlig utlendinger til bygda for å fiske. De mest kjente utenlandske laksefiskerne fra tidligere tider er den engelske adelsfamilien Hawkshaw som overtok Vigeland Hovedgård fra den sveitsiske Wild-slekten som hadde eid storgården ved Vigelandsfossen.

Hovedbygningen på eiendommen ble oppført av Wild-familien i 1847. Stilarten er empire- og sveitserstil. Hawkshaw-familien brukte gården som sommerhus fram til laksen forsvant på begynnelsen av 1960-tallet som

følge av at elva ble forurenset av utslipp fra Hunsfos Fabrikker. Elva ble imidlertid renset på begynnelsen av 90-tallet, og man kan igjen fiske laks ved Vigeland Hovedgård.

Vennesla ble «storkommune» i 1964 da de tre kommunene Vennesla, Hægeland og Øvrebø ble slått sammen til én. Denne sammenslåingen er i kommunevåpenet symbolisert med en gullfarget krone over det opprinnelige våpenskjoldet

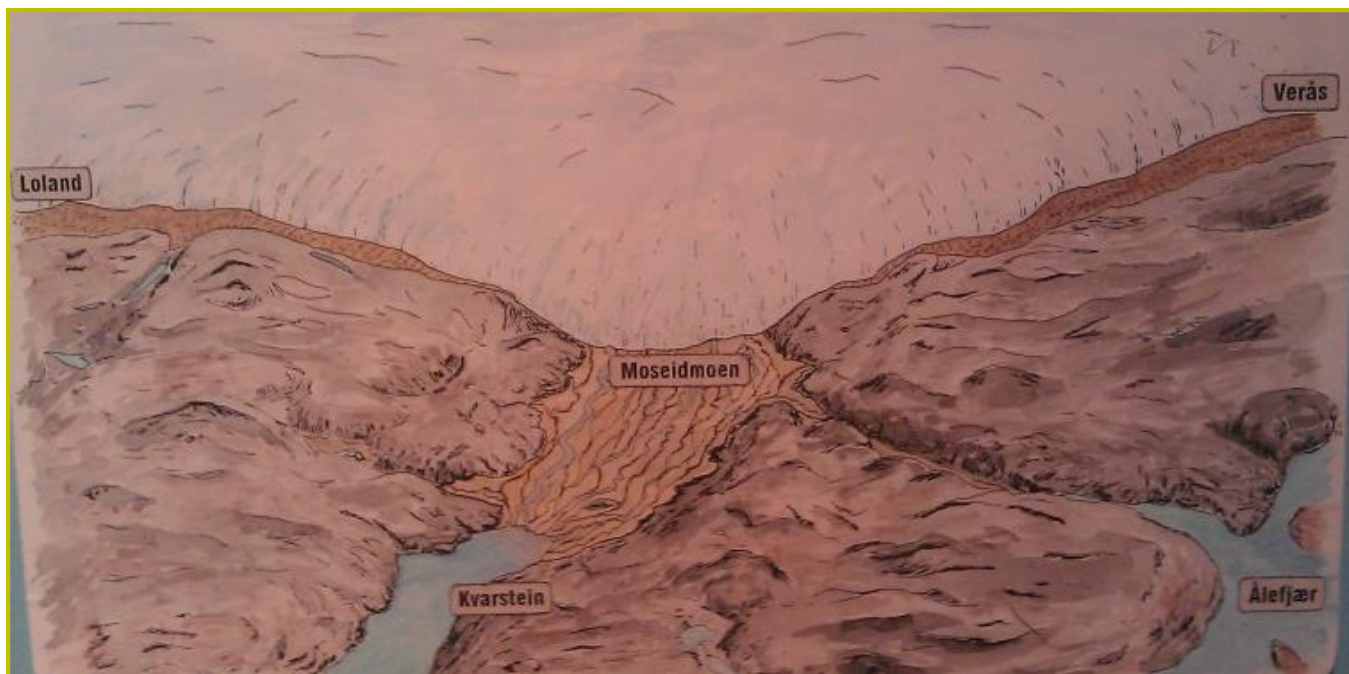

Fig. 1. Foto av en modell om siste istid, utstilt på Agder naturmuseum.

1.3 Mål med planen

En kulturminneplan er et godt verktøy for forvaltning av kulturminner, og vil samtidig øke oppmerksomheten og kunnskapen om dem. For Vennesla kommune er det ønskelig at en kulturminneplan vil kunne:

- Etablere en samlet oversikt over kulturminner.
- Gjøre et utvalg av kulturminner og kulturlandskap tilgjengelige.
- Styrke kunnskapsgrunnet til kommunens kulturminnearbeid til kommunalt ansatte, politikere og andre interesserte.
- Verktøy i kommunal saksbehandling.
- Kulturminner og kulturlandskap skal bli integrerte element i kommunale planar.
- Formidlingsarena i tilknytning til friluftsliv/turisme/arealplanlegging.
- Planen vil gi en handlingsdel for hva kommunen vil satse på/prioritere av kulturminner.

1.4 Planens oppbygging

Det faglige arbeidet med planen er utført i et samarbeid mellom enhet for kultur og seksjon for samfunnsutvikling, samt med bidrag av eksterne aktører. Planen inneholder litt om typer av kulturminner, lovverk og rammer, kilder og registre, kulturminner og kulturmiljø i Vennesla, samt en handlingsplan for prioritering av kulturminnearbeidet i kommunen.

2 Typer av kulturminner

Kulturminneloven definerer kulturminner som: «alle spor etter menneskelig aktivitet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til».

Når et eller flere kulturminner inngår i en videre helhet eller sammenheng, kan en tale om et kulturmiljø. Vurderinger av kulturhistorie, tidsepoke, ensartete kulturminner og landskap ligger til grunn når et kulturmiljø blir definert og avgrenset.

Med kulturlandskap mener vi landskap som er formet av menneskene sine liv og aktiviteter gjennom tidene.

En skiller også mellom faste- og løse kulturminner. Faste kulturminner er faste og integrerte i landskapet – som et steingjerde, ei gravrøys eller ei kokegrop. Selv om de lar seg flytte, regner en også stående bautasteiner og steinkrosser til denne kategorien. Løse kulturminner er de som kan skilles fra landskapet og er gjenstandsmateriale fra fortiden - som f.eks. en pilspiss, et vevlodd eller et klesplagg.

En skiller også mellom synlige og ikke-synlige kulturminner, og en skiller mellom materielle- og immaterielle kulturminner. Med immaterielle kulturminner mener en slike som eksisterer som tanke, handling og lyd – som for eksempel sang, historie, og forskjellige former for kunst og håndverk.

2.1 Faste kulturminner

Automatisk fredet kulturminner (forminner)

Kulturminneloven gir enkelte kulturminner et automatisk vern i kraft av sin alder. Dette gjelder alle kjente og ukjente kulturminner eldre enn 1537 (før reformasjonen), stående bygg og mynter eldre enn 1650, kulturminner i sjø, vann og vassdrag eldre enn 100 år, og samiske kulturminner eldre enn 100 år. Dersom ikke annet er bestemt av vernemyndigheten, gjelder fredningen selve kulturminnet og en sone på 5 meter rundt kulturminnet. Andre kulturminnekategorier kan fredes ved egne vedtak, og en taler da om vedtaksfredete eller forskriftsfredete kulturminner. Automatisk fredet kulturminner, førreformatoriske kulturminner og forminner blir brukt synonymt i mange sammenhenger.

Fig. 2. Øvrebo prestegård. Utsnitt fra databasen Askeladden: automatisk freda lokalitet (blått) med 5m vernesone (gult).

Nyere tids kulturminner

Med nyere tids kulturminner mener en kulturminner yngre enn 1537 (reformasjonen). I virkeligheten finnes det ikke en nedre tidsavgrensing for kulturminner. Bortsett fra stående bygg og mynter eldre enn 1650, kulturminner i sjø, vann og vassdrag eldre enn 100 år, og samiske kulturminner eldre enn 100 år, har nyere tids kulturminner ikke automatisk vern. Gjennom vedtak kan Riksantikvaren også frede nyere tids kulturminner.

Det finnes ikke noen landsdekkende samlet oversikt over nyere tids kulturminner, slik som de førreformatoriske kulturminnene. Det viktigste landsdekkende registeret over nyere tids kulturminner er SEFRAK-registeret, med eldre bygninger og ruiner. SEFRAK er først og fremst et register som har særlig verdi som kildemateriale for lokal historie. I tillegg er registeret benyttet av kulturminneforvaltningen som utgangspunkt for å finne verneverdige bygninger. Denne kulturminneplanen er ment å danne et utgangspunkt for å starte opp registrering av nyere tids kulturminner i kommunen.

Fig. 3. Rester etter murene til den gamle og nedlagte boplassen på Røkkestøl..

Synlige og ikke-synlige kulturminner

En skiller også mellom kulturminner som er synlige på overflaten, og slike som ikke er det. Synlige kulturminner kan for eksempel være steingjerder, ruiner, gamle broer eller veier.

Ikke-synlige kulturminner er slike som er gjemt under sand, grus, stein, jord, torv eller annen vegetasjon. I prinsippet kan alle kulturminner være gjemt under bakken, men som oftest er det snakk om det om ildsteder, steinsetninger, pløyespor, graver eller bygningsspor. En § 9 undersøkelse (kulturminneloven) vil si en overflater registrering eller registrering med prøvestikk og sjakter. Den er i regi av fylkeskommunen, og har som hovedmål å kartlegge ikke-synlige-, eller ikke kjente- kulturminner i et utbyggingsområde. En regner med at bare omkring 10 % av førreformatoriske kulturminner er kjent i dag. Resten er ikke synlige, eller av andre grunner ikke registrerte.

Fig. 4. Ikke synlige kulturminner kommer for dagen. Øvrebø prestegård – arkeologisk rapport 2006 fra Vest-Agder fylkeskommune.

2.2 Løse kulturminner

Gjenstandsfunn fra fortiden betegnes som løse kulturminner. Det gjelder gjenstander som kan skilles fra landskapet - som en pilspiss, et vevlodd eller et klesplagg. Disse har blitt laget og brukt, og tar oss ofte nærmere enkeltmennesket enn de faste minnene. Her gjelder de samme grensene som for faste kulturminner; løse kulturminner eldre enn 1537 er automatisk fredet. Disse blir i all hovedsak lagret hos landsdelsmuseene, i Vennesla sitt tilfelle hos Kulturhistorisk museum i Oslo.

Fig. 5. Løse kulturminner: Slipt øks av flint. Funnet på gården Vennesla. Yngre steinalder (ca. 2000 f.Kr.) Til høyre Korsformede bronsespenner Stallemo.

Myntfunn eldre enn 1650 er staten sin eiendom. De som finner løse automatisk fredet kulturminner i Vennesla kommune, plikter å levere disse inn til fylkeskonservatoren hos Vest-Agder fylkeskommune.

2.3 Immaterielle kulturminner

Det er ønskelig å ha målrettet og systematisk innsats for å dokumentere, bevare og fremme immaterielle kulturuttrykk som muntlige fortellergenre, ritualer og skikker, dans, musikk, kunnskaper om tradisjonelt håndverk, osv.

Tradisjon og sagn

Opphavssagn er et sagn som sier noe om hvorfor et sted har fått det navnet det har. Historiske sagn er sagn som har tilknytning til historiske hendelser eller personer. I mytiske sagn er det noe overnaturlig som er hovedemnet. Det er også røversagn. Denne type sagn er kjent flere steder i landet. Mange bygder har sin versjon av sagn om røvere og røverhuler. Sagnet om røverne i Drivenes skog kan en også finne flere ulike versjoner av. I kapittel 5.5 er det samlet flere forskjellige sagn og fortellinger fra Vennesla.

Håndverk

Immaterielle kulturminner kan også være tradisjonelt håndverk som laftebygging, utskjæringer, steinhogging og klær. Flere gårdsbruk i Vennesla er bygget som "Torridalstun" som kjennetegnes ved at våningshuset og uthuset er bygget sammen med en mellombygning. Bygningene har en innvendig eller overdekket forbindelse og er plassert slik at det dannes et skjermet gårdstun. Begrepet folkedrakt blir brukt om klær som var lokale og særegne i ulike bygder. Fra 1870 gikk folkedrakta gradvis ut av bruk i Vest Agder. Mange steder gikk folkedraktene ut av bruk før ønsket om å ta vare på en tradisjonell, lokalt særpreget festdrakt meldte seg. Mange av draktene har derfor blitt rekonstruert ut fra det man har kunnet samle av kunnskap om hvordan de var. I anledning Øvrebø kirkes 200 års jubileum i år 2000 engasjerte flere i Øvrebø seg med å rekonstruere Øvrebødrakta. Det blir fortalt at Ane Engel f.1803, som var datter til presten Bernt Smith i Øvrebø, pleide å kle seg i Øvrebødrakta da hun var ung.

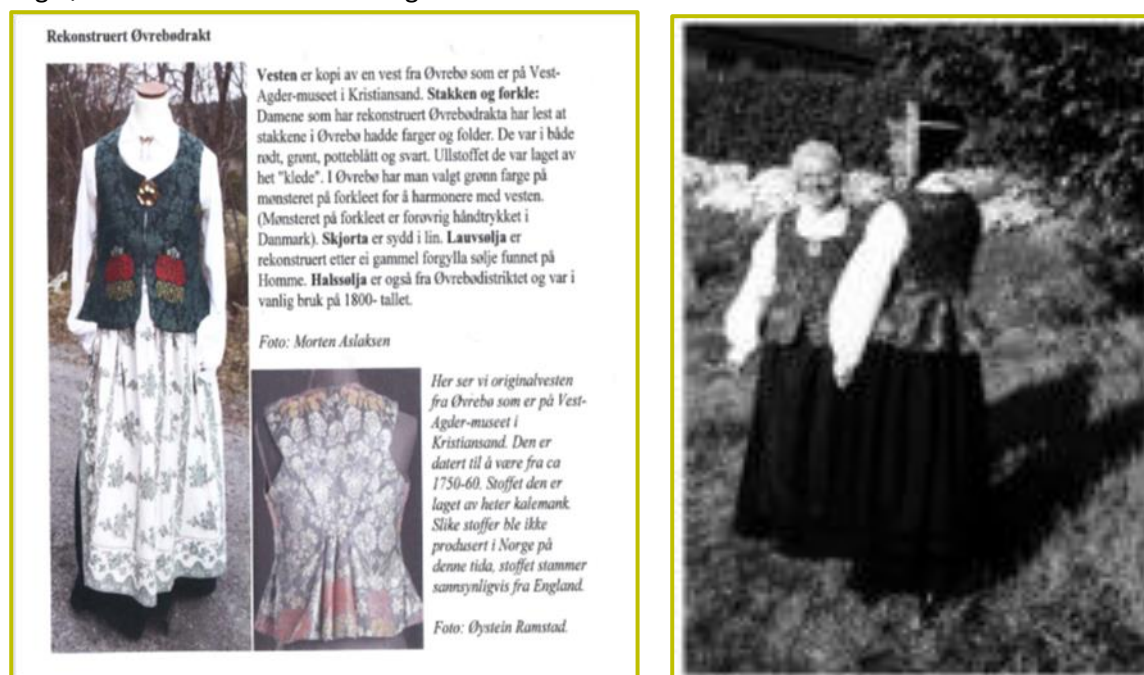

Fig. 6. Øvrebødrakta

Sang, musikk og dans

Immaterielle kulturminner kan også være tradisjonelle sanger, musikk og dans.

3 Lovverk og rammer

Kulturminner kan gis juridisk vern gjennom flere lovverk:

- [Lov om kulturminner \(kulturminneloven\)](#)
- [Lov om planlegging og byggesaksbehandling \(plan- og bygningsloven\)](#)

3.1 Lov om kulturminner

Kulturminneloven gir visse kulturminner et automatisk vern i kraft av sin alder. Dette gjelder alle kjente og ikke-kjente kulturminner eldre enn 1537 (reformasjonen), stående bygg og mynter eldre enn 1650, kulturminner i sjø, vann og vassdrag eldre enn 100 år, og samiske kulturminner eldre enn 100 år. Om ikke annet er bestemt av vernemyndighetene, gjelder fredning selve kulturminnet og ei sone på 5 meter omkring kulturminnet. Andre kulturminnekategorier kan fredes ved særskilte vedtak, og en taler da om vedtaksfredet eller forskriftsfredet kulturminner.

Ved siden av et stort antall automatisk fredete kulturminner (fornminner) er følgende vedtaksfredet gjennom kulturminneloven:

- Direktørboligen til Vigeland brug
- Hovedbygningen til Vigeland hovedgård

3.2 Plan- og bygningsloven

Det er plan- og bygningsloven som er kommunen sitt juridiske virkemiddel i kulturminnevernet. Her kan kommunen gi kulturminnet et reguleringsmessig vern:

- Kan gi en konkretisering av gjeldende vernet kulturminner og kulturmiljøer som er fredet etter kulturminneloven (automatisk eller gjennom vedtak/forskrift).
- Sikre andre verneverdige kulturminner og kulturmiljøer.

Sikret gjennom kommuneplan

I kommuneplanens bestemmelser til arealdelen er følgende tekst tatt inn:

§ 1.12.2 Bevaringsverdige bygninger og kulturmiljø

Bevaringsverdige bygninger kan utbedres, moderniseres og ombygges. Forutsetningen er at bygningens eksteriør med hensyn til målestokk, form, detaljering, materialbruk og farger blir opprettholdt eller tilbakeført. Kommunen kan ved slike arbeider stille krav til materialbruk, detaljering, form og fargebruk. Mindre tilbygg og påbygg kan tillates når det etter kommunens faglige vurdering er godt tilpasset i forhold til bygningen, eiendommen og bygningsmiljøets særpreg og tradisjon. Utomhusanlegg skal søkes bevart, og ikke fjernes uten kommunens godkjenning. Utbedringer skal skje med tradisjonelle materialer og teknikker. Alle søknads- og meldepliktige tiltak skal forelegges antikvariske myndigheter til uttalelse før sluttbehandling.

I kommuneplankartet til arealdelen:

I plan- og bygningsloven er *hensynssoner* (Pbl § 11-8) det viktigste verktøyet for bevaring (tidligere ble det kaldt spesialområde bevaring). Hensynssonene kommer i tillegg til arealbruksformålet i planen, og kan krysse disse. Hensynssonene skal videre vises på plankartet uavhengig av arealformålet. Disse fører med seg strengere reguleringsforutsetninger enn elles: f.eks. strengere krav til byggesøknad og delingsøknad. Hensynssonene er et virkemiddel for å vise og verne om de viktigste hensynene, og ikke for å markere alle registrerte kulturminnene (Riksantikvaren 2010). Som hovedregel benytter en § 11-8 sone d) for områder som er fredet etter kulturminneloven, og § 11-8 sone c) for områder rundt slike, eller andre område.

I kommuneplanen er flere områder avsatt som hensynssone Kulturmiljø (H570) på plankartet. Nedenfor vises en oversikt over områdene som er lagt inn, samt en enkel beskrivelse av områdene. I tillegg er Fjellmannsveien lagt inn med en hensynssone på ca. 10 meters bredde.

Innenfor hensynssonen skal kulturminner/-miljø hensynstas ved tiltak som gjelder oppføring, rivning og andre tiltak knyttet til bygninger, konstruksjoner og anlegg, samt ved terrenginngrep og opprettelse og endring av eiendom. Hensikten med å skille ut hensynssoner på denne måten, er å vise hvilke viktige hensyn som må iakttas innenfor sonen, uavhengig av hvilken arealbruk det planlegges for. Hensynssonene vil også være et grunnlag for å vurdere nye planinnspill eller gi veiledning ved behandlingen av dispensasjonssøknader. Både hensynssoner og arealformål skal angis samlet på arealplankartet.

Områdene nedenfor viser større sammenhengende kulturmiljøer med lang tidsdybde som er tatt inn i kommuneplankartet. Det er områder med høy andel av fornminner (automatisk fredede kulturminner) og såkalt nyere kulturminner av varierende verneverdi.

1. **Kile.** Bygda Kile har en beliggenhet i et landskapsområde preget av variert kulturlandskap, vann, skog og åser. Området har en tetthet av varierte kulturminner eldre bygninger, Hægeland stasjon, togtrasé fra Setesdalsbanen, fornminner, kulturlandskap med mer.
2. **Hægeland kirke.** Hægeland kirke er en åttekantet kirke fra 1830. Området innehar kirken og omgivelsene omkring.
3. **Tjomsås.** Området på Tjomsås har en stor tetthet av fornminner i et område preget av kulturlandskap.
4. **Øvrebø kirke/Sangesland.** Øvrebø kirke er en korskirke fra 1800. Området har en tetthet av varierte kulturminner eldre bygninger, Øvrebø kirke, prestegård, bygdeborg, fornminner, kulturlandskap med mer.
5. **Stallemo.** Området på Stallemo har en stor tetthet av fornminner.
6. **Røyknes/Nomeland.** Røyknes er et lite tettsted som var stasjonssted for Setesdalsbanen i 1895 og som følge av utbyggingen av Nomeland kraftverk. Området har en tetthet av varierte kulturminner eldre bygninger og særpregete bygninger, Røyknes stasjon, togtrasé fra Setesdalsbanen, elv, kraftverksområde med mer.
7. **Setesdalsbanen/tømmerrenna/Grovane.** Området innbefatter hele togtraséen til Setesdalsbanen, tømmerrenna, kulturminner, Grovane stasjon.
8. **Rødbyen.** Gjelder det samme området som i reguleringsplan er vist som «bevaring».
9. **Vigeland direktørbolig.** Gjelder det samme området som i reguleringsplan er vist som «bevaring».
10. **Vigeland hovedgård.** Gjelder det samme området som i reguleringsplan er vist som «bevaring».
11. **Fjellmannsveien.** Langs den gamle ferdselstraséen.

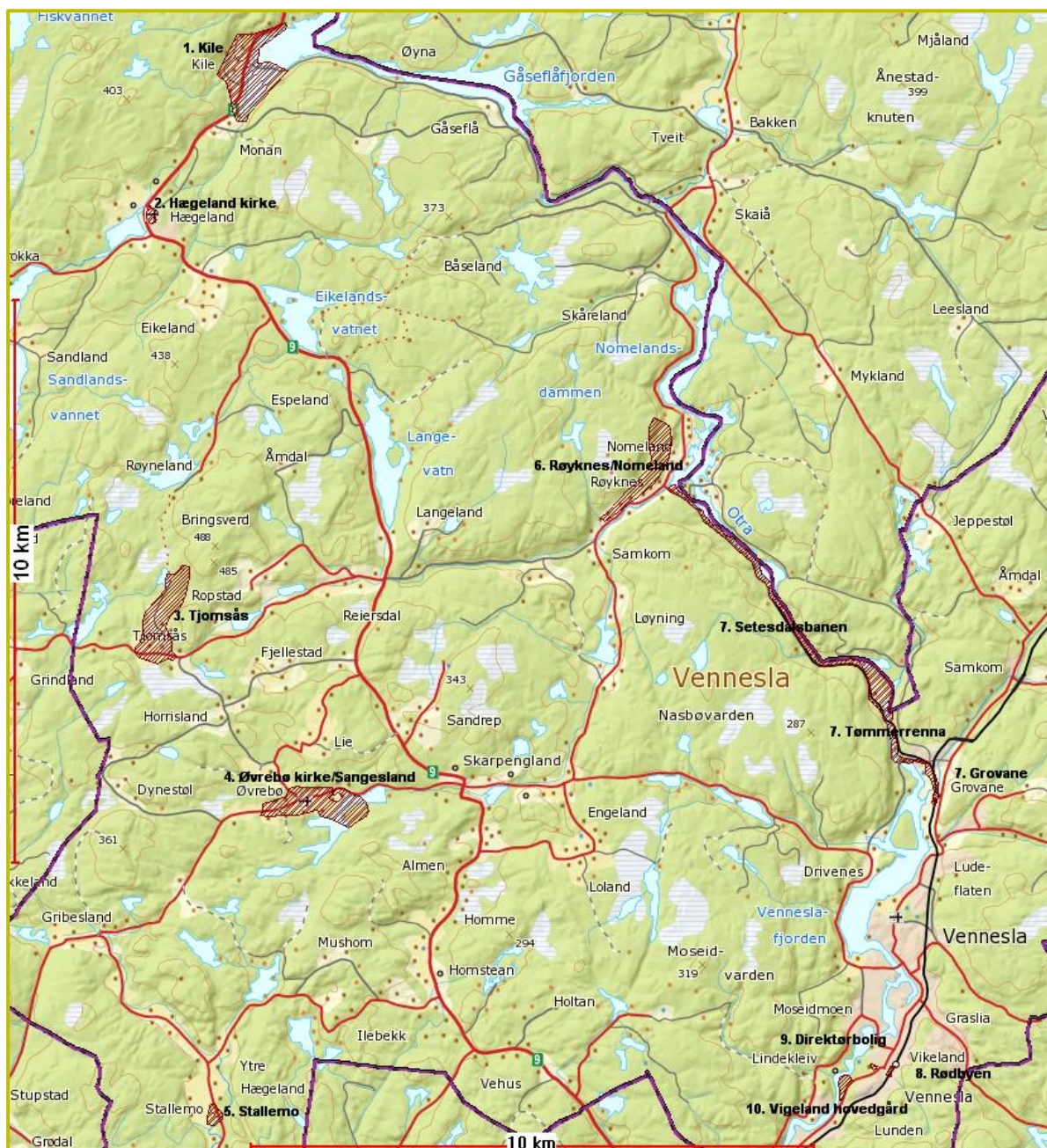

Fig. 7. Viser områder som er avsatt med hensynssone Kulturmiljø (H570) på kommuneplankartet

Områder som er sikret gjennom reguleringsplan

1. Næringsområde Vikeland (direktørboligen) (2007).

Fra reguleringsbestemmelsen: Området som er vist med skravur på reguleringskartet er regulert til spesialområde bevaring. Området omfatter den fredete direktørboligen til Vigeland Brug med tilhørende tomt.

2. Rødbyen spesialområde (1987).

Fra reguleringsbestemmelsen: Området som er vist med skravur på reguleringskartet er regulert til spesialområde bevaring. Formålet med reguleringen er å bevare den antikvariske og kulturhistoriske verneverdige bebyggelsen i området og området's særpregede bygningsmiljø.

3. Vikeland spesialområde (Doktorsvingen) (1987).

Fra reguleringsbestemmelsen: Området som er vist med skravur på reguleringskartet er regulert til spesialområde bevaring. Formålet med reguleringen er å bevare den antikvariske og kulturhistoriske verneverdige bebyggelsen i området og området's særpregede bygningsmiljø.

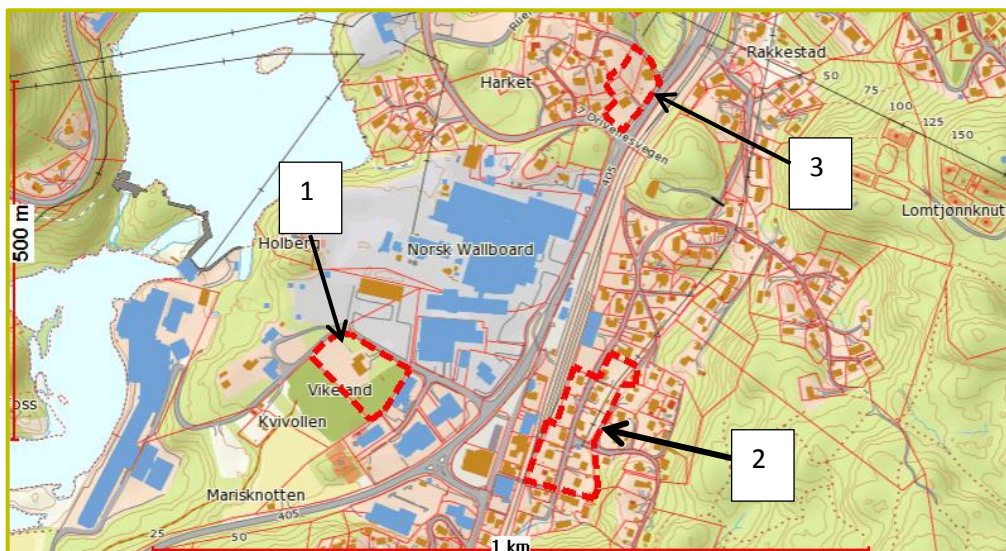

Fig. 8. Viser områder som i reguleringsplan er avsatt tilbevaring. Direktørboligen, Rødbyen og Doktorsvingen.

4. Vennesla barneskole bygningsområde (1990).

Området ligger mellom kirkegårdsmuren og Skolevegen. Fra reguleringsbestemmelsen: Formålet er å bevare den antikvariske og kulturelle verdien som de 2 eldre skolebygningene representerer ved sin beliggenhet nær til kirken og bygdemuseet.

5. Digemyr (1990).

Området som er vist med rød stiplet strek på kartet nedenfor er regulert til allmenntilleggsformål - Museum. Inneholder bygdemuseet og stabburet ved museet.

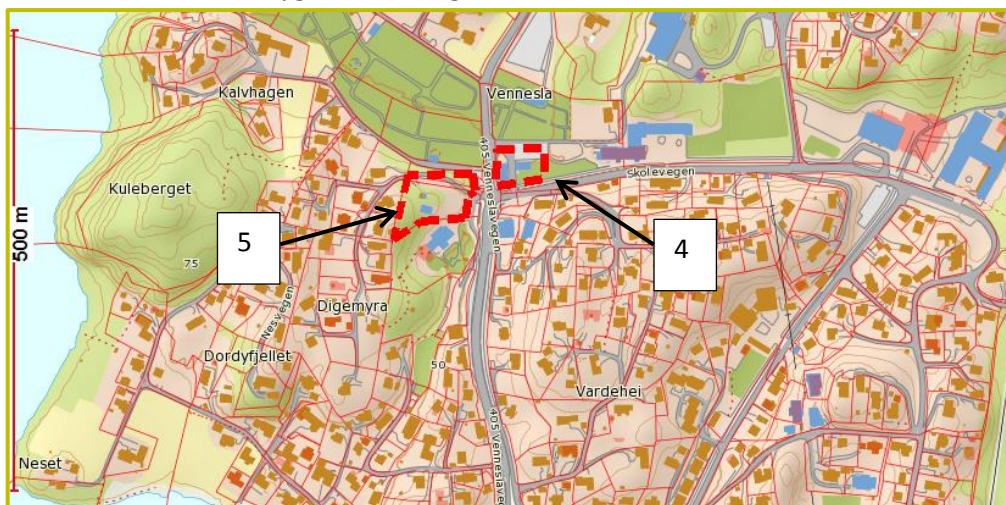

Fig. 9. Viser området Vennesla barneskole bygningsområde som i reguleringsplan er avsatt tilbevaring og bygdemuseet som er regulert til allmenntilleggsformål.

6. Grovane-camping/museumsområde (1999). Området som er vist med rød stiplet strek på kartet nedenfor er regulert til spesialområde bevaring. Fra reguleringsbestemmelsen: Arealavgrænsningen utgjør det sentrale museumsområdet for Stiftelsen Setesdalsbanen, og kan bare nyttes i henhold til de bestemmelser som gjelder for denne stiftelsen.

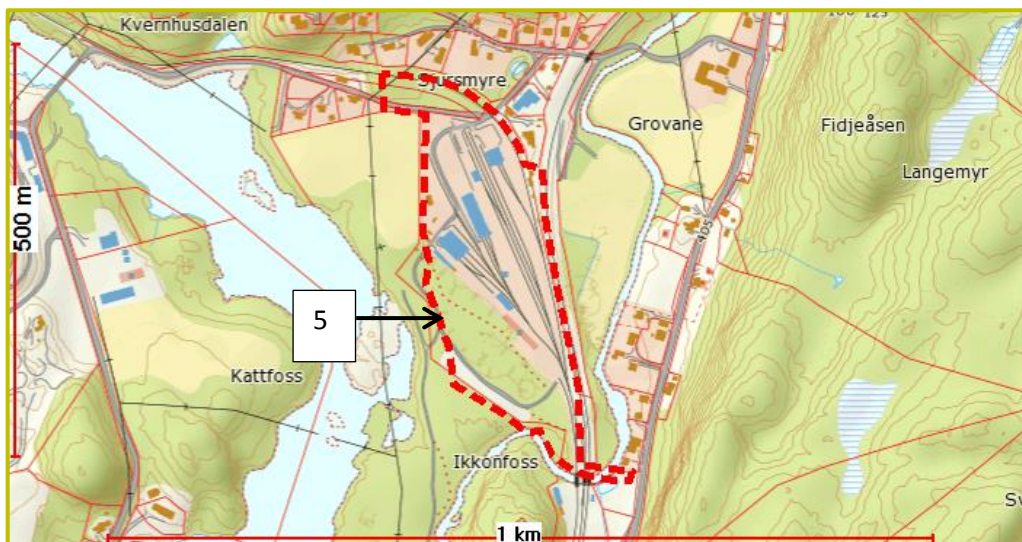

Fig. 10. Viser områder som i reguleringsplan er avsatt tilbevaring. Grovane-camping/museumsområde.

7. Røyknes stasjonsområde (2000).

Området som er vist med rød stiplet strek på kartet nedenfor er regulert til spesialområde bevaring. Fra reguleringsbestemmelsen: Området omfatter areal for Setesdalsbanen og kan bare utnyttas for dette formål. Ev. bygninger skal oppføres i stil med tidligere byggeskikk for Setesdalsbanen.

8. Røyknes (1992).

Området som er vist med rød stiplet strek på kartet nedenfor er regulert til spesialområde bevaring. Fra reguleringsbestemmelsen: Formålet med reguleringen er å bevare den antikvariske og kulturhistoriske verneverdige bebyggelsen i området og områdets særpregede bygningsmiljø.

9. Nomeland- bevaringsområde (1998).

Formålet med reguleringen er å bevare den kulturhistoriske verneverdige bebyggelsen i området og områdets særpregede bygningsmiljø.

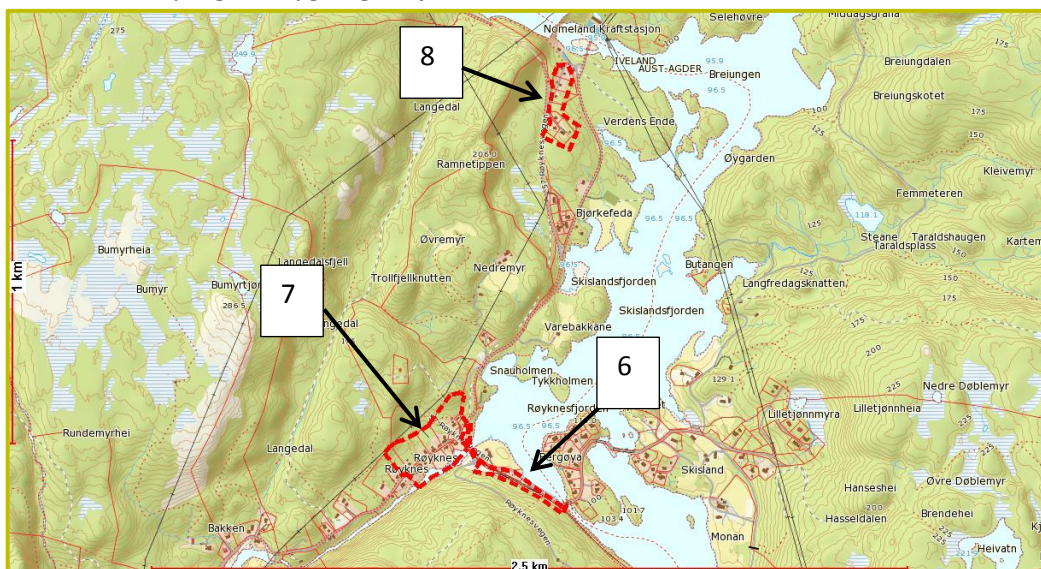

Fig. 11. Viser områder som i reguleringsplan er avsatt tilbevaring. Røyknes stasjonsområde, Røyknes og Nomeland.

3.3 Overordnede rammer

Mange viktige kulturminner er sikret til bevaring gjennom lov om kulturminner. De viktigste planene /vedtakene som har betydning for plan for kulturminner og kulturmiljøer er:

Internasjonale konvensjoner og chartre

- Den europeiske landskapskonvensjonen (Europarådet 2000, trådte i kraft 2004).

- UNESCOs konvensjon for å hindre ulovlig eksport, import og overføring av eierskap for kultureiendom.
- UNESCOs internasjonale konvensjon for vern av verdens kultur- og naturarv (Verdenskonvensjonen, 1972).
- Europarådets konvensjon om beskyttelse av den europeiske arkitekturarven (Granadakonvensjonen, 1985).
- Europarådets konvensjon om vern av den arkeologiske kulturarven (Maltakonvensjonen, 1992).
- Internasjonalt charter vedr. bevaring og restaurering av kulturminner og historiske steder (Venezia-charteret, vedtatt av ICOMOS 1965).

Nasjonale mål og føringer

- Stortingsmelding nr. 16 (2004-5) "Leve med kulturminner".
- Stortingsmelding nr. 23 (2001-2) "Bedre miljø og tettsteder".
- Lokal agenda 21.
- Rikspolitiske retningslinjer for samordnet areal- og transportplanlegging (MD, T-5/93).
- Departementenes rundskriv.

Regionale føringer

- Vest-Agder fylkeskommune:
  - [Kulturarv 2020 - Strategi for kulturminnefeltet.](#)
  - [Regionplan Agder 2020.](#)
  - [Strategisk handlingsplan for museumssektoren i Vest-Agder 2012-2020.](#)
- Sektorvise landsvernplaner.
- Statens kulturhistoriske eiendommer og landsvernplaner:
  - Statens listeførte bygninger (1933 – 34).
  - Verneplan for jernbanebygninger, NSB.
  - Historiske linjer, verneplan for Telenors bygninger og installasjoner.
  - Vegvalg. Nasjonal verneplan for veger – bruer – vegrelaterte kulturminner.

Tematiske verneplaner

- Bevaring av tekniske og industrielle kulturminner i Norge (Norsk kulturråd 1988).
- Verneplan for teknisk-industrielt kulturminner. Riksantikvaren 1994.
- Det 20. århundrets arkitektur. Riksantikvaren, 1990 tallet.
- 20. århundrerapporten. ICOMOS (International Council on Monuments and Sites (Norge 2006).

Vennesla kommunes planer

- Kommuneplanen (ny revisjon under arbeid).

3.4 Veiledninger

- Fortidsminneforeningens temaserier.
- "Gjenbruk av bygninger", Riksantikvaren.

3.5 Tilskuddsordninger

Tilskuddsmidler kan søkes hos følgende:

- [Kulturminnefondet](#): Kulturminnefondet er siden 2002 et virkemiddel innen kulturminnearbeidet. Forskrift for Norsk Kulturminnefond legger føringer for administrasjonens og styrets arbeid. Videre er det forskriftsfestet hvilket ansvar tilskuddsmottakere har. Klima- og miljødepartementet fastsatte ny forskrift gjeldende fra 1. januar 2014. I 2015 ble det bevilget 63,8 millioner kroner til 366 prosjekter.

- [Riksantikvaren](#): «Tilskudd til kulturminnetiltak».
- [Vest-Agder fylkeskommune \(Fylkeskonservatoren\)](#): « Tilskudd til fredete kulturminner i privat eie».
- [Kommunene](#): «Spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL-midler)» er midler fra Landbruksdirektoratet som søkes via kommunene.
- [Fortidsminneforeningen](#): «Kulturminner for alle»
- [Stiftelsen UNI](#): Allmennyttig stiftelse som skal støtte tiltak som verner mennesker og fortidsminner.
- [Norsk kulturarv](#): «Ta et tak»-aksjonen.

3.6 Krav til saksbehandling

Forvaltning av kulturminner fredet etter kulturminneloven er fylkeskommunens og Riksantikvarens ansvar. Fylkeskommunen har ansvar for å vurdere å gi uttalelser til tiltak som berører kulturminner og kulturmiljøer av regional og nasjonal verdi, mens tiltak som berører kulturminner og kulturmiljøer av mer lokal verdi skal vurderes av kommunen.

Saker som SKAL sendes til fylkeskommunen

I henhold til kulturminneloven, statlige forskrifter, retningslinjer og rundskriv, plan- og bygningsloven samt regionale føringer skal følgende saker sendes til fylkeskommunen som regional kulturminneforvaltning:

- a) Automatisk fredete arkeologiske kulturminner:
  - Byggesaker og andre tiltak som berører automatisk fredete kulturminner og deres sikringssoner.
  - Arealplaner, tiltak og inngrep i sjø og vassdrag må avklares i forhold til kulturminner i og under vann.
  - Søknader om nydyrking, driftsveier i landbruk og skogbruk, kabel- og rørledningsgrøfter.
  - Konesjonssaker i forbindelse med energiutbygging.
  - Planer om hogst i områder som berører automatisk fredete kulturminner.
  - Deling av grunneiendommer i LNF-områder i forbindelse med nybygging.
- b) Verneverdige bygninger og anlegg:
  - Byggesaker og andre tiltak som berører automatisk fredete stående byggverk fra perioden 1537-1650. Unntatt fra dette er kirker eldre enn 1650, som skal behandles av Riksantikvaren.
  - Tiltak på vedtaksfredete bygninger og kulturmiljøer.
  - Tiltak på forskriftsfredete bygninger og anlegg som ikke lenger er i statens eie.
  - Tiltak på forskriftsfredete kulturminner i statens eie behandles av Riksantikvaren.
  - Søknad og vedtak om rivning eller vesentlig endring av bygninger eller anlegg oppført før 1850.
  - Tiltak på statens listeførte bygninger og kulturminner prioritert i sektorvise landsverneplaner som ikke er i statens eie, herunder jernbanebygninger, prestegårder og fyr, selv om de er i statens eie. Tiltak på andre kulturminner i statens eie behandles av Riksantikvaren.
  - Dispensasjonssaker innenfor områder av nasjonal og eller regional verdi som er regulert til spesialområde bevaring eller hensynssone, herunder tiltak på eksisterende bygninger og anlegg av nasjonal/regional verdi, samt søknader og meldinger om nye bygg og andre tiltak innenfor området.
- c) Kirker og kirkegårder:
  - Arealplaner og tiltak i listeførte kirkers omgivelser.
  - Arealplaner og tiltak knyttet til middelalderkirkegårder.
- d) Kulturmiljøer og landskap:
  - Søknader og meldinger om større tiltak innenfor kulturmiljøer og kulturlandskap som er vurdert å være av nasjonal og/eller regional verdi, herunder områder som er avsatt som hensynssone kulturmiljø i kommuneplanens arealdel og områder omfattet av Riksantikvarens NB!-register.

e) Arealplaner, dispensasjoner og konsekvensutredninger:

- Kommuneplaner, kommunedelplaner, reguleringsplaner og bebyggelsesplaner: Varsel om oppstart av planarbeid og offentlig ettersyn av planforslag, samt vedtatt plan.
- Dispensasjonssøknader etter pbl. § 7 som berører nasjonale/regionale kulturminneverdier.
- Konsekvensutredninger: Planprogram, melding med forslag til utredningsprogram, fastsatt utredningsprogram og selve konsekvensutredningen.

Saker som KAN sendes til fylkeskommunen

- Tiltak på bygning og anlegg av lokal verdi som er regulert til spesialområde bevaring/hensynssone.
- Søknad om tilskudd til kulturminner gjennom SMIL-midler (Spesielle miljøtiltak i jordbruket).
- Tiltak på ikke-listeførte kirker oppført etter 1850.
- Bygge- og rivesaker på bygninger som i kommunale kulturminneplaner er vurdert å være av høy verneverdi.
- Tiltak som berører SEFRAK-registrerte bygninger oppført etter 1850 som kommunen anser har kulturhistorisk interesse ut over lokal verdi.
- Tiltak som berører bygninger og bygningsmiljøer fra 1900-tallet som ikke er SEFRAK-registrert, men som kommunen anser har kulturhistorisk interesse ut over lokal verdi.

Saker som IKKE skal sendes til fylkeskommunen

- Henvendelser fra private utbyggere og grunneiere i forbindelse med rullering av kommuneplanens arealdel.
- Bygge- og rivesaker for bygninger som i kommunale kulturminneplaner har lav verneverdi.
- Bygge- og rivesaker for bygninger av kun lokal verdi som er yngre enn 1850.
- Lokale tilretteleggingsprosjekter og skjøtselsplaner. Dette gjelder ikke for arkeologiske kulturminner.
- Henvendelser fra eiendomsmeglere, selgere og kjøpere om planstatus og vernestatus i forbindelse med kjøp og salg av eiendommer.

Saker som skal sendes DIREKTE til Riksantikvaren

- Tiltak på og i kirker bygget før 1650, alle kirker bygget mellom 1650 og 1850 og listeførte kirker bygget etter 1850.
- Tiltak på bygninger og anlegg i statens eie. Unntatt fra dette er tiltak på jernbanestasjoner, prestegårder og fyr, som behandles av fylkeskommunen.

Krav til dokumentasjon i saker som oversendes fylkeskommunen

For å få en raskere, mer effektiv og god saksbehandling, er det viktig at saker som oversendes er så godt opplyst at fylkeskommunen kan gi en uttalelse uten å måtte be om mer informasjon.

- I forbindelse med oppstart av reguleringsplaner bør planområdet beskrives med landskap, eksisterende bebyggelse og kjente kulturminner.
- I forbindelse med bygge- og rivesaker bør det følge med navn på eventuell reguleringsplan bygningen ligger innenfor, samt bestemmelser og plankart, Sefrak-nummer (finnes i GAB), plan- og fasadetegninger av eksisterende og ny situasjon, bilder av bygningen og næromgivelsene, samt dokumentasjon av byggeår, byggemåte, materialbruk, teknisk tilstand og eventuelle skader.
- Private varsel om oppstart av reguleringsplaner bør ha vært tatt opp med kommunen i forhåndskonferanse eller på annen måte før de blir sendt til fylkeskommunen. Referat fra oppstartmøte bør oversendes.
- Byggesaker oversendt fra private bør ha vært tatt opp med kommunen i forhåndskonferanse eller på annen måte før de sendes til fylkeskommunen. Kommunens forhåndsvurdering bør følge saken.

4 Kilder og registreringer

4.1 Askeladden

Askeladden (<https://askeladden.ra.no/Askeladden>) er Riksantikvaren sin offisielle database for kulturminner. Dette er et viktig verktøy for alle som arbeider med-, eller opp mot, kulturminner. Kulturminner i Askeladden ligger som enkeltminner under lokaliteter. En lokalitet kan omfatte enkeltminner med ulike vernestatuser.

De ulike vernestatusene i Askeladden er:

- Automatisk fredet
- Vedtaksfredet
- Forskriftsfredet
- Midlertidig fredet
- Fredningssak pågår
- Kommunalt vernet (PBL)
- Listeført kirke
- Statlig listeført
- Uavklart
- Opphevet fredning
- Fjernet (automatisk fredet)
- Ikke fredet

Det varierer fra fylke til fylke, og kommune til kommune, hva som er lagt inn i Askeladden. Ansatte i offentlige forvaltninger og konsulenter som jobber med plansaker som kan søke Riksantikvaren om tilgang til å bli innsynsbruker i Askeladden. Allmenheten kan benytte seg av kulturminnesøk (se nedenfor kap.4.3). Ellers er Askeladden tilgjengelig som WMS og WFS tjenester til bruk i andre kartapplikasjoner (bl.a. kommunens GIS-kart).

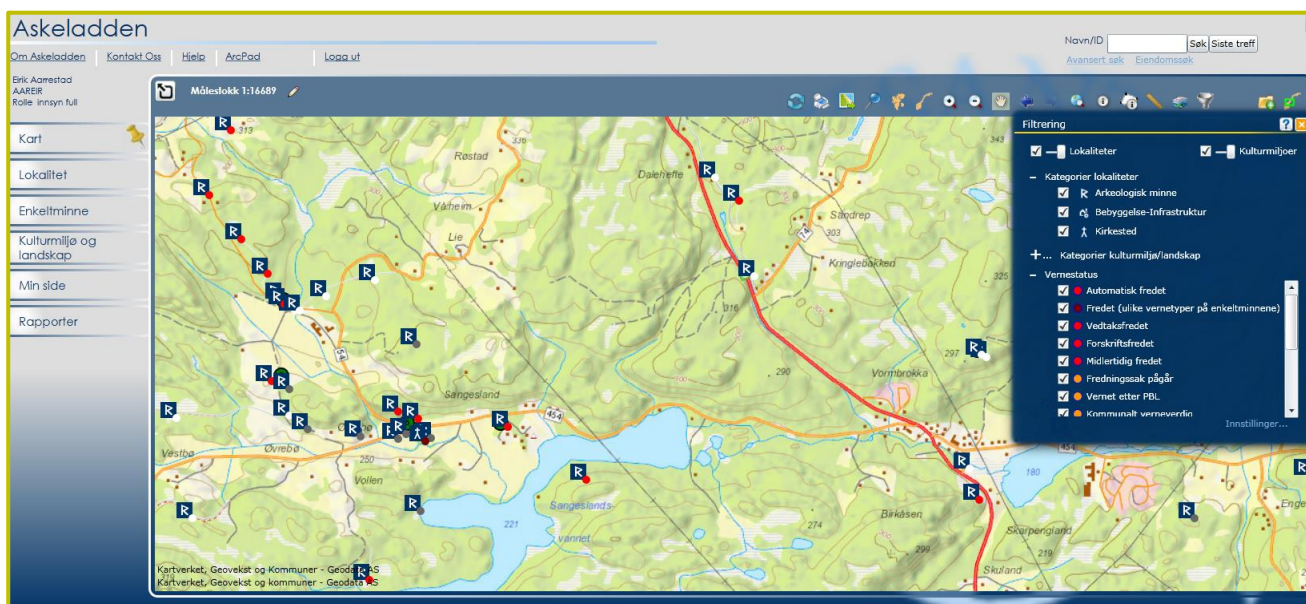

Fig. 12. Utsnitt fra Riksantikvaren sin offisielle database for kulturminne, Askeladden.no.

4.2 SEFRAK - registeret

Det viktigste landsdekkende registeret over nyere tids kulturminner er SEFRAK-registeret. SEFRAK er en forkortning for navnet på institusjonen som startet arbeidet med registreringen; «Sekretariatet for registrering

av faste kulturminner». Registeret bygger på feltarbeid i perioden 1975-1995. I dag er ansvaret for registrering og vedlikehold av registeret lagt til Riksantikvaren. Registreringsarbeidet i Vennesla kommune ble utført fra 1984 til 1994. Registeret omfatter stående bygninger fra før 1900, ruiner og noen andre kulturminner. Hvert bygg har et registreringsskjema med foto, kartfesting, oppmåling mm. I kommunen er det registrert 820 bygninger eller rester etter bygninger. I Kartverket sitt eiendomsregister *Matrikkelen* kan du finne opplysninger om SEFRAK-bygningene, og innsynsløsningen [Se eiendom](#) er åpen for alle

Fire momenter er vesentlig i forhold til SEFRAK:

- Registeret sier ikke noe om verneverdi (annet enn alder).
- Registeret medfører ikke spesielle restriksjoner (annet enn at tiltak mot bygg eldre enn 1850 skal meldes til kommunen).
- En lang rekke kategorier faste kulturminner fra nyere tid er ikke inkludert i registeret.
- Registeret er ikke oppdatert, og registrerte bygninger kan i dag være endret eller fjernet.

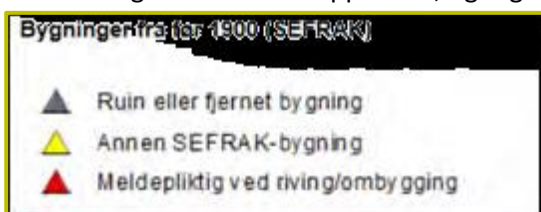

Fig. 13. Kodene for SEFRAK-bygninger slik de vises i applikasjoner som f.eks. kulturminnesok.no og miljøstatus.no

Kulturminneloven § 25 slår fast at det skal gjøres en vurdering av verneverdien til bygninger eldre enn 1850 (kode A/rød), før det blir gitt tillatelse til å rive, flytte eller endre bygningen. Kommunen kan gi en slik tillatelse selv om fylkeskonservatoren hos fylkeskommunen tilrår vern. Riksantikvaren har fått gjennomført noen kontrollregistreringer som viser at det på landsbasis går tapt litt under en prosent SEFRAK registrerte bygninger i året (www.miljostatus.no). SEFRAK er først og fremst et register som har stor verdi som kildemateriale for lokal historie. I tillegg er registeret benyttet av kulturminneforvaltningen som utgangspunkt for å finne verneverdige bygninger. Det offentlige nettstedet miljøstatus.no har kartbasen til SEFRAK-bygninger i kommunen (<http://www.miljostatus.no/kart>).

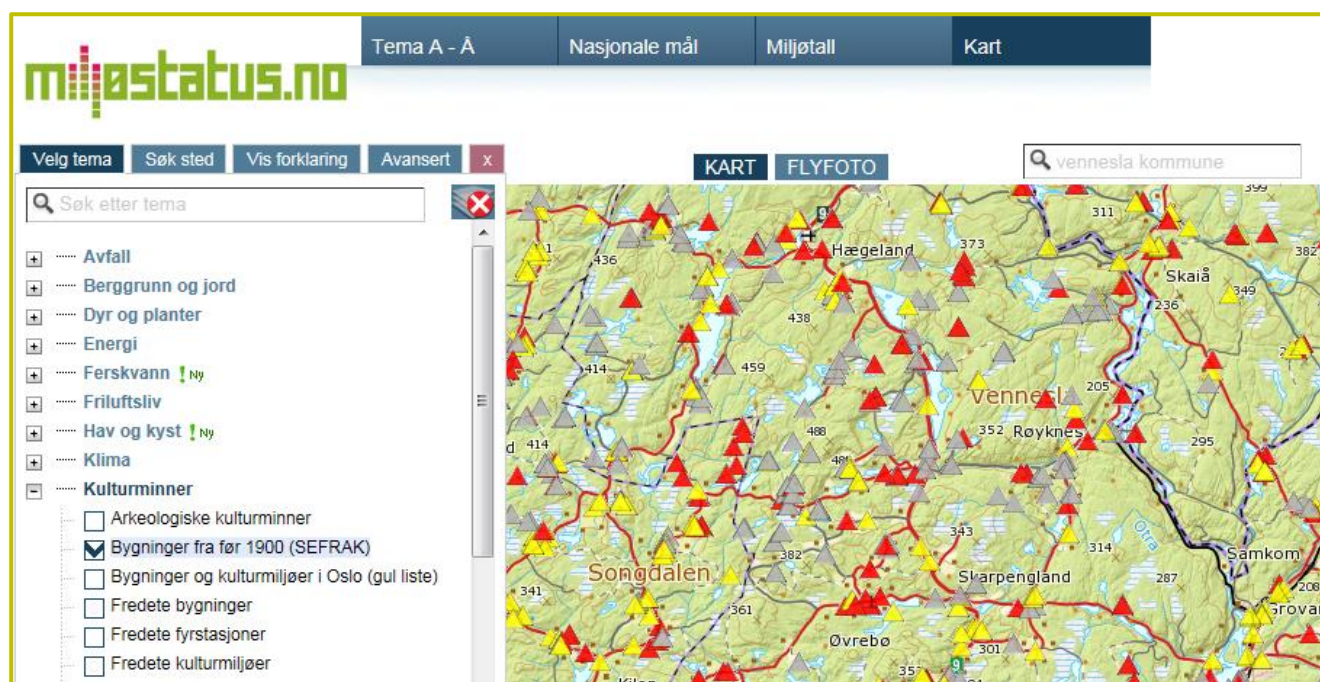

Fig. 14. SEFRAK-registeret vist i Miljøstatus.no.

4.3 Kulturminnesøk

Databasen kulturminnesøk (www.kulturminnesok.no) bygger på Askeladden sin database, og er tilgjengelig for alle (uten passord og registrering). Men for å legge inn kulturminner i basen må en registrere seg med brukernavn og passord. I tillegg til kortfattet informasjon fra Askeladden, finnes her også andre kulturminner. I Kulturminnesøk kan alle legge ut kartfesting, foto, tekst og annen informasjon om kulturminner. Kommunen vil som ledd i arbeidet og oppfølging av kulturminneplanen legge inn uregistrerte nyere tids kulturminner i Kulturminnesøk.

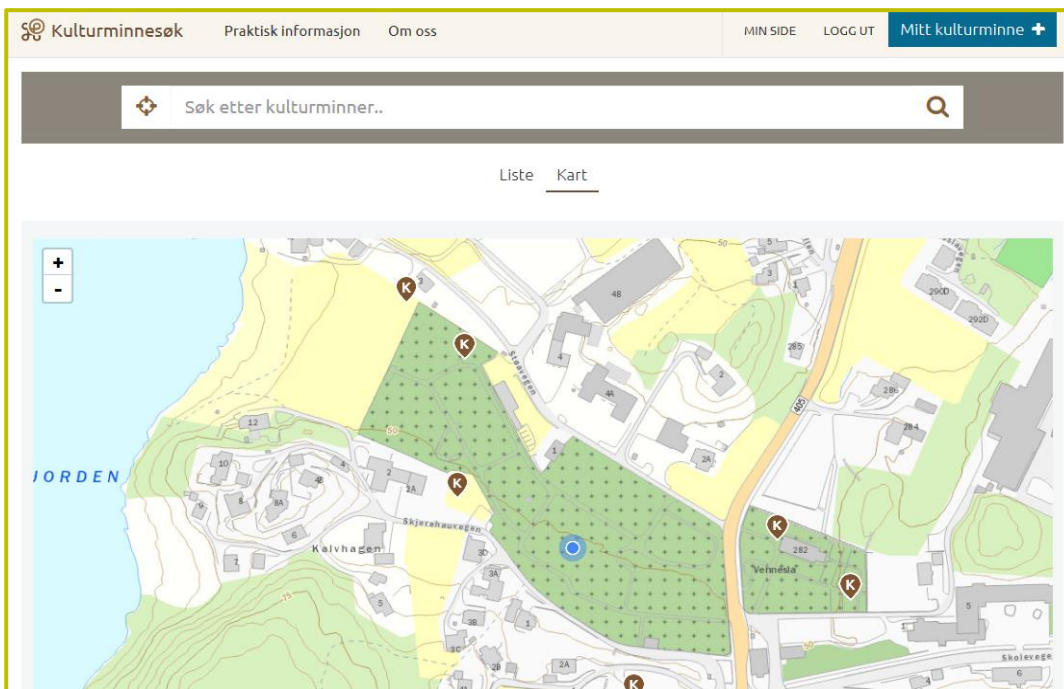

Fig. 15. Kulturminnesøk.no, publikumsversjonen av Askeladden. Er også tilgjengelig som mobilapplikasjon med GPS.

4.4 GISLINE WebInnsyn

GISLINE WebInnsyn er et WEB basert kartinnsynsverktøy. Den ligger åpen på kommunes hjemmeside (<http://www.vennesla.kommune.no/Global-Meny/Kart-pa-nettet/>). Det består av en rekke moduler og funksjoner som er konfigurerbare. Programmet varierer derfor i innhold og funksjonalitet mellom ulike webklienter. I kartutvalget vil en kunne få inn data fra kulturminnesøk og SEFRAK, og gjøre tilgjengelig i kommunens innsynskart.

Fig. 16. Utklipp av kommunens innsynskart.

5.1 Gamle og nedlagte boplasser

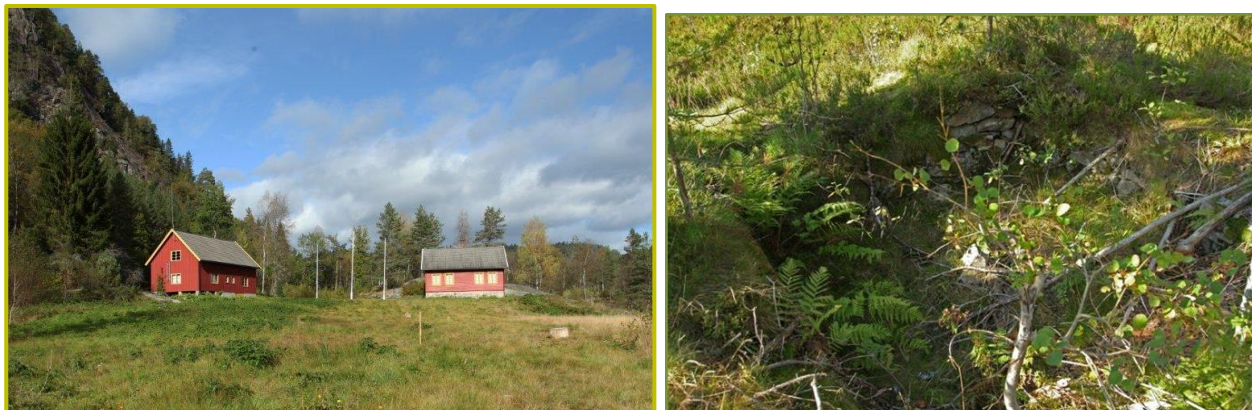

Fig. 17. Til venstre Paulen gård, til høyre Skårane.

Vestheia av Vennesla (Kilde: Turkart utgitt av Vindbjart og Vennesla Historielag)

1. **Dugan.** Liten plass under Føreland. Plassen var bebodd fram til 1930, og det er tydelige spor etter gamle hustufter.
2. **Engelsåsen.** En gammel plass under Stølen, og var eget bruk fra 1876. Stedet ligger sørvest for Engelsvannet. Det lille setehuset er holdt i god stand. Hus av denne typen er det svært få igjen av i kommunen og distriktet.
3. **Fjellet.** Dette er et eget bruk som ligger på toppen av et fjell nord for Skarpengland. Plassen var bebodd fram til 1960. Husene er nå falt sammen og jordene plantet til med gran.
4. **Fosseslåtta.** Plassen ble fraflyttet rundt 1890. Restene etter hustuftene tyder på at husene har vært svært små.
5. **Graskleiv.** Plassen ligger vest for Føreland og ble fraflyttet ca. 1915. Her er rester etter gamle hustufter.
6. **Holte.** En gammel husmannsplass under Loland, og var bebodd på 1600-tallet. Plassen ligger ca. 150 meter øst for Mønnetjønn. Stedet er bevokst med skog, men en kan se rydningsrøysen i området og muligens en hustuft under heia. Et sagn forteller at en gammel mann solgte gården for en hatt med sølvpenge og flyttet til Holte. Pengene skal være søkt ned i et myrhull like ved plassen.
7. **Kleivane.** Her lå to plasser i østenden av Drivenesvannet. Plassene var bebodd fra ca. 1840. På den øverste plassen står i dag ei hytte. Lenger nede mot vannet kan en se tydelige hustufter inne i et granplantefelt.
8. **Klinkenberg.** Stedet var trolig bebodd på samme tid som Skudebergåsen. Plassen ligger i sørenden av Skudebergvannet. Hustuftene er lite tydelige.
9. **Orreleiksheia.** Husene ble bygget før 1865, og det bodde folk her i 1875. Men familien som bodde her flyttet, og husene ble revet og flyttet til Homstean. Grunnmurene er fortsatt synlige.
10. **Paulen.** Har vært bebodd fra 1665 og langt inn på 1900-tallet. I dag er det speideren i Vennesla som eier og bruker bygningene.
11. **Ravnås-Øygard.** Ligger nordvest for Ravnåsgårdene. Jordene er blitt slått helt opp mot vår tid, i tillegg er det rydningsrøysen.
12. **Røllend.** Ligger sørvest for Føreland. Stedet ble fraflyttet ca. 1970. Husene står fortsatt.

13. **Rønningsbakken.** Stedet var en husmannsplass under Engeland og ble ryddet i 1935. Det bodde folk her til slutten av 1880-årene, og vi kan finne rester etter gamle husmurer.
14. **Røyråsen.** Navnet er interessant, det kan komme av et gammelnorsk ord for steinrøys. Navnet på stedet blir da Steinrøysåsen, og det passer bra. En har mange gamle rydningsrøyser rundt plassen. Kanskje har det her vært en rydning fra Middelalderen som grodde igjen etter Svartedauen, og som senere ble ryddet på nytt og gitt det navnet vi kjenner i dag. Røyråsen har vært bebodd fra 1720 til 1815. Det er mulig å finne tegn etter gamle hustufter, og et langt steingjerde som gjerder inn hele plassen. Området er nå tilplantet.
15. **Skudebergåsen.** Plassen har vært bebodd i fra 1713, og i alle fall fram til 1875. Området ligger svært fint til på vestsiden av Skudebergvannet. I dag er det ei hytte her, men det er også tydelige gamle murer etter hus som har stått her.
16. **Skådane.** Var en liten plass under Bommen. Den er nevnt bebodd fra 1820 til 1885. I øvre kan av jordet, som enda ikke er gjengrodd, må husene ha stått. Inne i et tett granplantefelt kan en se antydning til grunnmur. Helt opp til vår tid kan en finne hageplanten gravmyrt her.
17. **Slottet.** Plassen er nevnt bebodd i 1850 og i 1875. Det er murer etter fire hus av forskjellig størrelse. Våningshuset lå nede mot myra som var dyrket.
18. **Steiltjønnheia.** Her har det aldri bodd folk selv om det kan se slik ut. En bonde på Loland ryddet og dyrket 15-20 mål her i 1941-42. Han satte også opp ei lita hytte og et lite fjøs. Bygningene brant ned i slutten av 1960-årene.
19. **Stølen.** Her var det opprinnelig to bruk. Det nordre bruket ble helt borte da e-verket bygde koblingsanleggene midt i det gamle tunet. Det sørligste bruket ble kalt Lillestølen. Stedet ble fraflyttet for mange år siden, og huset raste dammen i 1980-årene. Også dette bruket er borte nå.
20. **Støsvannet.** Dette var en husmannsplass som det bodde folk på i 1865. En kan ikke se at det har bodd folk her etter 1875, men bønder har brukt jorda i mange år. Grunnmurene er tydelige.
21. **Sydestad.** Stedet ligger på sørsida av veien mellom Lindekleiv og Stølen og er en gammel husmannsplass under Heisel. Vi kan se at det har vært dyrket her i tidligere tider. Jordene ble lenge brukt av bøndene på Lindekleiv/Heisel.
22. **Tueland.** Stedet var en plass under gården Vesterhauan på Loland. Vi vet ikke når plassen ble ryddet, men det bodde folk her i 1865 og 1875. Grunnmuren til våningshuset er godt synlig, og innmarka har vært brukt fram mot vår tid.
23. **Våkkeland.** Stedet ligger på åsen øst for Føreland, og var bebodd fram til ca. 1800. Utydelige rester etter gamle hustufter.

Østheia av Vennesla *(Kilde: Turkart utgitt av Vindbjart og Vennesla Historielag)*

24. **Røkkestøl.** Stedet ligger nord for Erkleivvegen ved Stutjønn. Her bodde mormonerne som muligens satte de bibelske navnene på Venneslaheia. Ser ennå rester etter murene.
25. **Skårane.** Det bodde folk her i 1716. Husmannsplass under flere av Venneslabrukene. Det er uvisst når plassen ble fraflyttet, men det bodde folk her i 1833. Tydelig grunnmurer.
26. **Jerusalem.** Stedet ligger noe vest for Fiskelausvannet ved Storemyr. Usikkert når plassen ble ryddet, men det bodde folk her i 1833. Det er lite rester å se etter denne plassen.

27. **Dalane.** Restene etter husmannsplassen ligger nordøst for Liane. Det er ikke fastslått når plassen ble ryddet og tatt i bruk, men en tror at folkene kom fra Verås. Plassen ble fraflyttet omkring 1900. husene ble flyttet til Ludeflaten (Brennevinsdalen). De ble siden revet rundt 1960.
28. **Linhaugen** (Kilde: Turkart utgitt av Vest-Agder Orienteringskrets og IK. Gimletroll). Hustuftene ligger på en forhøyning på nordsiden av veien til Linvannet. Boplassen hette Kjevla – kvileland, ved et engstykke som før har vært åker. Det er også rester etter eldre bosetting på nedsiden av veien. Det er flere utløer og gammel dyrket mark rundt Linhaugen og på sydsiden av veien mot Kvarstein.
29. **Spangemyr** (Kilde: Turkart utgitt av Vest-Agder Orienteringskrets og IK. Gimletroll). Rester etter en gammel boplass kan sees helt i vestenden av Spangemyr. Det er også rester etter flere utløer i området.
30. **Åsnestøl** (Kilde: Turkart utgitt av Vest-Agder Orienteringskrets og IK. Gimletroll). Stedet ligger ved Sagevannet, vest for utløpet av Fiskebekk. Restene av murene kan ennå sees på bakkekammen på sydsiden av veien like øst for steingjerdet der dette krysser veien.

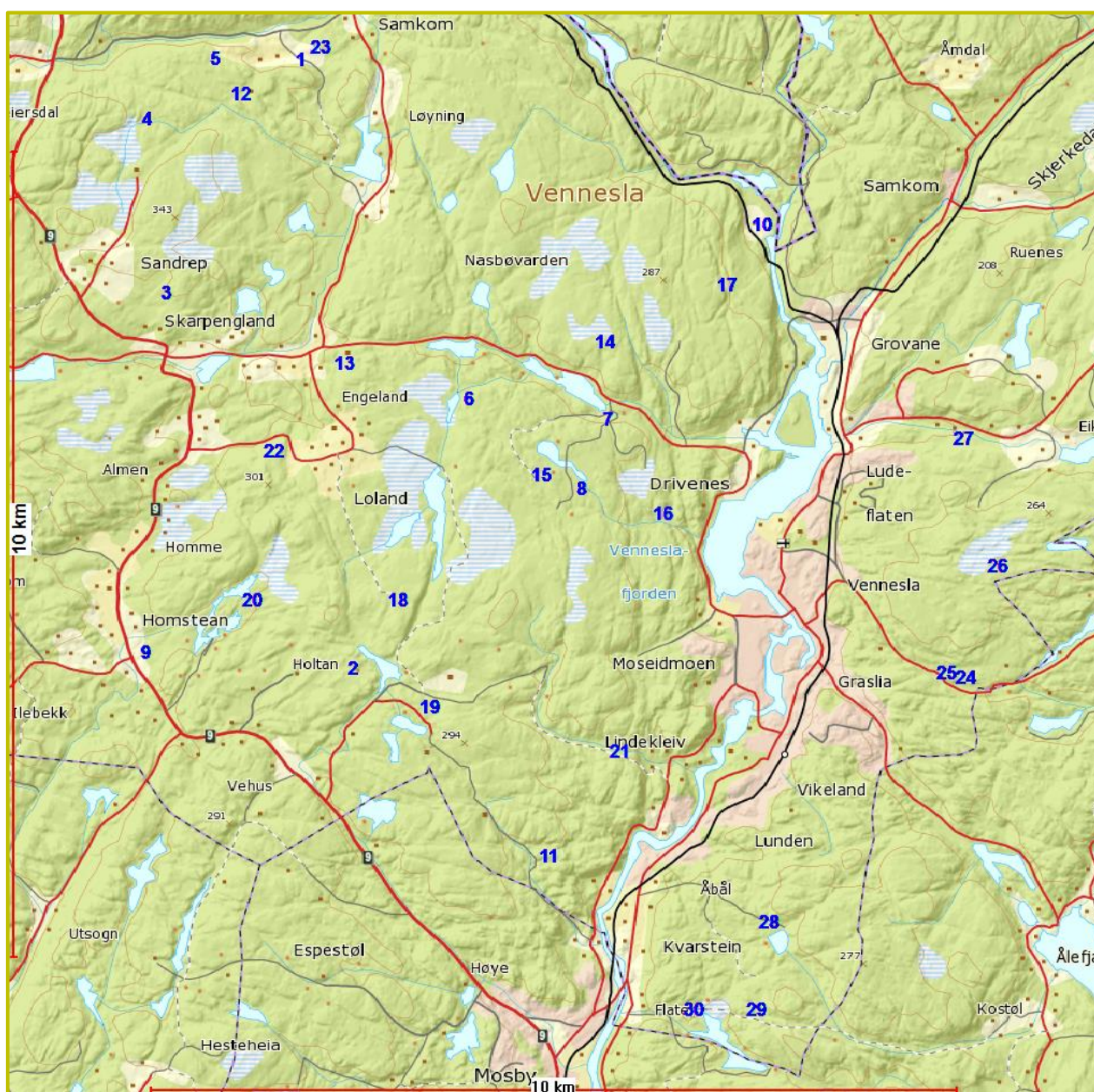

Fig. 18. Viser de gamle boplassene på øst- og vestheia i nedre Vennesla.

Andre nedlagte heiegårder og boplasser

- **Bruget.** Nedlagte bruket på Horrisland. Det er bare rester av tomte og murene igjen nå.
- **Kjærrane.** Bruket ligger mellom Tjomsås og Ropstad.
- **Knibe.** Ligger mellom Hageland i Hægeland og Horrisland i Øvrebø. Gården ble fraflyttet rundt 1920 og bare grunnmurene står igjen. Kan tydelig se restene av Kjelleren under huset.
- **Halland.** Gården ligger øst for Hægelandsvannet og sørvest for Mushom. Husmannsplass under Mushom før den ble et selvstendig gårdsbruk.
- **Upsal.** Mellom Greibesland og Sangesland. Ruin etter driftsbygning.
- **Bue.** Gården ligger innenfor Stemmen (sørvest for Lona).
- **Storhei.** Ligger sørøst for Eikelandsvannet Se kapittel 5.19.
- **Flanestad.** Ligger nordøst for Eikelandsvannet. Se kapittel 5.19.
- **Jammerdal.** Ligger nord for Eikelandsvannet.
- **Åsane (Kileåsan).** Ligger mot Lauvås. Se kapittel 5.19.
- **Skreppestøl.** Ligger vest for Hægelandsvannet.
- **Skuggupsa.** Ligger nord for Høverslandsvannet.
- **Gunstveit «Der aust» og «Der ute».** Ved Gunstveit.
- **Mørkestøl.** Ligger vest for Sandlandsvannet.
- **Buåsen.** Ligger nordvest for Steinsland.
- **Hageland «Heia».** Ligger øst for Indre Hagelandsvann.
- **Tjomsås «Kringleåsen».** Mellom Tjomsås og Bringsverd.
- **Kravlen.** Ligger vest for Åsen.
- **Ilebekk.** Ligger vest for Homstean.
- **Vatnedal.** Langs veien inn til Stølen.

5.2 Skogslåtter, løer og eldhus

Det er mange myrer i Vennesla. En del av myrene er i dag grøftet og omgjort til dyrket mark. I gamle dager ble myrene slått seinsommerstid for å skaffe høy til vinterfor. I nærhet til myrene er det mange spor etter løer. Høyet ble lagt i løa eller på stakk. Det ble kjørt hjem om vinteren på sledeføre. En av de mange løene på Drivenesheia var Røyråsløa ved Røyråsmyra (nord for Drivenesvannet). Rester av løa finnes ennå. I forbindelse med utslåtten på myrene på heia hadde flere av gårdene eldhus i tilknytning til myrene. Eldhus ble benyttet som

Fig. 19. Høyløe på Skreppestøl

beboelseshus i slåtten. Ved Langemyr ved Drivenesvannet står det et slikt eldhus. Det mangler en fullstendig kartfesting av gamle løer og eldhus, selv om mange ligger kartfestet i SEFRAK-registeret. Det er viktig at bygning/tufter blir kartfestet, slik at det kan tas hensyn til ved inngrep på disse steder (utbygging, tømmerhogst o.l.).

5.3 Vannkraft, sager, kverner og stavproduksjon

I sidevassdragene til Otra har det vært stor aktivitet i eldre tider. Blant annet i Langåna i området fra Reiersdal til Otra. Ved Reiersdal stod det en vannsag. Ved Føreland var det både vannsag og kvern. Det kan ses rester etter dette. Øygardssaga lå lenger ned mot Røyknes. Denne ble ombygget til elektrisk kraft. Langåna ble også brukt til tømmerfløting ned til Otra. I Løyningåna, som treffer Langåna på Samkom, var det vannsag i Ålekjærli. Blant annet i bekkene fra Bærvann til Skarpengland, fra Stemtjønn til Løyning, fra Snikketjønn til Homme

Fig. 20.1. Gårdssag på Eikeland

idrettsplass og i bekken ved Holtane kan en se rester etter gamle kverner. I Støssvannsbekken skal det ha stått to sagbruk og en kvern. I bekken fra Lolandsvannet er det tydelige tegn etter sagbruk. Rauåna som renner ut ved Lindekleiv har blant annet vært brukt til sagbruksvirksomhet og slipeverksted. I Eljansåna mellom Hægelandsvannet og Kilefjorden ligger Homme sag. Bygningen står der fortsatt, men preges av forfall. Det mangler en god del kartfesting av gamle sager og kverner. Det er viktig at disse blir kartfestet, slik at det kan tas hensyn til ved inngrep på disse steder (utbygging, tømmerhogst o.l.).

Stavproduksjon var lenge en viktig næring i de indre Agder-bygdene, med blant annet mye furuskog. Produksjonen kunne utnytte småskogen bedre, og en behøvde ikke et stort teknisk anlegg. Staven ble brukt til tønner, og til kassebord. Små gårdsbruk med litt skog kunne greie seg med jordbruk i sommerhalvåret og skogsdrift med stavproduksjon resten av året. Særlig for bygdene langs Setesdalsbanen var stavindustrien svært viktig, særlig med hensyn til transport av stav. Stav til sildetønner kunne ikke skjæres av tømmer

Fig. 20.2. Gammel stavbu og stavbu på Kile. Tidligere lå det flere stavbuer her ved det gamle sidesporet «Mandalssporet». Nå er alle stavbuene revet.

som var fløtet og ligget i vann for lenge. I tiden omkring andre verdenskrig utgjorde produksjonen i kommunene som sognet til Setesdalsbanen med 20 % av landets samlede stavproduksjon. Hver vår hersket det stor aktivitet rundt stavbuene på Setesdalsbanens stasjoner da vinterens produksjon av stavemner skulle lastes på jernbanevogner og sendes til Kristiansand. I perioder var det lange hestekortesjer med ved og tønnestav som skulle til blant annet Røyknes for å transporteres videre med Setesdalsbanen.

John Ropstad fra Hægeland stod sentralt i utviklingen av stavindustrien i bygdene langs Otra. I 1908 startet han med landhandel på Kile, like ved Hægeland stasjon, samme år som han begynte med oppkjøp av stav. Han fikk etter hvert tilnavnet «Stavkongen». Han hadde egne stavbuer ved alle Setesdalsbanens stasjoner fra Røyknes til Byglandsfjord. Sentrum for hans virksomhet var ved Kile. Ropstad eide ni av de 14 stavbuene som lå langs det gamle grussporet fra anleggstiden, det såkalte Mandalssporet. Utenfor de rødmalte stavbuene langs Mandalssporet kunne det være lange rekker med sirlig stablet tønnestav. I en rekke år var det ingen andre jernbanestasjoner i landet hvor det ble lastet opp så mye tønnestav som på Hægeland. Tilbakegangen i stavindustrien inntrådte omtrent samtidig med at Setesdalsbanen ble nedlagt (1962). (Kilde: *Fra gamp til damp, utgitt av Stiftelsen Setesdalsbanen*)

5.4 Gruver i Vennesla

Mangangruvene ved Daletjønna (Kilde: Vennesla Historielag sitt årsskrift 1993)

Gruvedriften etter mangan mellom Ålefjærfjorden og Vennesla startet opp 1896. Vi vet ikke helt sikkert hvem som stod bak virksomheten de første årene, men i 1907 var det et tysk/norsk konsortium som drev gruvene. Det ble trolig stans i gruvene noen år før 1. verdenskrig. Men under krigen ble det stor mangel på mangan og prisene steg. Gruvedriften ble satt i gang igjen både på Ålefjærsida og i Dalen. Fra 6. april til 12. oktober arbeidet det 14-15 mann i forbindelse med «Dalen mangangrube». Det ble i denne perioden tatt ut 40,4 tonn manganmalm a` 30-58 % Mn. I dag kan en fortsatt se forsenkninger/huller etter virksomheten i nærheten av Daletjønna. Det er deler av tunellen som er rast sammen.

Kalkspatgruve i Røssebrekka (Kilde: Vennesla Historielag sitt årsskrift 1993)

Et par hundre meter vest for veien opp til Røssebrekka finner vi tydelige spor etter ei kalkspatgruve. Det ligger relativt store steinhauger flere steder i terrenget. Hvis en roter litt i disse haugene, finner en raskt kalkstein eller kalkspat som det også kalles. Oppå steinfyllingene vokser det i dag store trær, så det er tydeligvis en del år siden det var drift i gruva. Hvis en er kjent eller gjennomløper terrenget nøye, finner en også gruveinngangen. Den ligger på en liten kolle, hvor det vokser en del kratt og småtrær, så inngangen er ikke lett å se før en er på stedet. I dag er det bare ei 5-6 meter dyp sjakt å se,

Fig. 21. Kalkspatgruve Røssprekka.

fordi tunnelåpningen er sprengt igjen. De store steinmassene som ligger rundt gruva, tyder imidlertid på at det har vært en ganske lang tunnel. Hvor lang tunnelen var, har det vært vanskelig å finne ut av, men noen titalls meter var det nok. I tillegg til kalkspaten kan en også finne andre mineraler i steinhaugene rundt gruva. Diopsider er lett å finne, og er en heldig, kan en også finne krystalliserte granater. Disse mineralene hadde neppe noen økonomisk betydning når gruva var i drift. Det var kalkspaten som var grunnlaget for drifta.

Kobbergruva i Engeland Skog (Kilde: Vennesla Historielag sitt årsskrift 1992)

Et stykke nord for Kjåvann er ei kobbergruve. Gruva ligger i et dalføre og kan være litt vanskelig å finne hvis en ikke er kjent eller har kart til å hjelpe seg med. Her er to gruveganger, og foran den ene er det en synk som er fylt med vann. Synken er flere meter dyp. Vi vet ikke når gruvedriften etter kobber ble startet opp, men det var virksomhet her noen somre helt i begynnelsen av 1900-tallet. Rundt 1905 var det 10 mann som arbeidet i gruva. Noen reiste hjem etter endt arbeidsdag, andre overnattet i ei lita brakke like ved gruva. I dag er det bare murene igjen av koia. Driften ble innstilt fram til 1917, da det ble satt i gang prøvedrift i gruva. Malmen ble sendt til Røros for å smeltes, men prosjektet ble avsluttet etter kort tid.

Fig. 22. Kobbergruve Engeland.

Kvarts og feltspatgruver Reiersdal

Ved Reiersdal var det også kvarts og feltspatgruver. Mangler kartfesting. (Kilde: Vennesla Historielag)

Feltspatgruve på Engeland

Gruva ligger øst for gården på Engeland, og det er godt synlige spor etter gruvedrifta.

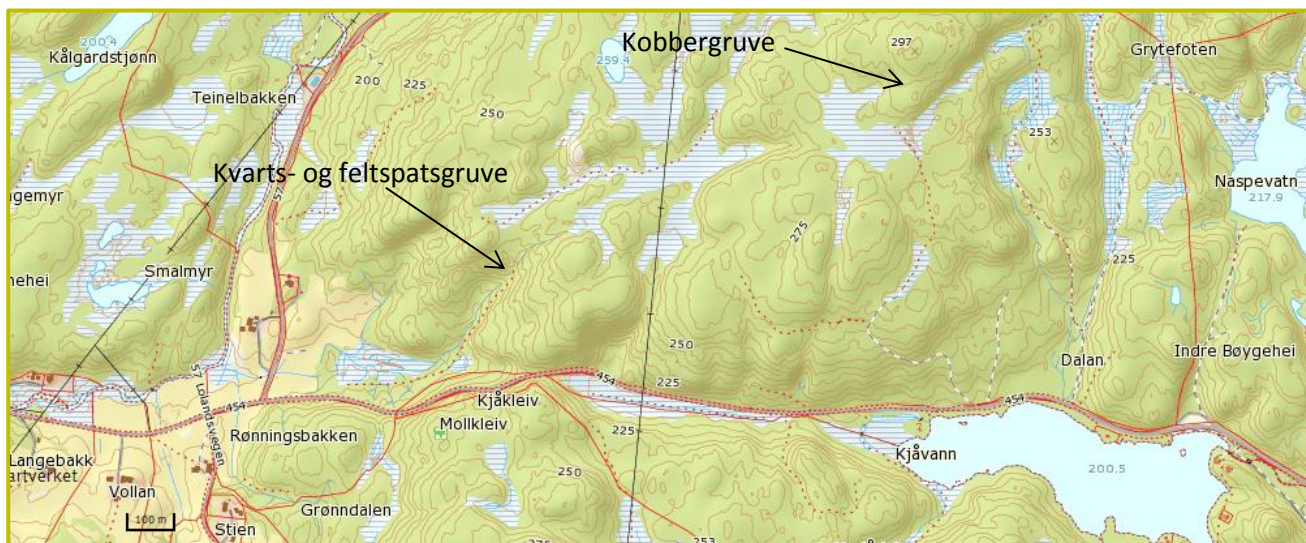

Fig. 23. Viser plassering av gruvene.

Gabbrobruddet på Jeppestøl (Kilde: Vennesla Historielag sitt årsskrift 1993)

Gabbro er en dypbergart, dvs. at den har størknet dypt ned i jordskorpa. Når så fjellet over ble slipt bort av isen under siste istid, kom gabbroen opp i dagen slik som på Jeppestøl. Der har en lenge vært oppmerksom på denne spesielle bergarten, men det var først i 1931 at Anders Karlsen Jeppestøl fikk undersøkt gabbroen med tanke på å bruke den til gravsteiner. Statsgeolog Arne Bugge skrev i den forbindelse til A.K. Jeppestøl: «Bergarten på Deres gård er etter min mening vel egnet til monumentsten....» I 1932 ble det dannet et selskap hvis formål var å utnytte gabbroen i området til å hogge gravsteiner av. Det ble bygget steinhoggeri og sliperi 50 – 60 meter fra steinbruddet. De første årene var det drift her både sommer og vinter. Om sommeren var det opp til fem mann i arbeid og om vinteren tre. I dag ser en tydelige spor etter uttak av gabbro i lia sør/øst for veien inn til gården til Ruth og Anders Jeppestøl.

5.5 Sagn

Sagn fra Hægeland (Kilde: Hægelands-boka bind 3, Kultursoga)

Opphavssagn

Kjuringsteinen

«Segna seier at kjuringane på Eikeland og Lauvås skulle møtast ein dag og fastsette byttet. Dei skulle stå opp tidlig om morgonen og gå kvarandre i møte. Der dei møttest, skulle byttet stå. Nå bar det så gale til at kjuringen på Eikeland forsov seg, og han kom ikkje så langt før han møtte kjuringen frå Lauvås. Då blei kjuringen på Eikeland så sinna at han slo den andre i hel. Kjuringsteinen står på denne staden den dag i dag og skal minne om dette.»

Finnemyrane

«På Lauvås er der nokre myrar dei kallar Finnemyrane. Tradisjonen seier at ein framandkar, ein finn, hadde stole på Lauvås. Karane på garden sette etter han og drap han. Staden der dette hende blei seinare kalla Finnemyrane.»

Historisk sagn

«I mellom gården Lauvås, den øverste fjellgård i dette sogn, og gården Homme og Tvede findes en kilde, ganske rund, indhulet i en klippe, St. Olavs kilde kaldet, af omtrent 2 alens dybhed, hvilken aldri mangler vand, endog i den sterkeste tørke. Efter bondens gamle sagn reiste Olaf den Hellige engang her forbi, og da han med sitt selskab manglede vand, blev denne kilde åbnet.»

Røversagn

Sagnet om røvarane i Lemmefjell i Kiledal

«I Lemmefjell heldt seg nokre røvarar. Dei låg i ein hellar der. Ein gong hadde dei brygga øl, og då dei skulle til å drikke sa kona til ein som heitte Guttår: «Guttår! Nå drikke me vår søvneskål». I det same kom det folk til å skaut dei. Dei blei gravlagde i ei tjønn ved Kiledal.»

Sagn fra Øvrebø (Kilde: Øvrebø-boka bind 3, Kultursoga)

Mytiske sagn

Huldrekyra på Homme

«Sommaren etter at juletrolla hadde sagt farvel til Homme, hørde kona ein underleg dur i fjellet. Ho sprang ut og skulle sjå. Då gjekk det to huldrekyr og beitte på Langægra. Ho skunda seg inn etter mjølkekolla, men med det same hørde ho det ropa på kyrne fra fjellet. Desse tok til å springe i ein rund ring. Då fekk kona kasta kolla over dei. Straks ropa det frå fjellet at kona kunne ha kyrne berre ho ikkje nemde dei på namn. Såleis blei kyrne verande på Homme. Så hende det at ein gut på Homme blei glad i ei huldrejente. Huldrejenta ville gjerne ha guten, så ho blei kone på garden. Denne jenta visste namnet på kyrne. Då dei hadde lagt på tri kalvar, blei dei to kyrne slakta. I det same andre kyra var dau, kom kona ut og sa: «Jamen har me hatt lukke med desse kyrne». Og så sa ho namnet på dei. Men i same stunda var alle kalvane borte. Ingen såg dei att seinare.»

Huldrekyra på Loland

«I «Skuleber-åsen», rett aust for Loland, skal det ein gong i tida ha vore ein gard. Ein torsdagskveld då kona skulle i fjaset å mjølke, hørde ho det ropa frå eit fjell som låg bak fjaset. «Vil du byte bort ein stut i ei ku?» Kona visste ikkje kva det var og våga ikkje å svara for det høvde seg så at mannen hennar ikkje var heime. Då han kom heimatt, fortalde ho kva som hadde hendt. «Dersom det ropar ein gong til, så svar ja» sa mannen. Torsdagskvelden kom, og for andre gong ropa det frå fjellet: «Vil du bytte bort ein stut i ei ku»? «Ja!» svara kona. Då ho kom i fjaset morgonene etter, var stuten borte. I staden stod der ei fin blå-droplut ku. Dei hadde kua i mange år i «Skuleber-åsen», og ho var framifrå til å mjølke.»

Huldrekyra i Norbu

«En mann i Norbu gikk vestover heia. Da fikk han se ei fin kyr. Han tok tollekniven og kastet den over henne, og tok henne med seg hjem. Straks etter kom huldra og var gretten, men hun kunne ikke ta kyra tilbake, fordi det var kastet stål over henne. Huldra sa da: «Det skal bli velstand så lenge dere har kyra, men siden skal det være armod til verdens ende.»»

Huldregården

«De gamle fortalte ofte at de hadde sett huldra og huldrekyrne. Hele gårder kunne de også se: En mann gikk mellom Håresland og Tjomsås en sein mandagskveld. Da fikk han se en stor gård med vide åkrer der kornet stod på staur. Ingen har sett gård der verken før eller seinere.»

Huldrejenta

«Ein gong kom ei ferm jente gåande fram stien i bakkane nordvest for Storemyrtune. Æg så ho så skilte te ho kvarv attmed fjellveggen. Fust totte egd æ va ei tenestejente på Beinestveit. Æg venta ho inn, men då ingen kom, laud eg fram å se att. Då skjønnte eg at dæ va hudejenta. (Etter Ingeborg Storemyr)»

Juletrolla

«På Homme er der eit fjell som heiter Krossfjellet. Der heldt huldra til. Kvar joleaften kom huldra til gards med stort fylgje – somme kalla det Oskereia. Fylgjet hadde ein førar som heitte Trond. Jolematen måtte alltid stå ferdig på bordet og ingen måtte ete av han før fylgjet var reist. Folk på Homme lika dette ille, for dei måtte sjølv reise til Mushum, ein fjerding unna. Ein joleaften kom ein mann til Homme og ba om hus. Han hadde ei kvit bikkje med seg. «Ja, hus kunne du sakta fått», svarta kona, «men me lyt sjølv røme for trolla, så det blir nok inga råd med det.» Men mannen våga seg for trolla, og då dei andre reiste til Mushom, krabba mannen med bikkja opp på hjellen. Frampå kvelden kom trolla og sette seg til bords med Trond i høgsætet. Då dei hadde ete og ståka ei stund, skulle dei ofre til Tor. «Nå skal eg ofre», kom det frå hjellen og i det same small eit skot og Trond stupte. Trolla drog han med seg ut døra, men då den kvite bikkja kom etter, rømde dei alle. Joleaften året etter kom trolla fram på det høge fjellet og ropa ned om den vonde bikkja var der. «Ja, nå har ho auka seg til sju», svarta det. Trolla trudde ikkje dette, og ein av dei sku ned og sjå. Bikkja jaga han då inn i Hommehelleren (ei merkelig fjellhole tett ved Homme). Bikkja kom att på Kile i Hægeland, snau over heile kroppen, men Oskereia kom aldri til Homme etter den dag.»

Falkus-sagnet

«Sagnet forteller om den gang Oskereia herjet Robstadbygda fælt og tok med seg Falkus Langeland (Neset). Kristen Frivoll fortalde det slik: «Falkus hadde drukna, men dei kunne ikkje finne liket. Då for Oskereia framom, og ei i skreia slo med svipa i isen og sa: «Her ligg Falkus i Neset». Dei leitte og fann han der». Funnstedet heter nå Falkusneset.»

Opphavssagn

Helle-hølen på Loland

«Holt er ein gamal gard som i mange år har lege øyde. Han ligg rett aust for Loland. Staden ligg langt frå folk., men ein kan ennå sjå hustuftene. På denne staden budde ein mann som heitte Gunnar. Det var svært lite med pengar hjå han. Det var berre så vidt han kunne sitje med garden. Likevel måtte han betale skatt. Men då han ikkje kunne betale, kom lensmannen og skulle pante. Lensmannen leita både vel og lenge, men fann ikkje anna å pante enn ei gamal bakstehelle. Han slo seg til tols med det, men tok ikkje hella med seg med det same. Gunnar blei så eitrande sinna då lensmannen hadde reist og meinte på at lensmannen ikkje skulle få hella. Dermed tok han hella og søkte ho ned i ein høyl tett attmed husa. Sidan har denne hølen fått namnet Helle-hølen.»

Sagn fra Vennesla (Kilde: Johan Theodor Storaker: Overtro og sagn i Lister og Mandals amt)

Mytiske sagn

En huldregård

«En mann i Vennesla sogn ovenfor Kristiansand gikk en dag ut i skogen for å skjære limeris. Han hadde samlet en del og satte seg ned for å stille det ferdig til limer. Mens han satt der med tankene vendt mot arbeidet, visste han ikke ordet av det før han satt på en stor herregård med en hel mengde krøtter rundt omkring. Han ble litt forundret over dette, men med det samme han tok etter kniven forsvant gården. Han ble meget ergerlig over at han ikke rakk å kaste kniven over den, for da hadde gården blitt hans.»

Åsgårdareia på Kvarstein

«Gården Kvarstein var i gamle dager ofte gjestet av Åsgårdsreia. Man kunne høre den gå inn i forstua og opp på loftet for å hente salen, for det var meget sjeldent at Åsgårdsreia kjørte. En gang kom den og tok salen i forstua, etterpå gikk den til stallen og ville ta hesten. Det var hengt stålover denne, og derfor kunne hun ikke få den. Imidlertid hadde bonden glemt å henge stål over en bukk, den ble da tatt av Åsgårdsreia og brukt som ridehest. Man hadde også glemt å henge stål over stuedøren. Åsgårdsreia gikk derfor rett inn og tok bondens eldste datter med seg. Det var ikke is på elven, likevel kjørte hun rett over elven, til og med oppover de store

fossene hvor vannet ikke gikk høyere enn over klovene på bukken. Der det ikke var noen foss, gikk det så fort at det gnistret. Dette var siste gang Åsgårdsreia var på Kvarstein.»

Tuntrær i Vennesla

«På gården Lien(?) i Vennesla bodde det for lenge siden en gammel kone. Hver lørdag når hun hadde kjernet, pleide hun å slå ut kjernemelken i et gammelt og hult lindetre. Hun mente at jorden da ville bære ny grøde.»

«På hver av gårdene Vigeland og Omdal, begge i samme sogn. Stod en gammel og stor eik. Hver julaften bar man øl, grøt, brennevin, melk m.m. til treet som ble slått på røttene. En mann på Omdal ville en vår pløye opp et stykke mark til en åker. I den ene kanten stod dette treet, som var et vettetre. Mannen brydde seg ikke om dette og hogde eika ned. Da treet lå på bakken sa det: Dette skal hevnes i tredje ledd.»

«På gården Moseid i Vennesla står et stort lønnetre. Hvert år pleide gårdens folk å slå ut en del øl ved dette treet. Dette skjer fordi treet tilhører en hildersom hvert år kommer for å se om treet har fått øl. Hvis dette skulle være glemt, trodde man at hverken kveget eller annet levende på gården ville trives, og at armod og fattigdom kom i stedet.»

Opphavssagn

Kjuring-tjønn

«En halv fjerding vei inne i Vennesla skog ligger et tjern som kalles «Kjuring tjødn». Etter sagnet falt to gjetere ut i denne og druknet etter at de hadde slåss med hverandre om en bukjepp som den ene hadde tatt fra den andre. Fra den tid fikk tjernet sitt navn.»

Mauråsen

«I Vennesla skog er det en ås som heter Mauråsen. Navnet skal komme av å maure eller myrde. Det var en gang to gjetere som øvde seg i beltespenning, og dette holdt de på med så lenge at de drepte hverandre.»

Røversagn

Røverne i Drivenes skog

«I Drivenes skog er det en stor heller som sies å skulle ha tjent til hus for tre røvere. Røverne het Nasbø, Kjåve og Vaule. De hadde fanget en pike som skulle koke maten for dem. En gang manglet de gryn, og piken skulle av sted for å låne på Drivenes. Da hun hadde fått grynene, ble hun spurt hvor hun kom fra. Hun svarte dem at det turte hun ikke si, men hun ville la gryn falle ned etter veien, så kunne de selv se hvor hun var fra. Et par dager etter dette samlet noen menn seg for å lete etter veien til det sted piken var fra. De kom til helleren og traff røverne. Da disse så at det kom en slik mengde mennesker, ble de redde og ville rømme. Nasbø tok et pengeskrin og sprang like på et nærliggende vann, som etter dette ble kalt Naspevannet. Kjåve løp på et annet vann og druknet. Vannet fikk etter han navnet Kjåvann. Vaule tok av sted til en ås og hengte seg. Åsen fikk derfor navnet Vauleåsen.»

Sagnet om skatten på Kvarsteinsmyra

«Sagnet går langt tilbake til ei tid da det kun skal ha vært to store gårder i Vennesla, en på Kvarstein og en på Åmdal. Sagnet sier at det var behov for å fastsette ei grense mellom de to gårdene, og gårdeierne ble enige om å starte ved soloppgang fra hver sin gård og gå hverandre i møte. Der hvor de møttes skulle så grensa gå. Som sagt så gjort, og stedet hvor de møttes fikk navnet Kvarsteinmyra. Denne myra lå nord for oppkjørselen til Vardeheia sør. I nordenden av denne Kvarsteinsmyra er det så at mestertyven Ole Høiland kommer hastende med byttet sitt i grålysningen en høstmorgen. Han finner et hull i bakken mellom noen store steiner hvor han stapper vekk sekken med sølvsakene og dekker det hele til med steiner, kvister, mose og gress. Så tar han et siste blick over stedet og merker seg at han ser toppen av kirkespiret og toppen av Kuleberget.»
(Kilde: Dette sagnet er fortalt av Øyvind Rasmussen som har det fra sin farfar Rudolf Rasmussen)

5.6 Fantehelleren

«Fantehelleren» ligger langs den gamle veien fra Vikeland til Varpekjærran (Piningen). Her finner vi også den gamle grensesteinen «Hesten» mellom de gamle gårdene Vigeland og Vennesla. Grensestrengen mellom gårdene gikk fra byttesteinen Bogesteinen, som tidligere stod ved Piningen og nå er fjernet, og opp til Hesten. (Kilde: kart fra 1785 tegnet av Michael Rosing). Denne grensesteinen er et viktig kulturminne, sammen med miljøet rundt «Fantehelleren». Fantehelleren har fått navnet sitt fordi fantene overnattet under disse steinene. Helt opp til krigsårene var det vanlig at fanter brukte dette stedet siden det er naturlig tørt på grunn av steinhellene som fungerer som tak. (Kilde: *Vennesla historielag*)

Fig. 24. Fantehelleren

Fig. 25. Grensesteinen «Hesten» langs veien ved Fantehelleren. Fra Hesten gikk byttelinja mellom Vigeland- og Venneslagården mot nordvest til grensesteinen Salen som ligger i Saldalen.

5.7 Fjellmannsvegen

Skipmannsheia ser ut til å ha vært det gamle navnet på heiovergangen fra der den gamle veien forlater Otra ved Mosby i sør, til der veien kommer tilbake til Otra ved Kile i nord. Navnet går igjen i mange dokumenter. Veien over denne heiovergangen kan være svært gammel. Gårdene Homme (i Øvrebø), Tjomsås, Eikeland og Kile (i Hægeland) var utskyldegårder i småkongetiden. Utskyldegårder skal ha ligget langsmed samme veien. Derfor kan veien være over tusen år gammel.

Veien ble spesielt mye brukt etter at Kristiansand ble grunnlagt i 1641. Etter hvert ble Kristiansand en viktig by for «sæbyggane» (de fra Setesdal). Kristiansanderne kalte folk som kom nordentil for fjellmenn. Og veien ble derfor hetende Fjellmannsvegen. Folk kalte også veien for Dalemansvegen.

Veien var gangvei eller kløvvei, og den var i bruk som vanlig byvei fram til 1840-åra. Når sæbygger, evdøler, honndøler og hægddøler var på bytur, måtte de altså gå til fots, iallfall ovenfor Mosby, heilt fram til 1840-åra. Veien var også mye brukt som forbindelseslinje mellom gårder og bygder. Både Øvrebø og Hægeland kirke

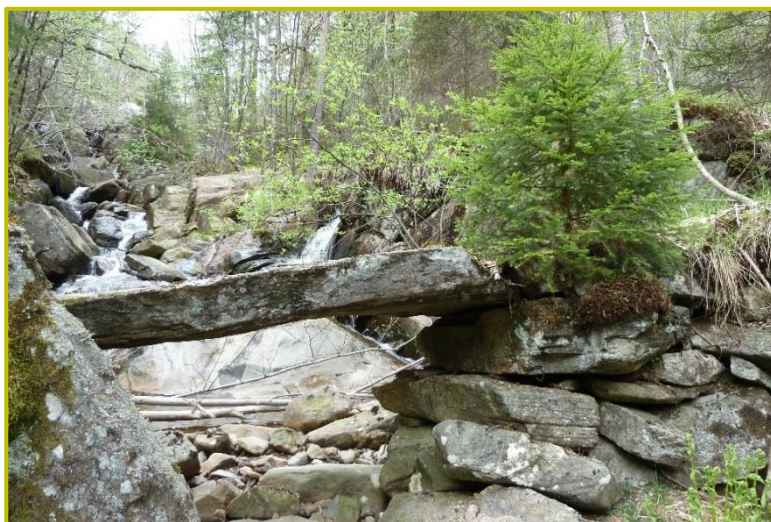

Fig. 26. Steinbrua ved fjellmannsvegen som går under navnet «Prestefallet». Ragnvald Moseidjord (f. 1903) fortalte et sagn som sier at en dag med voldsom flom i bekken kom en prest ridende her. Hesten sklei og begge datt i bekken og druknet.

ligger langs fjellmannsvegen. Langs Fjellmannsvegen finner vi en rekke kulturminner. Flere steder går den forbi gravhauger. (Kilde: Torfinn N. Hageland)

Fra Einstabland i Hægeland og ned til Mosby er det to traséer av Fjellmannsvegen. Disse kalles Østre Fjellmannsveg og Vestre Fjellmannsveg.

Den vestre Fjellmannsvegen tok fra Einstabland av til Røynealand og Bringsvær, videre til Tjomsås, Horrisland, forbi Øvrebø kirke og langs vestsida av Sangeslandsvannet. Så over Homme, Vehus, over Kvernhusheia, Salen, over Bruliheia og Hvermannsheia. I åssida i Lolandsdalen møter den østre Fjellmannsvei.

Videre fra Lolandsdalen gikk veien ned Kattekleiv, over Ravnås øygaard, ned Moldkleiv, forbi Prestefallet (ei steinhellebru), byttesteinen Kløven (bytte mellom Mosby og Ravnås, samt sognebytte mellom Oddernes og Vennesla), videre til Fjellmannsflaten i Dalane, til Lillefjell og videre til Gjelsmoen ved Mosby. Det har også vært flere stikkveier inn på Fjellmannsveien.

Den østre Fjellmannsvegen gikk fra Einstabland sørover forbi Reiersdal, Sandrip, Engeland, Loland og Stølen til sørenden av Mørkvann. I åssida i Lolandsdale møter den vestre Fjellmannsveien. Den østre Fjellmannsvegen gikk ut av allmenn bruk i 1770-årene, mens den vestre stadig ble utbedret mer og mer. Deler av østre Fjellmannsvei ble ødelagt av søppelanlegget på Støleheia. I 2016 ble Fjellmannsveien utslettet fra Stølen til Mørkvannet. Vestre Fjellmannsvei over Salen kommer også til å bli borte på grunn av dataparken på Støleheia.

Fra plassen Bakken på Øvre Mosby kunne man ta ferge over elva. Der ferga la til på Saga-siden het det Fjellmannssniken. Like i nærheten var det et område som het Fjellmannsstykket. Det var fergemann i dette området helt til Kvarsteinbrua kom i 1888. Fra Saga gikk veien sydover mot Haus, og fra Haus innover heia, forbi husplassen Skauen ved Sagevannet, i åssida på vestsida av Murtedalen, ned til Grostøl og videre til Oddernes. Fra Mosby ble det også rodd ned elva, men det var nok helst når elva var liten. Ved stor elv kunne det være en veldig stri jobb å ro opp igjen, da brukte en mindre krefter med å gå på veien.

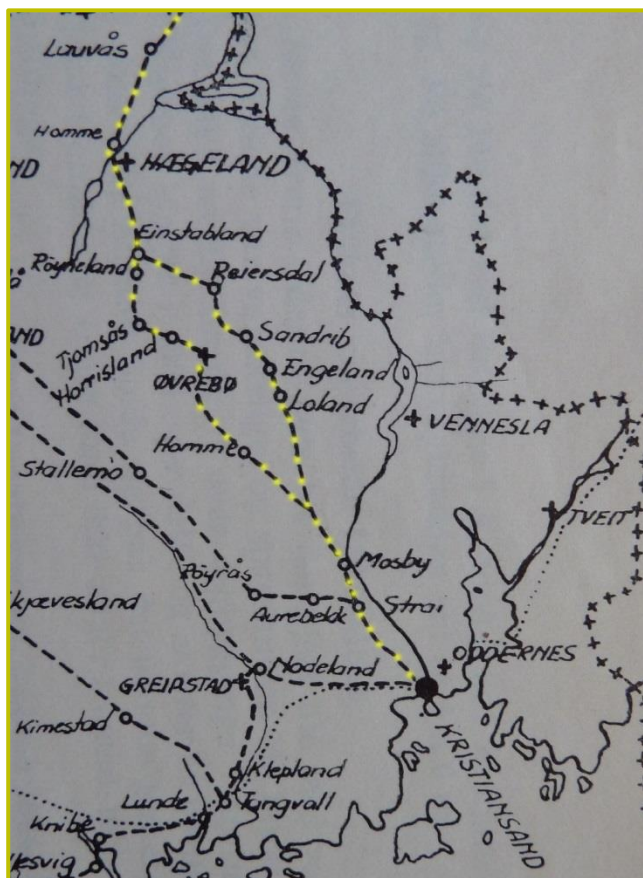

Fig. 27. Her er østre og vestre Fjellmannsvei inntegnet på kart av Fred. Barth. Kartet er fra boka «Vest-Agder heimvadtunnskap».

Fig. 28. Vandring langs Fjellmannsvegen

Kilde til ovennevnte traséer for Fjellmannsveien er gitt av Vennesla historielag som skriver at Edgar Andresen fra Kvarstein innhentet for flere år siden lokalkunnskap om Fjellmannsveien fra eldre personer fra Ravnås, Kvarstein og Mosby. Kilde er også et manuskript og kart av Fred. Barth som er gjengitt i boka «Vest-Agder Heimbygdkunnskap». Store deler av Østre Fjellmannsveg og Vestre Fjellmannsveg er også registrert i Riksantikvarens offisielle database Askeladden. De registrerte traséene fra Askeladden er i kommuneplanens arealdel angitt med hensynssone H570 (Bevaring). Traseen fra Stølen og videre sørover skal også være trukket opp, men det er noe usikkerhet om traséen er helt korrekt.

Fig. 29. Byttesteinen Kløven. Byttesteinen er nevnt i forbindelse med en grenseoppgang i 1807: «... siden steen til steen, indtil en som staaer paa østre siden av en fjellnibbe, ved AllemandVejen, kaldis Kløven...» På bildet ser vi det som fremdeles er bevart av Kløven. Tidligere sto det to steinheller på høykant oppå fjellnibben. «Hvis du stod ved Prestefallet i skumringa og så opp mot Kløven, liknet den på en hest med kløv», fortalte Oskar Helgesen (f. 1900). Steinen ble dessverre ødelagt da det ble laget traktorvei her rundt 1965.

5.8 Andre gamle veier i Vennesla

I tillegg til kløvveien som kom inn fra Kringsjø over de vestlige Ivelandsheiene, er en også kjent med et par andre. Det var den veien som kom fra østre del av Iveland og som kom inn ved Åmdal. Den gikk sør over heien i retning skytebanen på Grovane, der den møtte «Kringsjøvegen». Så var det den kjente «Fjellmannsvegen» som gikk over den vestre del av Vennesla (Hægeland-Øvrebø). I tillegg var det kløvveier på tvers som f.eks. Kirkevegen som gikk over Støa til Drivenes og opp langs bekken mot Drivenesvannet. Det var også barnevandringstråkk gjennom bygden. Og det har vært stier fra Lindekleiv/Heisel mot Øvrebø som ble brukt av konfirmanter som gikk og leste for presten som den gang satt i Øvrebø. En har ikke så mange spor etter kløv/rideveiene gjennom Vennesla. Det er en del traséer fra 1830-tallet og framover som viser de første «kjørevegene». Denne blir også kalt postvegen og er utførlig beskrevet i «He tåge peber» og «Sølvtråden». Det er helst nord i kommunen at restene finnes etter denne, men nede i Kilane er det en stubb på 30-40 meter av den gamle postvegen. Plassene er nedenfor prøvd stedfestet til kart og med henvisning til bilder.

Kirkevegene/gardsvegene.

Vennesla var anneks til Øvrebø kirke frem til 1905. Øvrebø hadde da vært hovedkirke siden prestegjeldet ble utskilt fra Oddernes i 1805. Prestevegen gikk over Støa til Drivenes og opp langs bekken mot Drivenesvannet. Her skal visstnok være spor nedenfor dagens kjørevei. Ellers fulgte nok prestevegene den gamle kløvveien gjennom bygden. Moseidgårdene kom over elven til Nesane og over Nesbakken til kirka. Og Drivenes-folket kom med båt til Støa. Fra Verås og Eikeland, muligens også Honnemyr, har de gått langs sør-øst siden av Eikelandsåna nedover dalen. Det er et tråkk nedom Hagen, i kanten av jordene og videre langs dagens skogsvei. Et sted like før gården Lian kan en ane en ridevei i en skråning nedenfor skogsveien.

Kløvvegen fra Iveland vest

Veien kom ned trappekleiva på Kringsjø og gikk over Kuåna like ved broen som ligger der i dag. Den gikk opp lien rett nord for «Kringsjøbakken» og en kan ane konturene av hvor den har tatt seg opp den bratte skråningen.

Fig. 30. Kleiv kringsjø og Trappekleiva Kringsjø

Kløvveien må ha krysset Kuarstølvegen rett nord for dagens avkjørsel til Kringsjø. Opp i skråningen er det steinlagt kleiv mot syd. Etter to-trehundre meter sydover har nok kløvvegen krysset dagens kjørevei og gått nedenfor veien sørover mot «dumpa» og så fulgt høyre side opp fjellene, krysset vegen på bakketoppen og tatt mot det de kalte «Grovan Smyra»; dvs i retning Hundeklubben. Broen over bekken i Kvernhusdalen er intakt. Og videre har veien tatt til venstre opp fjellene i retning veikrysset der den møtte den austre kløvvegen fra Iveland.

Fig 31. Kvernhusdalen brua og Kvernhusdalen veirsset

Kløvvegen fra Iveland aust

Denne veien kom fra Eieland-Svengestøl-Leesland og gikk inn til Åmdal i Vennesla. Den har nok kommet inn fra Penestad/Almedal; husmannsplasser nord for Åmdal. Det kom også en kløvveg fra nord om Voreland til Åmdal. Det er litt usikkerhet om hvor den nøyaktig har gått over heien mot Grovane, men noen spor er der. Og navnene på kartet nedenfor sier litt; Liksteinheia: her ligger en stein som de plasserte hesten inntil, og de kunne løfte kista over på steinen for en hvil etter den bratte oppoverbakken. Fjellvegen er også nevnt på kartet. Den gule markeringen på kartet nedenfor er en mulig rute.

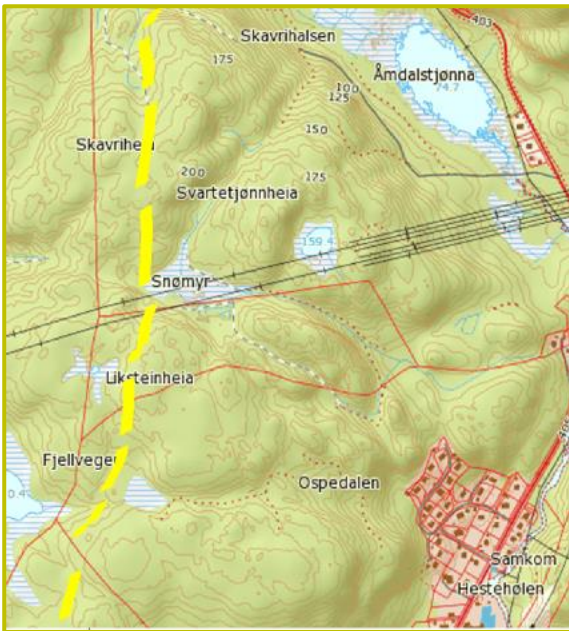

Fig 32. Viser mulig trasé og bilde av traséen.

Kløvvegen og postvegen fra 1828, Grovane - Kvarstein

Kløvvegen har krysset Rogåna like ved «brua til Daniel Bakken». Stedet er angitt på en detaljert veibeskrivelse fra 1806 der «avstanden mellom broen som tilstøder den gamle Fjeldvej og garden Egeland er oppgitt til 470 favner = 883 meter» (*Iveland bd 3 side 300*).

Det var to steder nedover mot Kvarstein at veien var flomutsatt; ved «Gladesvingen» på Storevold og i Holehaugen på Kvarstein. Den gamle postvegen fra 1830 tallet er nokså detaljert beskrevet i «He tåge pebe» fra 1986, Historielaget. Mange steder fulgte nok kløvvegen denne, men enkelte steder har den tatt andre løp. Det som er sikkert, er at den gamle kløvvegen gikk over Brufjell nord for kirka og over Pyntebakken vis-a-vis kolonialbutikken til Willy Lunden. Det var før «dynamittens tid», så her måtte de over en liten fjellnabb.

Nede ved Kilane gikk vegen rundt bukta som var større enn i dag. Her er fortsatt 30-40 meter av postvegen intakt. Det er nok også her kløvvegen gikk. Postvegen har tatt over Tvangsdalen og ned mot Hunsfos. Det er sannsynlig av kløvvegen har tatt samme tråkket – det var sagt at navnet «Tvangsdalen» kom av at Dølene ble tvunget til å gå over her pga. det bratte fjellet ved elven, nord for Helvedesfossen. Og ned Tjovemoen; her gikk veien innom Lia. Det var en bratt dal inn her før jernbanen ble bygget. Det er spor etter postvegen i Harket-svingen, mot Hannevik, en av de rundt 30 husmannsplassene på Vigeland.

At veien gikk fra Lunden og til Ås, så ned kleiven som de kalte «Springkleiva» ved Moseidjord og mot Holehaugen, var naturlig. Rundt det bratte fjellet ned mot hengebrua over til Skjebua var det nok uframkommelig før dynamittens tid, fra Holehaugen opp «Møyeskredet» mot gamle Kvarstein Skole og ut på østsiden ved «Jens i Lia» og så mot Mølla og videre mot «Reidar Bronebakks hus». Veien dreide så mot øst i retning «Moslands», og det er muligens her kløvvegen har tatt på vestsiden av åsen syd av Kvarstein Gartneri og i retning Sagedalen. Her gikk et leirras i sin tid, og veien har vel da vært lagt på nordsiden av fjellet. Det hadde vært

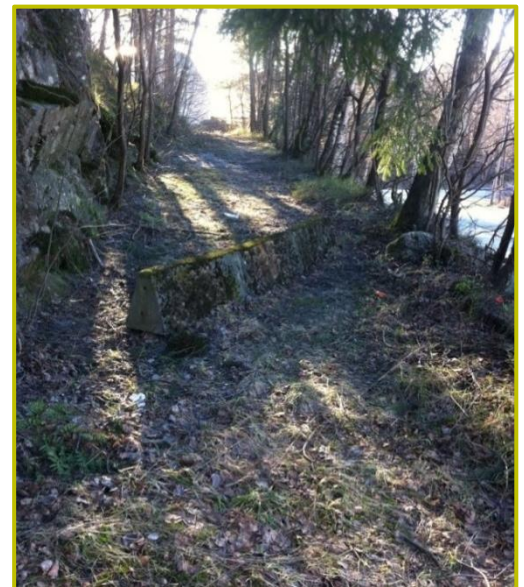

Fig. 33. Viser veien mot Hannevik.

interessant å se om det finnes noen rester etter tråkk her. Veien har i hvert fall tatt opp Sagedalen og over Oksåsen og ned til ferjeleiet ved Sagebekken.

Postvegen Grovane – Samkom – Jeppestøl.

Denne veien ble bygd 1828-1836. Den gikk litt øst for dagens kjørevei oppover mot Slåttehølen. Herfra følger den nok dagens bilvei og tar opp mot Åmdal over «Åmdalsvadet». Fra Åmdal gikk veien rett opp lien og følger dagens strømlinje helt til Blautekjerrane/Dallia på Jeppestøl. Det er en plass her som heter Rodekleiv. Og det stammer nok fra rode-delning i forbindelse med vedlikeholdsplikten som ble fordelt mellom bøndene, noe som varte helt fram til den nye vegloven på 1850-tallet. Ved siden av veien kom der en husmannsplass; Bueheia. Den ligger tilgrodd inne i skogen i dag, men da den ble bygd, lå den bare 100 meter fra byvegen.

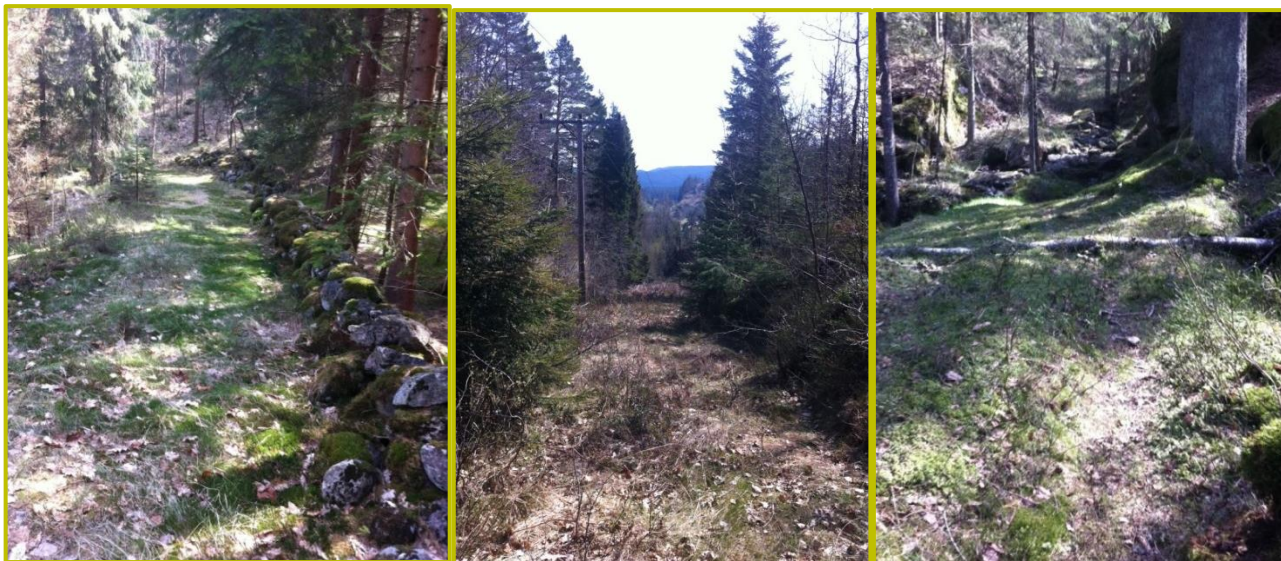

Fig. 34. Viser kart og bilder over traséen mellom Grovane–Samkom–Jeppestøl.

Fig. 35. Viser kart og bilder over traséen mellom Grovane–Samkom–Jeppestøl.

Skavrihalsvegen, en ny kjørevei.

Rundt 1860 var vegen fra Samkom til Jeppestøl lagt om og tok nå opp rett før Åmdalsvadet og gikk syd for Åmdalstjønna. Den gikk på venstre side av dagens Ivelandsveg og kom ut ved huset til Dagfinn Voreland, vis-à-vis Blautekjerrane.

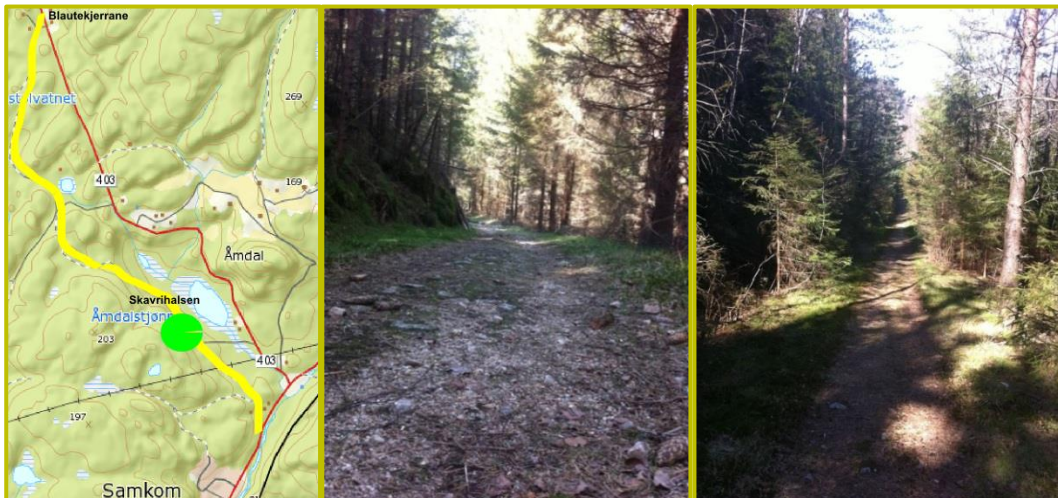

Fig. 36. Viser kart og bilder over Skavrihalsvegen.

Varpevegen.

Veien gikk fra Åmdalsvadet og helt opp til Varpe i Vegsudal. Her er et minne på «Gjeidekjørka» med årstallet 1869 da den var ferdig. Det var den andre «store» kjøreveien (kjerrevei) som blei bygd i Iveland, etter gjennomgangsveien Hodne-Iveland-Åmdal i Vennesla. Disse to veiene var «stamveiene» gjennom Iveland. Som langs alle nye veier, dukket det opp bebyggelse - så også her med «Husane» i Skjerkedalen, som også fungerte som skysstasjoner. Varpevegen ble bygd fra nord mot syd og ved Rønningen (Grunnetjønn) var det diskusjon om veilinjen. De brukte en stund den gamle kløvvegen til Åmdal men i 1868 ble den trange Skjerkedalen valgt som trasé. Dagens vei, Fylkesvei 405, følger med en del avvik den gamle Varpevegen.

Den gamle Dalenesvei

Den gamle Dalenesvei gikk fra Vikeland, opp nåværende Bjørkelivegen, forbi Fantehelleren og ned i Piningen, videre forbi Dalene gård og så på vestsiden av Skjeddvanntet til Ålefjær. Dette var en viktig vei som har vært i bruk i mange år. (Kilde: Vennesla historielag)

Fig. 37. Gamle Dalenesvei ved Fantehelleren

Veitraseer fra 1828 – 1860

Samkom-Jeppestøl

Før denne kjørevegen ble bygd, gikk trafikken fra Iveland enten over Tellhaugane-Kuarstøl-Kringsjø-Grovane eller Leesland-Åmdal-Kvernhusdalen-Grovane. Fra Vatnestrøm (Omestad/Spjote) kom de ned Rønningen (Grunnevatn)-Voreland-Åmdal. Dette var kløvveier som hadde vært i bruk i minst et par hundre år.

Den nye kjøreveien fra Samkom var en fortsettelse av den første postvegen gjennom nedre Vennesla. Den var ferdig rundt 1828, året før den nye kirken var ferdig. Det er få merker etter denne veien nå. Det er et strekk på 30 meter nede i Kilane ved Graslia. Men nord for Grovane bedehus finner vi flere spor. Den har tatt over skaret nord for bedehuset på Grovane. Det er spor etter murer i den bratte skråningen nord for det øverste huset på bildet. Karl Løvås bodde her i si tid. Og opp mot Samkom kan den ses oppe i lien langs Rugåna, mot jernbanen.

Før kjøreveien kom, var det ikke farbart langs Rugåna her. Derfor tok Åmdalsfolket over heien vest for Bjelkedalen og ned mot Grovane.

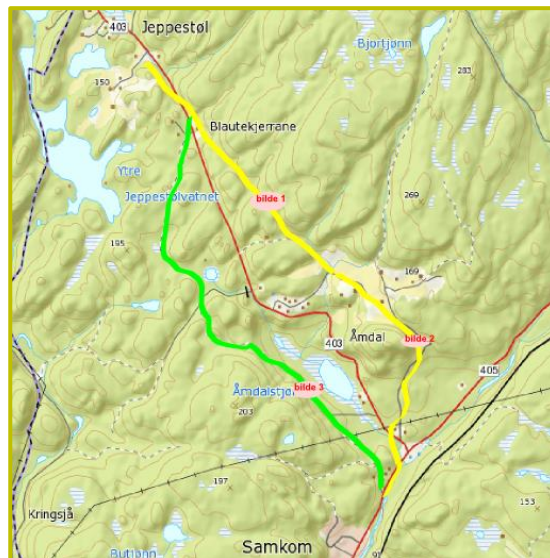

Fig. 38. Gul strek viser Åmdal – Dalia, mens grønn strek viser Skavrihalsvegen

Fig. 39. Viser bilde og trasé av veien ved Slåttehølen ved Hagen på Samkom

Aamdal-Dallia

Den første kjøreveien mellom Samkom og Mykland ble bygget mellom 1828 og 1836. Det er spor etter den opp langs sørsiden av bekken til Åmdalstjønna. Ta av like før broen ved saga, og traséen er tydelig oppover selv om noen steiner har rast ut med årene. Veien krysser Åmdalsbekken like før der kraftlinjen passerer Ivelandsvegen. Her er tydelige rester etter murkantene. Så følger den kraftlinjen opp mot dagens kjørevei til Åmdal og tar opp i lien like ved en kampestein. Den skrår opp i heien og går 50 meter fra bilveien oppover. Etter å ha gått på nedsiden i en bratt skråning krysser den veien igjen, og her er tydelig trasé opp granskogen.

Bildet til høyre øverst er tatt like før toppen. Den går opp nedenfor dagens kjøreveg. Hvor den har tatt over Åmdals innmarker, er usikkert, men den har gått i retning tomten der skolestuen stod. Videre har den gått i retning Blautekjerrane på Jepestøl. Oppe i bakken har den passert noen få meter fra husmannsplassen på Buheia før den har bikket over baketoppen (bilde til venstre på neste side). Kleiven her kalles «Rodekleiv», og det har nok med grense for vedlikeholdsarbeid å gjøre. Arbeidet var pålagt grunneierne, en ordning som varte helt fram til 1850-tallet. Veien ble delt inn i roder.

Veien følger kraftlinjen nesten helt fram til Dallia. Den er lett å finne – siden den har vært brukt som driftevei i skogen de senere årene. Veien ble bygget i tiden før dynamitten var oppfunnet, og det kan ses på trasé-valget. Den snor seg i terrenget – de hadde jo bare spader/hakker og spett til verktøy. Bildet i midten under er utsikt fra «skoletomta».

Fig. 40. Viser bilder av traseen Aamdal-Dallia.

Fig. 41. Viser bilder av traseen Aamdal-Dallia.

Skavrihalsvegen

Veien ble ferdigstilt rundt 1860, og den var en del av veiutbyggingen opp gjennom hele Iveland. Skavrihalsvegen var nok adskillig lettere farbar med hest og kjerre enn Åmdalsvegen. Den tar opp et par hundre meter før broen. Følger den nederste veien opp til noen hus. Videre er veien brukt som driftevei til skogen her. Det er bratt opp lien, så her er det tvilsomt at noen bil har kjørt, selv om «Rally Sørlandet» i si tid hadde en etappe oppe på toppen her. Det er i dag skogsbilvei på hele dette strekket opp mot Dallia. Veien kommer ut ved huset til Dagfinn Voreland på Jeppestøl og går ned mot Jeppestølvannet på venstre side av der dagens kjørevei går. Det er lett å finne spor etter de nye kjøreveiene oppover i Iveland. Fra Jeppestølvannet ser vi veien nede i dalen opp mot Tellhaugvegen. Den går på andre siden av bekken. Bildet til høyre er tatt oppe i lia sør-vest for Åmdalstjønn, i selve Skavrihalsen. I et intervju i Fædrelandsvennen januar 1932 med Maren Gunnulfsdatter fra Vennesla,

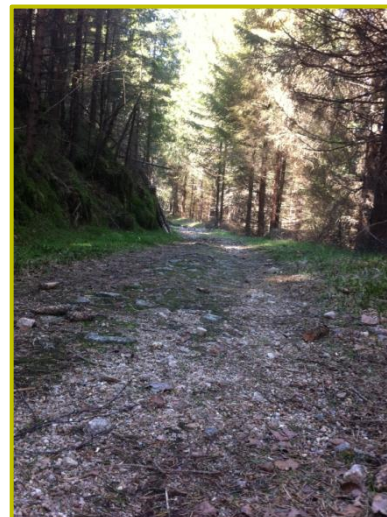

Fig. 42. Viser Skavrihalsvegen

fortalte hun om ungdomstiden i Vennesla. Hun var født i 1843 i Nesane.

Om søndagene brukte de å reise til kirkene rundt i distriktet, og hun nevner spesielt Iveland. Der kjørte de opp den bratte bakkene i Skavrihalsen og opp Skaiåheia. De var mange hester i følge og ofte var de innom den rike «Frøysaaen» og kona hans, Malli. De hadde 12 sønner. Det må ha vært rett etter 1860 da veien var helt ny. Tellef Frøysaa («Gamlemann») døde i 1895, men helt til det siste gikk han til byen og hjem igjen, en strekning på 8-9 mil. Men om han gikk Skavrihalsen eller brukte den gamle kløvveien over Tellhaugan er ikke lett å si.

Vegusdal – Varpevegen.

Kjøreveien mellom Åmdalsvadet og Vegusdal ble kalt Varpevegen. Den ble påbegynt i 1858. Den ble bygd «ovenfra og ned», og var ferdig ved Geidekjørka i 1869.

5.9 Steinsfoss tømmerrenne

Etter at kraftverket på Steinsfossen ble bygd, ble elven tørrlagt deler av året. Ifølge vassdragsloven hadde tømmeret førsterett til bruk av elven. Kristiansand elektrisitetsverk måtte derfor betale for byggingen av tømmerrenna, og kostnadene var på ca. 1 million kroner. Det var Fellesfløtningen i Otra som stod for selve byggearbeidene. Pilarene er av stål, og er gamle jernbaneskiner fra Setesdalsbanen. Tømmerrenna ble tatt i bruk vinteren 1958/59. Den er ca. 4 km lang og strekker seg fra Steinsfoss til Beihølen. Rennen går stort sett gjennom skogen, men går også over to broer og gjennom en tunell. Broene er 100 og 120 meter lange og tunellen er 100 meter lang. I dag er den

Fig. 43. Viser tømmerrenna som krysser under Setesdalsbanen

ikke i bruk som noe annet enn en "annerledes" turløype. En tur langs tømmerrenna inkluderer også opplevelsen av en rekke jettegryter, damanlegget og ruinene ved Kringsjø. I tillegg går rennen ved siden av Setesdalsbanen, som er en museumsjernbane med damplokomotiv. Stiftelsen Tømmerrenna driver

vedlikehold. Det er gitt midler til vedlikehold, men det er åpenbart at det trengs mye mer ressurser i årene som kommer. (Kilde: Turkart utgitt av Vindbjart og Vennesla Historielag)

5.11 Paulehytta

Paulehytta ble satt opp av jernbanen, men ski- og skøyteklubben Oddersjø overtok hytta, og den ble benyttet i forbindelse med hopprenn i Paulebakken og andre arrangementer i området. Siste tilstelning i Paulehytta fant sted den 16. mars 1902. Natten mellom 17. og 18. mars 1902 brant hytta ned til grunnen. Aktiviteten i Paulen i regi av Oddersjø stilnet etter dette. I dag er det bare grunnmurene som er igjen etter Paulehytta. (Kilde: Turkart utgitt av Vindbjart og Vennesla Historielag)

Fig. 44. Viser restene etter Paulehytta

5.10 Kringsjø

Staten kjøpte, etter forslag fra stortingsmann og ingeniør (senere statsminister) Gunnar Knudsen, halvparten av fallrettighetene til Paulenfossen i 1895 for kr 23 245 (i dagens kroneverdi 1,6 millioner). Dette var den første fallrettigheten staten kjøpte for å produsere elektrisitet. Hensikten var å skaffe strøm til å drive Setesdalsbanen. Tro på moderne teknologi og elektrifisering av jernbanen var en viktig drivkraft bak kjøpet av Paulenfoss. Kjøpet regnes som starten på det som i dag er Statkraft. Da Kristiansand Fossefald og Elektricitetsverk AS noen få år senere bygde Kringsjø kraftverk, måtte de lage en separat åpning i dammen for å sikre at staten ved behov kunne benytte seg av sin halvpart. Åpningen er

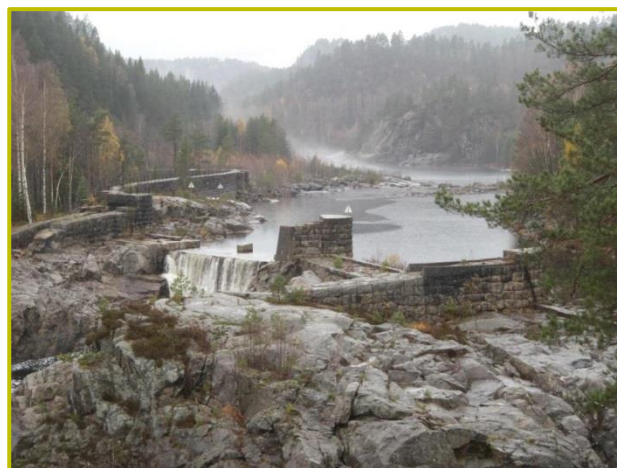

Fig. 45. Viser Kringsjødammen

anlagt på vestsiden av dammen. Staten benyttet seg imidlertid aldri av disse fallrettighetene, fordi Setesdalsbanen ble anlagt for et dampdrevet lokomotiv. Sommeren 1899 ble anlegget ved Kringsjø påbegynt. Den 21. november 1900 ble driften ved verket satt i gang. Kraftverket ligger i Iveland kommune. Kapasiteten var ganske beskjeden etter våre begreper, bare 650 Kw, men begynnelsen var gjort og veksten fulgte. Verket ble utvidet flere ganger i mellomkrigsårene. Etter at verket ble satt i drift, ble det grunnlagt et lite samfunn på Kringsjø. Antall beboere vekslet nok noe gjennom årene, men til tider var det sikkert 50-60 mennesker på stedet, som hadde egen skole for den yngre garde. Verket var i drift til midt på 50-tallet. Det ble nedlagt da Steinsfoss kraftstasjon ble satt i drift. Fremdeles står fundamenteringen etter kraftstasjonen og annen bebyggelse som vitner om den virksomhet som en gang var på Kringsjø. Damanlegget er steinmurt i sin helhet, over 100 meter lang og på sitt høyeste 8,5 meter. Dammen er ikke lenger i bruk til kraftproduksjon. I dag står dammen, enkelte ruiner etter den gamle kraftstasjonen, den gamle steintippen og noen hustuffer etter kraftverkssamfunnet tilbake. Kommunen har utpekt Kringsjø-området som et velegnet turområde rikt på kulturminner etter blant annet kraftverket og jernbanen.

I NVEs temaplan "Dammer som kulturminner" er det gjort en vurdering av norske dammers kulturhistoriske verdi. Det er valgt ut 95 dammer fra hele landet som spesielt bevaringsverdige, og Vest-Agder er representert

med 3 dammer, hvorav 2 av dammene er Kringsjø og Nomeland i Vennesla. (Kilde: Bl.a.turkart utgitt av Vindbjart og Vennesla Historielag/<http://www.statkraft.no/om-statkraft/Historien/>)

5.12 Setesdalsbanen

Den 20. juli 1891 foretok kong Oscar II den høytidelige åpning av anleggsdriften. Banen ble åpnet for regulær drift den 25. nov. 1896. Opprinnelig gikk banen ut fra Kristiansand og endte i sørenden av Byglandsfjorden. Det er en strekning på 78,4 km. Da Sørlandsbanen ble åpnet til Kristiansand i 1938, ble Grovane endestasjon for banen. Setesdalsbanen var i drift under vekslende forhold helt fram til 1. september 1962. Stortinget hadde besluttet at banen skulle nedlegges. Rivningen av banen begynte umiddelbart. Noen jernbaneentusiaster fra Danmark lanserte tanken om å bevare en del av banen. Reiselivslaget i Kristiansand og NSB Kristiansand distrikt med distriktssjef Joh. Johnsen i spissen fikk utsatt

Fig. 46. Damplokomotiv ved holdeplassen i Paulen

rivningen av banen sør for Beihølen i påvente av en avklaring. Det ble handlet raskt, høsten 1963 ble det nedsatt et interimstyre, og allerede den 26. februar 1964 ble Setesdalsbanens Hobbyklubb stiftet. Banen ble drevet på idealistisk basis i noen år. Den var populær blant publikum, men slitasje og økende utgifter førte til stadig større problemer med å holde det gående. Klubben søkte om medlemskap i Norske Kunst og Kunsthistoriske Museer for å bli med i tilskuddsordningen for halvoffentlige museer. Samtidig ble navnet forandret til Foreningen Setesdalsbanen. Den økonomiske situasjonen ble med dette noe bedre, slik at materiellet kunne vedlikeholdes og at driften kunne sikres noe bedre. Nå er banen organisert som en stiftelse, med en separat venneforening som bidrar med stor dugnadsinnsats både når det gjelder vedlikehold, og ikke minst togdrift. I 2004 ble banen gjenåpnet til Røyknes stasjon, og takket være disse entusiastene kan vi i dag på en fullverdig måte vise hvordan jernbanedriften på Setesdalsbanen en gang fortonet seg. Holdeplasser langs linjen er Paulen gård/Kringsjø, Beihølen og Røyknes. Setesdalsbanen driftes i dag som en avdeling av Vest-Agder Museet IKS. (Kilde: Turkart utgitt av Vindbjart og Vennesla Historielag)

5.13 Bommen

Hovedhuset i Bommen skal være blant de eldste husene i Vennesla. Huset er påbygd, men den eldste delen av bygningen kan være fra den tiden plassen ble ryddet. Stedet er første gang nevnt i skriftlige kilder i 1660, men er ganske sikkert ryddet noen år før det. Bommen er nevnt som en husmannsplass under Drivenes i den første tiden, men ble senere frikjøpt i 1723. Fast bosetning på plassen kom etter at det ble opprettet bom i Venneslafjorden. Brukerne hadde sin arbeidsplass i bommen i fjorden. Den første bruker i Bommen var en mann som het Gase Ketilson. Han var tidligere husmann under Drivenes. Huset er nå museum. (Kilde: Turkart utgitt av Vindbjart og Vennesla Historielag)

Fig. 47. Hovedhuset Bommen

5.14 Rødbyen

Rødbyen er boligområdet som ligger på Vigeland like øst for Vennesla jernbanestasjon. Da husene ble bygd for ca. 100 år sidene, ble de kalt "Rødbrakkane", men senere er navnet endret til Rødbyen. Med ett unntak er husene like, alle er rødmalte og har sin spesielle stil. En viktig betingelse for å kunne bo i Rødbyen var at "familiens overhode" arbeidet på Vigeland Bruk. Historien om Rødbyen går tilbake til 1896. Da kjøpte engelskmannen J.C. Hawkshaw Vigeland Hovedgård sammen med sagbrukene, lakserettighetene og jord- og skogeiendommene som hørte til gården. Sagbrukene ved Vigelandsfossen var gamle og utgått på dato, så disse ble revet. I stedet bygde Hawkshaw den første aluminiumsfabrikken i Norge. Byggearbeidene startet i 1907, og samtidig begynte arbeidet med arbeiderboligene i Rødbyen. Det første huset som ble bygd ble brukt til bolig for tømmermennene. Dette huset skiller seg litt ut fra de øvrige 10 husene - som er helt like. For noen år siden brant ett av husene, så nå er det bare 9 like hus igjen. Husene var etter den tids krav svært komfortable og ettertraktet å bo i for arbeidsfolk. Det var venteliste for å få leie husvære her. I dag er husene i Rødbyen eid av private som bor her.

Fig. 48. Viser Rødbyen ca. 1910

5.15 Vigeland hovedgård

Hovedhuset på Vigeland hovedgård ble fredet i 1941, og er en av svært få bygninger i Vennesla som er fredet. Vigeland Hovedgård er en av de eldste gårdene i Vennesla. Det var særlig to forhold som gjorde Vigeland attraktiv. Det var Vigelandsfossen med sin vannkraft og laksen i elva. På slutten av det 16. århundret ble den første saga bygd. Noen år senere var det ni sager ved Vigelandsfossen. I mer enn fire hundre år var sagene i drift. Tømmer helt oppe fra Setesdal, mer enn 200 km borte, ble fløtet til Vennesla hvor det ble saget. Materialene ble fraktet på lektere til Kristiansand. Fra Kristiansand ble det meste lastet om bord på seilskip som seilte til Holland, England og andre land.

Fig. 49. Vigeland hovedgård

Siden 1639 har Vigeland vært eid av utenbygds og utenlandske eiere. For to hundre år siden var eieren en forretningsmann i Kristiansand, Peder Mørch. Han bygde et stort jernverk og hadde planer om å støpe ovner. Han mislyktes, imidlertid, fordi han kom i klammeri med bøndene. De ønsket ikke å selge til ham det trevirket han trengte for å lage kull. Kull måtte han ha for å smelte ut jernet i masovnen.

I det 19. århundret ble Vigeland eid av Wild-familien. Det var en rik familie i Kristiansand. Husene som i dag står på eiendommen ble bygd av Caspar Wild i 1847. Caspar Wild var født i Midlödi i Sveits. Han kom til Kristiansand i 1810 og ble med i firmaet Sam. Otto & Co. Firmaet ble grunnlagt av sveitseren Samuel Otto i 1782. I 1839 ble Caspar Wild eneeier av firmaet som i mer enn hundre år var et av Kristiansands mektigste og rikeste firmaer. De drev med trelasteksport, skipsbyggeri og rederivirksomhet. Familien Wild beholdt Vigeland Hovedgård helt til 1896, da begynte en ny epoke i gårdens historie. Daværende eier, Max Wild, ville selge gården til Kristiansand kommune, men politikerne sa nei til kjøpet. Arkitekturen er en blanding av sveitserstil

og empire. Hvis du er på besøk, kan det anbefales å se på de marmorerte veggene når du kommer inn i vestibulen. Legg også merke til de vakre håndmalte tapetveggene i Kongesalen i 2. etasje.

I 1896 ble gården solgt til John Clarke Hawkshaw fra England. Hawkshaw var en fargerik mann med mange interesser. Hans far var en kjent engelsk ingeniør som bygde jernbaner, kanaler og brygger, både i England og Syd-Amerika. John Clarke Hawkshaw ble med i sin fars firma etter endt utdanning ved Westminster og Cambrigde. Som ung var Hawkshaw en ivrig kanopadler og fjellklatrer. Hele livet sitt var han interessert i entomologi, særlig sommerfugler. Han fant mange på Vigeland. Disse er nå en del av Hawkshaw-insektsamlingen på ca. 50.000 eksemplarer på Zoologisk avdeling ved universitetet i Cambrigde. Det var mange grunner til at Hawkshaw kjøpte Vigeland i 1896. De to viktigste var Vigelandsfossen med sin vannkraft og laksefiske i elva. Først moderniserte han sagbruket og bygde en ny dam. Han ønsket å bygge en kraftstasjon og selge strøm til Kristiansand. Men Kristiansand bygde sin egen kraftstasjon lenger oppe i elva ved Kringsjø. I 1907 besluttet han å bygge kraftstasjon og aluminiumfabrikk. Han brukte en formue på dette. Men tekniske problemer, streiker på Vigeland i 1910 og avsetningsvansker, førte til store tap. I 1912 trakk han seg ut av bedriften. I stedet for å kreve pengene sine tilbake, fikk han en obligasjon som gav ham retten til å bruke Vigeland Hovedgård, skogen, husmannsplassene og laksefisket som sin egen eiendom. Hver sommer fram til 1961, bortsett fra første og andre verdenskrig, besøkte Hawkshawfamilien med venner Vigeland. Deres viktigste beskjeftigelse var laksefiske.

Etter andre verdenskrig forsvant laksen fra elva Otra. Grunnen var forurensingen fra Hunsfos Papirfabrikker lenger oppe i elva. Da mistet Hawkshaw-familien interessen for Vigeland og solgte eiendommen tilbake til Vigelands Brug. Vigeland Hovedgård ble liggende øde og forlatt i mange år. Lokalbefolkningen, bortsett fra formenn og tjenestefolk, hadde ingen kontakt med den rike, engelske overklassefamilien. Av den grunn hadde de ingen varme følelser for Vigeland Hovedgård.

Etter en tid så folk verdien av Hovedgården med dens vakre omgivelser. I 1989 ble det valgt en stiftelse. Den har vært ansvarlig for restaureringen av bygningene. I 1991 ble 1. og 2. etasje i Hovedbygningen tatt i bruk. Så, to år senere ble restaureringen av kjelleren fullført. Det store uthuset på mer enn 1200 kvadratmeter er også blitt renoveret. Her er det selskapslokaler, restaurant, kunsthåndverksteder, utstillings- og konsertlokaler. Aktiviteten er stor hele året. Og sist, men ikke minst: etter mange år med forurenset vann, har vi fått ei elv med rent vann, rik på laks og med badeliv på varme sommerdager. Alt dette gjør Vigeland hovedgård til et sted verd å besøke for både turister og lokalbefolkningen.

5.16 Direktørboligen på Vigeland Bruk

Direktørboligen på Vigeland Bruk, med et nærmere avgrenset område rundt, ble fredet etter kulturminneloven av riksantikvar Nils Marstein i 1997. I forbindelse med fredningsvedtaket uttalte riksantikvaren: *"Direktørboligen er et kulturminne av nasjonal betydning i kraft av sin historiefortellende verdi både som en del av det historiske Vigeland Bruk, og fordi bygningen selv og dens stil er autentisk."*

John Clarke Hawkshaw kjøpte Vigeland Bruk i 1896 og ansatte Peder Mørch som bestyrer. For at bestyreren skulle ha standsmessig husvære ble direktørboligen bygd på Vigeland i 1898. Det ble ikke mange årene Peder Mørch bodde her. Han døde etter

Fig. 50. Direktørboligen til Vigeland bruk

relativt kort tid, men sønnen hans Jacob Mørch overtok både direktørstillingen og direktørboligen etter sin far og bodde her til han ble pensjonist i 1948. Dette året brant Vennesla herredshus, og kommunen leidde en tid kontorlokaler her. Men etter den tid har direktørene på Vigeland Bruk brukt huset som bolig fram til direktør Karl Solberg flyttet i 1996. På slutten av 1990-tallet ønsket daværende direktør å rive bygget. Det var kostbart å holde ved like, og han ville benytte tomten til andre formål. Flertallet i kommunestyret godkjente rivningssøknaden, men riksantikvaren fredet bygget.

5.17 Røyknes

Røyknesbygda vokste fram som en stasjonsby i forbindelse med etableringen av Setesdalsbanen som stod ferdig i 1896, og der bygda ble et sentralt knutepunkt for hele omlandet. Her var det på det meste to butikker, posthus, telegraf, telefonsentral, møbelfabrikk og klesklypefabrikk. Både trygdekontoret, kommunekassa, banken og lensmannen hadde faste kontordager her. Setesdalsbanen stoppet jevnlig på Røyknes stasjon, og tok med seg passasjerer, gods, stav, ved, post og dyr i betydelig omfang. Ved en anledning kom det 13 hester med gods etter hverandre ned Reiersdalen til Røyknes. Dette var bønder fra Hægeland, Øvrebø og Finsland på vei til Røyknes stasjon. Store deler av den særegne bebyggelsen i Røyknes sentrum er bevart i sin opprinnelige form, og i 2004 ble Setesdalsbanen forlenget til Røyknes, og jernbanestasjonen og vanntårnet bygd opp igjen i sin opprinnelige form. (Kilde: Olav Nilsen)

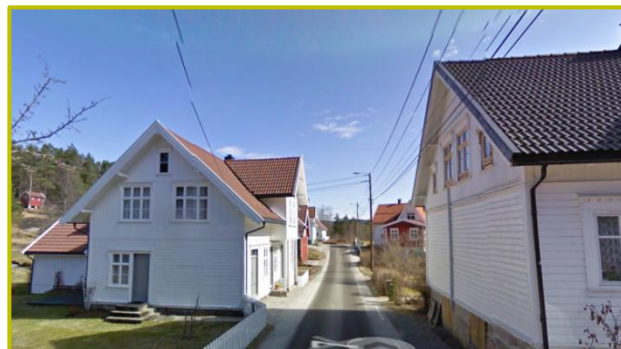

Fig. 51. Røyknes

5.18 Nomeland

Nomeland kraftstasjon ble bygd under første verdenskrig og ble satt i drift fra 1920. Selve kraftverket ble reist på austsida av Otra i Iveland kommune, mens tjenesteboligene ble liggende på vestsida i gamle Hægeland kommune. Damanlegget til kraftverket inngår som en vesentlig del av den stilfullt utformede kraftstasjonen, som både av Norsk Kulturråd i 1988 og av NVE's prosjekt "Kulturminner i norsk kraftproduksjon" i 2006 er vurdert som bevaringsverdig kulturminne. Under byggingen foregikk all transport til stedet med Setesdalsbanen, og det ble anlagt et sidespor inn til kraftstasjonsbygningen. I løpet av anleggsperioden ble

Fig. 52. Damanlegget til Nomeland kraftstasjon

hele banestrekningen fra Røyknes mot Iveland hevet, og den gamle jernbanetraseen lagt under vann. Det er 5 tjenesteboliger på Nomeland, samt "Gamlestua" som tilhørte garden på øvre Nomeland. Med unntak av gamle Nomeland jernbanestasjon som etter hvert ble revet, er samtlige boliger undret siden de stod ferdige i 1920. Det samme gjelder dammen, kraftanlegget og kraftstasjonen. Dette gjør det lille bygdesamfunnet på Nomeland helt unikt, som et levende museum som enda er fullt intakt og i bruk. (Kilde: Olav Nilsen)

5.19 Øvrebø prestegård

Øvrebø Gamle Prestegård ble bygget i 1838. Låven ble bygget en del år etter. Prestegården ligger flott til under Prestefjellet ved Øvrebø Kirke. Dette var fra gammelt av et senter i bygden. Det er mye kulturhistorie rundt gården. På toppen av Prestefjellet er det tufter etter ei bygdeborg. Denne går helt tilbake til folkevandringstiden. Her er også mange gravhauger fra samme tidsepoke. Fjellmannsveien gjennom dalen går like forbi, og her er tufter etter ei kvern. Denne håper man å få opp igjen. Så det er mye en kan hente frem fra kulturlandskapet rundt gården. Det er dannet en

venneforening for prestegården. Denne står for en del arrangementer og er aktivt med i dugnaden på gården. I dag drives gården av et styre bestående av flere lag og foreninger, samt en representant fra kommunen og en representant fra venneforeningen. Prestegården består av hovedhus med blant annet en storsal, bryggerhus og uthus.

Fig. 53. Øvrebø prestegård

5.20 Kirkene

Hægeland kirke (Kilde: Menighetsbladet)

Gravhaugene omkring kirkestedet viser at vi er på gammel grunn. Her har det levd folk lenge før kristendommen kom til landet. Kirkenavnet og stedsnavnet mener forskerne har vært Helgeland, dvs. det hellige landet. Derfor er det grunn til å tro at stedet der Hægeland kirke ligger, har vært sete for den hedenske gudsdyrkelsen, som var før landet ble kristnet for 1000 år siden. Kirken som ble revet i 1829 var nok bygd før 1565. Den gamle kirken må ha hatt mye rose- og billedmaling, bl.a. på selve veggene. I våpenhuset henger flere eksemplarer av de gamle stokkene og bordene. Der kan en også se den gamle blikklykten med 3 trebein, som i alle fall var i bruk i

1663. Den åttekantede kirken ligner mye på Honnes kirke. Det er ikke så rart, for byggekomitéen var å så på den kirken et par år før Hægeland kirke ble bygget. Mens de bygde den nye kirken i 1829-30, måtte hægedølene reise helt til Øvrebø for å delta på gudstjenester. Men like før jul, den 12. desember 1830, ble den nye kirken vigslet. Bygdefolket hadde kjempet mye for å få det til, for de hadde liten lyst på de lange reisene til Øvrebø en vinter til. Kirken ble malt innvendig i 1840. Ovn fikk den først i 1870- årene. Det var to høye ovner som sto nokså langt framme, en på hver side. Elektrisk fyring og den nåværende elektriske lysarmaturen kom først ved den omfattende restaureringen i 1952-53. Menigheten holdt fast på den gamle ordningen med faste (bestemte) kirkebenker helt frem til 1883. Da gikk et enstemmig menighetsmøte inn for å frigi stolsetene, det vil si plassene i kirkebenkene. Kirken fikk nye kirkebenker i 1952. De beste av de gamle er plassert på galleriet.

Fig. 54. Hægeland kirke.

Kirkeinventaret

Noe av inventaret er fra den tiden da kongen eide kirken. Den dansk-norske kongen solgte de norske landskirkene i 1720-årene. Hægeland kirke ble solgt til menigheten i 1723. Det var ikke overalt at menighetene kjøpte kirkene. Inventaret består blant annet av:

- Kalken og disken er fra henholdsvis 1724 og 1714.
- Kirkebøssen ved utgangsdøra er også meget gammel og spesiell, den har to låser. Tradisjonen sier at presten og klokkeren ikke stolte på hverandre. Derfor fikk den to låser, med hver sin nøkkel slik at de måtte være begge om å åpne bøssen.
- Skipet som er en gave fra presten Sigvard Kildal er fra før 1750. Derfor det danske flagget. Dette skipet er et talende symbol på kirkeskipet.
- Altertavla fra 1833 fikk ved restaureringen i 1952/53 igjen sitt gamle utseende. De to bildene som hang i feltene ble tatt bort (det ene henger nå på siden av alteret, det andre henger i sakristiet). Det nederste feltet fikk tilbake sitt gamle skriftord. Det øverste feltet fikk et nytt skriftord, for der hadde det bare vært marmorering før bildene kom.
- Messinglysestakene på alteret er fra 1953.
- Den sjuarmede sølvlysestaken er fra 1963.
- Alterduken er fra 1974.
- Kirketekstilene er fra 2001/2002, vevd av Torgunn S. Ilebekk.
- De to store brudestolene er fra 1950-årene.
- En gang det var innbrudd og mye av lysekronen ble ødelagt. Tyven trodde glass-kjedene og de slipte glass-smykkene var av sølv. For å få dette med seg, reiv og sleit han, slik at mye gikk i stykker. For 15-20 år siden ble lysekronen fullrestaurert igjen. Den måtte da sendes helt til Italia.
- Den gamle kirkeklokka var støpt i 1769 av malmen fra ei tidligere klokke. Denne sprakk for ca. 15 år siden, og ei ny måtte lages. Nå står den under ei av trappene ute i våpenhuset.

Øvrebø kirke (Kilde: Lars A. Ilebekk)

Kirken ligger på en stor gravformet haug som kan være en gammel gravhaug. Det er funnet og gravd ut flere hauger i nærheten av kirken, og det kan derfor være at den er plassert på en gammel hovplass, et sted hvor en dyrket hedenske guder i en fjern fortid. Opprinnelig har nok kirken hørt til en storgård i nærheten, og het derfor «Sangislands kirche» i gamle skriv. Det er helt sikkert at det har stått kirker her i lange tider, men hvor mange før den forrige, som ble revet på slutten av 1700-tallet er usikkert. En utgraving under kirken kan kanskje klarlegge det.

Fig. 55. Øvrebø kirke.

Værhanen

På kirketårnet står årstallet 1753 og bokstavene AAS, og den er derfor fra den gamle kirken, og ble flyttet over til den kirken som står i dag og som ble bygd i 1800.

Kirkebygget

Er formet som et kors, og kirken kalles derfor en korskirke. Det første rommet en kommer inn i kalles

våpenhuset. I gamle dager måtte folk sette fra seg våpnene her, en skulle ikke være bevæpnet i Guds hus. Fra våpenhuset går det en trapp opp til et av kirkens tre galleri, orgelgalleriet, og videre opp til kirkeklokken med innskrift. Fra våpenhuset kommer en inn i selve kirkerommet, eller kirkeskipet som det også kalles. Skipet er, som korset, et gammelt kristent symbol. Her kan en også tydelig se at kirken er formet som et kors, og sidearmene på korset kalles også for sideskipene. De fremste stolene i hovedskipet kalles konfirmantstolene fordi konfirmantene har fast plass der. I hvert av sideskipene er det også galleri, eller trev som det heter på vår dialekt. Ellers er nok altertavlen og prekestolen det som en merker seg først.

Kirkeinventaret

- På altertavlen som er plassert i den delen av kirkerommet som kalles koret og som ble restaurert i 1926, står det to årstall: 1626 og 1649. Det kan bety at den er ferdiglaget i 1626, men ble malt ferdig 1649. Altertavlen er et klenodium full av symboler og bilder. Øverst oppe er det en kongekrone og et monogram til Fredrik den 3. som var konge i 1649. På hver side av den oppstandne Kristus står det IHS, forkortelse for Iesus Hominum Salvatore, som er latin og betyr Jesus, menneskets frelser. Over Jesus på korset står det INRI, som er forkortelse for det latinske Iesus Nazarenus Rex Iudeorum: «Jesus fra Nasaret, jødernes konge». I rundingen til venstre er det to pelikaner. I middelalderen trodde en at pelikanen i mangel av annet å spise, gav ungene mat ved å hakke seg i brystet for å gi dem sitt eget blod. Derfor ble pelikanen også et kristent symbol på Kristus som gav sitt blod for å frelse menneskene. CS som står på hver side av pelikanen står antakelig for Cristi Sanguis: «Kristi blod». I midten på tavlen er det sitert fra Cristian den 3. s bibel som kom ut i 1550, fra brevet til Korinterne, kap. 11, vers 26-29. Det er forskjellige antall steiner eller juveler i rundingene og søylene på hver side, og flere andre steder: To steiner er gjerne symbol for lys og mørke – tre for treenigheten – fire for himmel, jord, luft og vann – fem er symbol for Jesu fem sår på korset – syv er fullkommenhetstallet. Alle disse tallene finnes på altertavlen. Det er dessuten syv dobbeltblad i søylene på hver side. I rundingen på høyre side kan det se ut som om det står AB`D. Det var ikke uvanlig at en forkortet et ord til første og siste bokstav i ordet med en apostrof i mellom. Det kan da bli: Anno Begynned 1626 under Christian den 4. og at kirken eller altertavlen ble fullført i 1649 under Fredrik den 3.'s regjeringstid. Som en kuriositet kan nevnes at altertavlen en tid ble erstattet med et forgylt kors på begynnelsen av 1800-tallet da kirken var ny.
- Alterring med knefall er laget til den nåværende kirken og er derfor fra begynnelsen av 1800-tallet.
- Lysestakene på alterbordet har inngravert årstallet 1694, og er merket P.C.S.T.,B.S.D. Syvarmedelysestaken er fra 1962.
- Sølvkalken er fra 1751 og ble laget i stedet for den en hadde hatt før, men som ble stjålet og smeltet om. En har også en eldre kalk av tinn fra 1652.
- Prekestolen er også fra renessansetiden, kanskje samtidig som altertavlen, mens underpartiet er fra 1840 – årene. Det er de fire apostlene som er avbildet. Grunnen til at Lukas er plassert i et av de øvre feltene er sannsynligvis at prekestolen har stått inntil en vegg i den gamle kirken som ble revet på slutten av 1700 – tallet.
- Under prekestolen sitter klokkeren i Klokkerstolen under gudstjenesten. De andre "båsene" var til kirketjenere og andre prominente personer.
- Døpefonten er laget til "den nye" kirken, men selve dåpsfatet kan være atskillig eldre, men hvor gammelt vet en ikke. Det er av messing og hamret ut av en plate til den formen den har.
- Brudestolene med gyllenlærskinn er fra 1967.
- Rommet bak altertavlen kalles sakristiet og ble bygd noe senere enn selve kirkehuset, i 1842. Dette rommet benyttes av prest, kirketjener og klokker til forberedelsesrom før gudstjenesten. Kirketekstiler og andre klenodier oppbevares også her.
- Da kirken var 200 år i år 2000, fikk den nye kirketekstiler i kirkeårets fire farger: grønt, fiolett, hvitt og rødt. Hver av fargene består av fire deler: messehagel, alterklede (antependium), prekestoklede og

lesepultklede. De forskjellige deler av kirkeåret har forskjellige farger: de grønne fargene benyttes i største delen av kirkeåret, i veksttiden – de fiolette i advents- og fastetiden, de røde på 2. juledag, i pinsen og til olsok, de hvite til festdager: bl.a. julaften og påskedagene. De fleste av disse tekstilene er vevd av Torgunn S. Ilebekk.

Fig. 56. Kirkeinventaret i Øvrebø kirke.

Vennesla kirke (Kilde: Vennesla historielag)

På toppen av kirkespiret står årstallet 1830. Den sommeren ble kirken innviet. Kirken hadde riktignok vært klar til bruk og innvielse mot slutten av 1829, men biskopen synes ikke det var «nødvendig at ile med den nye kirkes Indvielse, da den gamle Vennesland Kirke ennu er i brukbar stand». De «besværlige Veje» gjorde det nødvendig å vente med innvielse til 22.august 1830.

På mange måter minner Vennesla kirke om en middelalderkirke med sine tykke hvitkalkede steinmurer. Den er ikke det, men modellen eller forbildet har nok vært Oddernes kirke som har feiret sitt 950-års jubileum. Vennesla kirke er bygget som et langskip.

Fig. 57. Vennesla kirke.

Byggetiden for Vennesla kirke var tre og et halvt år, og det sies at steinene som ble brukt i muren ble hentet fra den andre siden av Venneslafjorden. Disse kunne bare transporteres over elva når isen var sterk, og det gjorde nok sitt til at byggetiden drog ut. I tillegg var det pengemangel. Det oppstod også en pause i arbeidet da det gikk opp for Stiftsdireksjonen at murerarbeidet ikke var utført slik som avtalt. I langveggen mot sør var vinduene murt firkantet og ikke med buer i toppen slik tegningen viste. Nordveggen hadde bare ett vindu, og tegningen viste fire. Det ble en del diskusjon og brevskrivning om hva som nå skulle gjøres, resultatet ble at

veggene og vinduene ble stående slik mureren hadde laget dem. I motsatt fall måtte store deler av kirkemurene ha blitt revet ned igjen.

Det antas at dagens kirke er den tredje i Vennesla. Gamle Vennesla kirke stod mellom den nåværende kirken og veien, og den ble revet etter at den nye var ferdig. Noe av inventaret fra den gamle kirken ble imidlertid tatt vare på. Bl.a. ble altertavlen fra 1638, en kirkebøsse og en messehaket fra 1768 flyttet over i den nye kirken. Men det eldste som finnes i kirken er trolig en flat gravstein som er nedfelt ved utgangsdøra i enden av kirkerommet. Her er det hogd inn et kors, og det er blitt hevdet at denne gravsteinen stammer fra Middelalderen.

Under ser vi bildet av den gamle døren fra den gamle kirken som ble erstattet av ny kirke i 1830. Deler av den gamle kirken ble solgt og brukt på Drivenes og Kvarstein. Datering som ble gjort viser at bord fra den gamle kirken kommer fra tømmer hogd rundt 1555.

Kirken har to kirkeklokker. Den minste klokken er fra 1891, og har innskriften «Fred blant mennesker på jorden». Den ble anskaffet fordi den gamle sprakk julaften 1890, da julehøytiden skulle ringes inn. Den andre klokken er en del større. Den kom først et stykke inn på 1900-tallet. Klokken har fått inngravert «Ære være Gud i det høyeste».

Steinen i gulvet innenfor kirkedøren er fra den gamle middelalderkirken som stod her. Venneslasteinen ble bemerket da Domenico Erdmann var i kirken og gjorde restaureringsarbeider for Riksantikvaren i 1925. Han mente at steinen antagelig var fra middelalderen. Etter at daværende Fylkeskonservator Frans-Arne Stylegar besøkte Vennesla kirke, skrev han i årsskriftet til Vennesla historielag 2014: «Det er ingen grunn til forbeholdet – den er helt sikkert fra middelalderen. Stilen er romansk, og den kanskje beste parallellen til utformingen har vi i en gravstein fra Melhus kirke i Trøndelag. Stilen daterer vår stein, som den i Melhus, til 1100-tallet.»

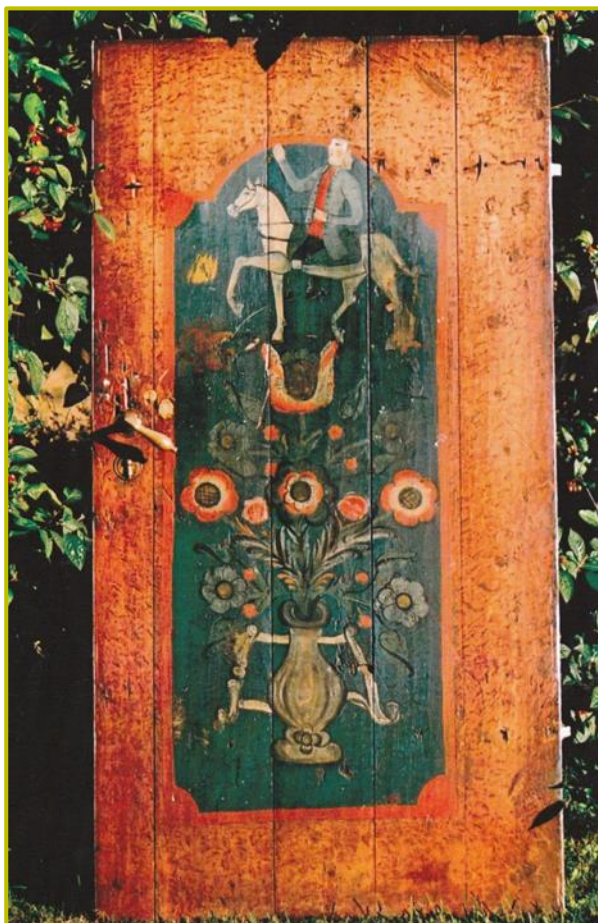

Fig. 58. Den gamle døren fra den gamle kirken.

Fig. 59. Den gamle gravsteinen. (Foto: Frans-Arne Stylegar).

Annet historisk verdifullt inventar er kirkens renessanse-altertavle fra 1638. Den ble overmalt flere ganger. Altertavlen vi ser i dag, har nøyaktig samme utseende som den hadde før 1830. Da den ble flytte over i den nåværende kirke, ble det bygget på en etasje nedentil for å heve alteret, men ble fjernet ved restaureringen i 1925. De øverste bildene er malt av Hendtzschel i 1638. De nederste bildene er malt med grovere pensel og av en mindre begavet kunstner. Ansvarlig for restaureringen var Dominco Erdman. Han fikk malt interiøret grå-blått og lagt røde løpere på golvet. I 1909 ble det satt inn nye benker og lagt brystpanel langs murene. Kirken har 2 lysestaker som er fra 1650. En nattverdiskalk er fra 1727. Messehaggelen i glassmonteren er fra 1768.

Prekestolen er ikke tatt med fra den gamle kirke. Den er av samme type som i Hægeland kirke. Tidligere hang den fritt på veggen høyere oppe. Senere ble den senket og basert på en tynn dreiet støtte. Tredøpefonten er kvadratisk og hviler på fire konisk stilte rette ben. Den har samme form som døpefontene i Øvrebø og Hægeland kirker. Messingfatet regner en med er fra 16-1700 tallet. Orgelet er det tredje i kirken og ble anskaffet i 1970-årene. Det er fra Norsk Orgelfabrikk på Hareide. Det første orgelet, et harmonium, ble tatt i bruk 1. nyttårsdag 1887. Det andre, et pipeorgel, ble kjøpt i 1916. Kirken eier en bibel fra 1600-tallet og den oppbevares på Menighetskontoret. Brudestolene ble gitt i 1963 som en gave fra Bondekvinnelaget og Husmorlaget. Forloverstolene ble overrekket av Gunhild Sveine i 1973, også det en gave fra Bondekvinnelaget og Husmorlaget. Kirketekstilene er laget av fru Gudbjørg Flackè. Alterdukene er laget av Bjørg Johansen og hennes mor, og Gerd Try Gundersen. Lysgloben er en gave og laget av Oddvar Vennesland elever på Vennesla Videregående Skole. (Kilder: Sølvråden, Vennesla Kirke 1830-1930, årsskriftet til Vennesla historielag 2014.)

5.21 Bevaringsverdige gårdsmiljø og enkeltbygninger

I 1998 ble det utarbeidet et forslag til verneplan for bygninger i Vennesla kommune. Rapporten tar utgangspunkt i SEFRAK-registreringen (Sekretariatet For Registrering Av faste Kulturminner) som ble utført i perioden fra 1984-1994 for eldre bygninger i kommunen. 820 bygninger eller rester etter bygninger er registrert. Av de registrerte er 29 bygninger fra før 1700, mens 94 bygninger oppgis å være fra 1900-tallet. 20 bygninger er gitt verneverdien verneklasse A (fredningsverdige etter kulturminneloven), 235 bygninger er satt i verneklasse B (verneverdige etter plan- og bygningsloven) og 565 bygninger er satt i verneklasse C (ingen spesiell vernestatus).

Fig. 60. Gården Storhei i Hægeland

Følgene enkeltbygg og bygningsmiljøer foreslått satt i verneklasse A (fredningsverdig etter kulturminneloven):

Gårdsanlegg, Flanestad i Hægeland. Gnr/bnr 76 /1

Gårdsanlegget består av våningshus, uthus, stabbur, korntørke og 3 utløer. Våningshuset er bygd i den "Mandalske stueform" ca. 1850. Den ene stuen er en godt bevart årestue. Den andre stuen har pipen på framsiden av huset rett ved inngangen, noe som var typisk for den mandalske stueform. De andre byggene på gården er bygd i tiden etter hovedhuset, det vil si i siste halvdel av 1800-tallet, og de er også godt bevart. Bygningene har virkelig høy autentisitet.

Gårdsanlegg, Storhei i Hægeland. Gnr/bnr 74/1

Gårdsanlegget består av våningshus og uthus, som er bygd ca. 1830. Våningshuset består av blant annet en årestue, men taket er tettet igjen. Bygningene er i dårlig stand, spesielt uthuset (er nå ramlet ned). Men de har høy autentisitet. Uthuset har høy verdi sammen med våningshuset/årestua.

Museumsanlegg, Vennesla sentrum. Gnr/bnr 6/18

Anlegget består av våningshus og stabbur som ble flyttet til stedet i 1951- 1952, fra forskjellige plasser. Bygningene har høy autentisitet, og er veldig representative når det gjelder byggeskikk. Våningshuset som bare ble flyttet 2-300 meter, ble bygd ca. 1840. Huset ble på slutten av 1800-tallet brukt til både postkontor (1882-1896), telefonsentral (1886-1907) og butikk (rundt 1880). Stabburet som ble bygget på midten av 1600-tallet ble flyttet fra Heisel.

Øvrebø Prestegård. Gnr/bnr 48/1

Våningshuset og bryggerhuset er bygget i perioden 1838-1839. Bygningene er i god stand og har høy autentisitet. Den ble brukt som gamlehjem en periode på begynnelsen av 1900-tallet (ca. 1907-1940). Den var ellers brukt som prestebolig. I dag drives gården av et styre bestående av representanter fra lag og foreninger, kommunen og venneforening.

Våningshus, Bommen. Gnr/bnr 22/12, 14

Bygningen er muligens bygd ca. 1655, og med det er det antakelig Venneslas eldste bolighus. Huset ble muligens ombygd ca. 1725 til nåværende stil. Huset er restaurert og har veldig høy autentisitet, og blir nå brukt som museum. Huset var opprinnelig husmannsplass under Drivenes.

Bestyrer bolig, Vikeland (direktørboligen). Gnr/bnr 5/56.

Bestyrerbolig for Vigeland brug A/S. Ble bygget i 1898. Bygget har høy autentisitet og stor arkitektonisk verdi. Har også høy verdi i en sosialhistorisk sammenheng. Er fredet etter kulturminneloven.

Skolehus, Eikeland. Gnr/bnr 78/ 26.

Skolehuset er bygget i 1892. Ble flyttet 2-3 km i 1894. Har veldig høy autentisitet, og er veldig representativt.

Uthus, Øvrebø. Gnr/bnr 48/6

Uthuset er bygget i 1845. Den har veldig høy autentisitet. Har også høy verdi som representativt uthus.

Bryggerhus, Tveite. Gnr/bnr 89/4

Bryggerhuset/eldhuset har et ildsted med åre. Det er det eneste frittstående bryggerhus/eldhus med åre som er igjen i Vennesla. Det ble muligens bygget på slutten av 1800-tallet, etter at det forrige brant ned. Det har høy autentisitet. Er også del av et veldig fint gammelt gårdstun.

Vennesla jernbanestasjon. Gnr/bnr 5/20

Stasjonsbygningen ble bygget i 1895, i forbindelse med Setesdalsbanen. Den er i dag en stasjon på Sørlandsbanen. Bygningen er en viktig del av hele miljøet på Vikeland. Bygningen har forholdsvis høy autentisitet, men forandringene kan vise en utvikling for «å følge med i tiden».

Våningshus m/eldhus, Kileåsan. Gnr/bnr 93/8

Dette huset var ikke registrert i SEFRAK, men det ble registrert under evalueringsarbeidet. Huset er muligens bygd ca. 1814. Eldhuset kan være eldre, for det er flyttet. Har veldig høy autentisitet og er av de sjeldne.

Av de bygningene som er forslått satt i verneklasse B (viktige miljøgrupper som bør tas vare på), er følgende listet opp:

Grenden Nomeland, Gnr. 99

Her er der flere arbeiderboliger i forbindelse med Nomeland kraftverk. Et riktig fint miljø som absolutt bør tas vare på. Disse husene er fra 1920-tallet, så disse bygningene er ikke SEFRAK-registrert.

Grenden Kile, Gnr. 93

Kile er et veldig fint miljø med flere gamle og godt bevarte hus og gårdstun. Der finnes en godt bevart jernbanestasjonsbygning fra den gamle Setesdalsbanen. Der er også noen interessante sjøbuer ved den gamle dampskipskaia på Frøysnesodden litt nord for Kile, og noen stavbuer på flaten nede ved vannet og hovedveien (stavbuene er nå revet).

Moseid, Gnr. 23/11

Dette tunet er ikke SEFRAK- registrert. Våningshuset ble bygget i 1914, mellomhuset i 1915 og uthuset i 1909. Det er et stort gårdsanlegg som har en spesielt lang mellombygning med enkel dekor av stående spiler over søylerad.

Drivenes, Gnr. 21/5,19

Når det gjelder dette tunet, så er bare våningshuset SEFRAK-registrert. Våningshuset, som er et spesielt stort og fint midtgangshus, er bygget i 1756. Det er flyttet til nåværende sted i år 1800. Mellombygning og uthus er bygget i 1934. Tunet lukker seg mot veien og åpner seg mot Venneslafjorden, noe som er uvanlig.

Vennesla, Gnr. 6/1

Dette tunet er ikke SEFRAK-registrert. Det ble bygget ca. 1980. Det opprinnelige tunet brant ned til grunnen ca. 1970. Uthus og mellombygning er bygd opp igjen helt likt på de gamle grunnmurene av naturstein. Våningshuset i sveitserstil ble erstattet av et 2-etasjers midtgangshus. Det ser ut som det er fra tidlig på 1800-tallet, og er plassert på den gamle grunnmuren. En dyktig utført kopi.

Moseidjord, Gnr. 4/1

Dette tunet er SEFRAK-registrert. Våningshuset er bygd i 1717, og påbygd i 1800. Mellombygning og uthus er bygd i 1870. Tunet er stort og ligger flott i terrenget.

Fig. 61. Viser gården Moseidjord

Gårdstun Kvarstein, Gnr. 2/44

Dette tunet er SEFRAK-registrert. Våningshuset er gammelt, ble flyttet til nåværende sted og påbygd i 1910. Mellombygning og uthus er bygget i 1927. Tunet er lite og ligger like ved hovedveien. Ble revet i 2012, og må ut av SEFRAK-registeret.

5.22 Jernbanestasjoner

Fig. 62. Viser fra venstre; Vennesla stasjon, Grovane stasjon, Iveland stasjon og Hægeland stasjon

Vennesla stasjon

Vennesla stasjon er i dag en stasjon på Sørlandsbanen. Den ligger på Vigeland. Vennesla stasjon lå opprinnelig til den smalsporede Setesdalsbanen og stod ferdig da banen ble åpnet på strekningen Kristiansand–Byglandsfjord i 1895. Stasjonsbygningen er i likhet med de øvrige stasjonene som opprinnelig lå til Setesdalsbanen, tegnet av Paul Due. Vennesla ble tilknyttet Sørlandsbanen da denne åpnet på strekningen Nelaug–Kristiansand i 1938. Samtidig ble Grovane, mindre enn 4 km lenger nord i kommunen, endestasjon for Setesdalsbanen. Beliggenheten ble i sin tid bestemt av hensynet til industrien, og det ble bygd to sidespor til Huntonit og Hunsfos fabrikker. Disse to sidesporene er i dag uten trafikk, og sporet inn til Huntonit er tatt bort. Sporet inn til Hunsfos fabrikker eksisterer ennå, men er mer eller mindre nedlagt.

Grovane stasjon

Stasjonen ble anlagt i forbindelse med åpningen av den smalsporede Setesdalsbanen fra Kristiansand til Byglandsfjord i 1896. I 1938, da Sørlandsbanen ble åpnet på strekningen fra Nelaug stasjon til Kristiansand, ble Grovane ny endestasjon, sporbruddstasjon, for Setesdalsbanen med omstigning og omlasting fra tog på smalspor til tog på normalspor (1067/1435 mm). Fra 1937 og frem til åpningen ble stasjonen oppgradert med anlegg for stalling og vedlikehold av lokomotiver, ramper for omlasting av gods og plattformer for omstigning av passasjerer. Store deler av dette er intakt. Det er besluttet at manglende deler skal rekonstrueres. Opprinnelig ble skinnegangen for Setesdalsbanen fjernet på stasjonen, men denne er siden gjenopprettet slik at Grovane nå fremstår som landets eneste sporbruddsstasjon med tre skinnespor ved perrongene. Etter at Setesdalsbanen ble nedlagt, har stasjonsområdet på Grovane vært utgangspunkt for entusiastene som har fått i gang drift av en museumsjernbane på deler av den gamle traséen, i første omgang til Beihølen, fra 2004 på den 8 km lange strekningen frem til Røyknes stasjon. Grovane stasjon har landets eneste kullskur som fortsatt er i bruk.

Iveland stasjon

Stasjonen ligger i Vennesla kommune mellom Røyknes og Kile. Den er i dag benyttet som privatbolig.

Hægeland stasjon

Hægeland stasjon på Setesdalsbanen åpnet i 1895 og var endestasjon til banen ble forlenget året etter. Stasjonen ligger på Kile ved Kilefjorden. Stasjonsbygningen ble som de andre på banen, tegnet av Paul Due. Det dreier seg i utgangspunktet om samme bygningstype som på stasjonene Vennesla, Grovane, Iveland, Moisund, Hornnes og Evje. Banen ble nedlagt i 1962, og sporene langs bygningen er revet opp. Riksvei 9 går nå i det som var togtraséen, mens veien i gamle dager gikk på den andre siden av stasjonen. Stasjonen huser nå Kile mineralsenter.

Røyknes stasjon

Røyknes ble åpnet først som stoppested ved den midlertidige driften i 1895, men hadde status som stasjon omtrent mellom 1920 og 1950. På grunn av statusen som stoppested, fikk Røyknes fra starten i 1895 kun et uværsskur lik de som sto på Hornesund, Syrtveit og Strai holdeplasser (arkitekt Paul Due). I 1912 fikk Røyknes ny bygning, lik Flaten på Arendalsbanen og Svenkerud på Bergensbanen. Denne var preget av jugendstilen,

tegnet av Harald Kaas (f. 1868). Det kom også vanntårn, bu for baneavdelingen og tønnestavbuer. Røyknes stasjon og de andre tilhørende byggene ble revet kort tid etter nedleggelsen i 1962.

I 2004 sto Røyknes stasjon gjenoppbygd. Stasjonsbygningen er den som opprinnelig sto på Svenkerud. Den ble tatt fra hverandre, fraktet ned til Røyknes og satt opp igjen. Bygningen er delt inn i tre rom, med venterom i sørenden, billettkontor i midten og godsavdeling i nordenden. Vanntårn og privetbygning ble bygd opp delvis etter tegninger, og delvis etter foto og samtaler med folk som hadde tilknytning til Røyknes på denne tiden. Røyknes stasjon er i dag endestadsjon for museumsjernbanen Setesdalsbanen.

(Kilde og bilde under: Setesdalsbanens venner)

5.23 Industrihistorie

Sagbrukene ved Sagebekken var den eldste industrien i nedre Vennesla. Ei skjøtte datert 15. januar 1620 viser at det var det året som var oppstarten for etablering av sagbruksdrift ved Vigelandsfossen. Vannkraften drev oppgangssagene. I 1792 kom det i gang et jernverk med ovnstøping som spesialitet. Jernverket fikk imidlertid ikke lang levetid, men sagbruksdriften ble stadig utvidet. Ved inngangen til 1900-tallet var nedre Vennesla i ferd med å framstå som en industrikommune. Hunsfos fabrikker med papir og celluloseproduksjon og Vigeland Brug med aluminiumsproduksjon var store bedrifter i bygda og landsdelen. Etter krigen ble ytterligere to store bedrifter etablert i bygda. Norsk Wallboard hadde trevirke som råstoff i sin plateproduksjon, og Reber heisfabrikk laget heiser. Også i Øvrebø og Hægeland var det, særlig etter krigen, initiativrike folk som satte i gang med ny næringsvirksomhet. Produksjon av stav skapte en tid mange arbeidsplasser. I tillegg ble flere mekaniske verksteder etablert her.

Hunsfos Fabrikker

Grosserer Kirsebom fra Kristiansand kjøpte i 1872 fallrettighetene i «Torridualselven» på begge sider av «Hunsøen», samt et område på selve «øen». Sammen med andre investorer stiftet han den 8. april 1873 Otterelvens Papirfabrik. Dette var starten på industrieventyret på Hunsøya. Christianssands Avis skriver om anlegget: *«Ikke bare er det det største i egnen, men i hele landet».*

Produksjonen kom i gang i 1875. Fabrikken bestod av en papirmaskin, et sliperi, 2 klutekokere og et anlegg for oppløsning av innkjøpt cellulose. Grosserer Kirseboms sønn,

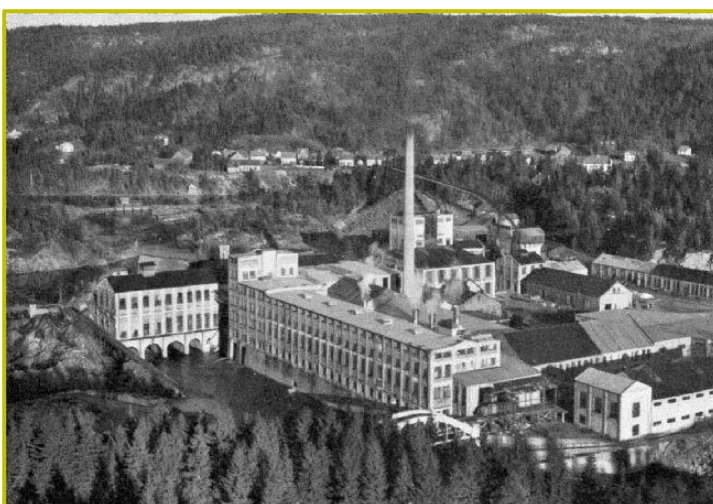

Fig. 63. Gamle Hunsfos fabrikker

løytnant Harald Kirsebom, ble den første anleggsbestyreren.

Allerede i 1880 var fabrikken konkurs. Man hadde slitt med store produksjonsproblemer, samt fallende papirpriser, helt fra starten av. Papirprisene var i 1880 ca. 30 % lavere enn da man startet opp, og papirmaskinen, som man hadde kjøpt brukt, var hele tiden lite «samarbeidsvillig». Man klarte ikke å produsere de papirkvaliteter man ønsket. Ca. 110 mann ble arbeidsledige, de hadde ikke noe NAV å gå til, det ble armod i bygda.

I 1886 fattet «hovedstadens pengemenn» interesse for det nedlagte anlegget. Selskapet Hunsfos Fabrikker ble stiftet og holdt sin første generalforsamling 16. mars samme år, og dagen etter hadde «direksjonen», som styret ble kalt, sitt første møte. Man kjøpte konkursboet, og satte i gang å bygge cellulosefabrikk, tresliperi og papirfabrikk, 3 komplette fabrikker, derfor flertallsform i selskapets navn. «Pengemennene» fikk det til, helt fra 1888 og frem til 1917 gikk Hunsfos med overskudd. Aksjonærene fikk utbytte i de fleste av disse årene, i mange år var dette på 10 %. De gode resultatene førte til at bedriften, etter bare etter 4 års drift, kjøpte en papirmaskin nr. 2 (PM2). Denne ble en stor suksess fra dag 1 av. Og det beste av alt var at samme firma, som leverte PM2, fikk skikk på den gamle maskinen, PM1, noen år senere (1897).

Men så - plutselig - skjer ulykken. I 1895 går et lager i sliperiet varmt, og en brann utvikler seg, slik at hele fabrikken brenner ned, med unntak av papirmaskinbygget. Dette bygget var av murstein, mens resten av fabrikken var bygd av tre. Begge papirmaskinene var så godt som uskadde. Anleggene ble derfor, med unntak av cellulosefabrikken, bygd opp igjen på rekordtid. Nå gikk det så det suste, og disponent Bjønnes, som ofte var på reise i Europa for å selge papir, kunne triumferende meddele styret at: «*Vort Papir vinder almindeligt Bifald*». Produksjonen fra de to parhestene PM1 og PM2 var ved århundreskiftet 5.000 t/år. 10 år senere var den det dobbelte. Og de 130 ansatte følte at arbeidsplassene var sikre. Og styret la spenstige planer for fremtiden.

I 1913 går startskuddet for det som kan betegnes som det største industrianlegg som inntil da var bygd i Norge. Man bestiller en, etter datidens forhold, stor avispapirmaskin med bredde 3,6 m, og det settes opp et gigantisk bygg for denne. Samtidig bygges sliperiet ut, det bygges kraftstasjon og taubane for tømmertransport fra Ålefjær. Fyrhuset får nye kjeler, og cellulosefabrikk bygges. Dette bragte Hunsfos opp i «en høyere divisjon». Men i 1914 startet 1. verdenskrig, og utviklingen i årene som fulgte ble ikke akkurat som planlagt. Mye av utstyret skulle leveres av tyske firmaer, det ble forsinkelser som følge av krig, men også pga. tømmermangel og mangel på arbeidskraft. Vedhogst f.eks. var nemlig bedre betalt enn fabrikkarbeid. I tillegg ble 8-timers-dagen innført i 1917. Antall ansatte nærmet seg 400.

Da PM3, som den nye maskinen ble kalt, endelig kom i gang i 1918, var de gode tidene så godt som over. Maskinen var dessuten en skuffelse. Det gikk dårlig på Hunsfos. De voldsomme konjunktur-svingningene i 1920 årene, og i første halvdel av 1930-årene, var hovedårsaken. Arbeidskonflikter, en ødeleggende flom samt skifte av ledelse flere ganger gjorde ikke situasjonen bedre. I 1935 ble det utlyst tvangsauksjon over Hunsfos Fabrikker.

Forsikringselskapet Idun/Storeband og rederiet Wilhelmsen kjøper bedriften og skyter inn friske penger til gjennomføring av planlagte ombygginger. Driften fortsetter, og ny adm.direktør ansettes (1938). Han er ung, ikke fylt 50, men har lang erfaring fra treforedlingsindustrien. Hans navn er Johannes B. Knobel, han skulle sette varige spor etter seg, både på Hunsfos og i Vennesla. Knobel hadde bare så vidt satt seg i direktørstolen før han inviterte styret med på et stort og dristig prosjekt: «*Anskaff 2 store MG- maskiner (Også kalt Yankee-maskiner) og plasser dem i den tomme maskinsalen hvor PM3 stod!*». Styret var enig med den nye direktøren, og kalkylene var så fordelaktige at man vedtar å holde de hemmelig inntil videre. Maskinene bestilles og kommer i drift høsten 1939, en braksuksess! Men så blir det krig i Europa igjen, og krigen ble en traurig tid for bedriften. Det er mangel på alt! Av de 4 papirmaskinene bedriften har, er bare 1 eller 2 i drift samtidig.

Men bedriften legger planer for fremtiden. Krigen tar slutt etter 5 år, og internasjonal handel kommer i gang igjen. Planene iverksettes, og Hunsfos seiler opp som en av Norges viktigste, valutaskapende treforedlingsbedrifter. 2 nye papirmaskiner settes i drift, PM5 i 1951 og PM6 i 1957. Arbeidsstokken vokser, på det meste er det drøyt 1100 ansatte! Og skatten som bedriften og de ansatte betaler i slutten av 1950-årene utgjør omlag 50 % av Venneslas samlede skatteinntekter.

Men der er skyer i horisonten, konkurransen fra nye og store, og derved mer produserende maskiner øker. For å møte denne harde konkurransen foretas det store ombygginger og nyanskaffelser. I begynnelsen av 1970-årene er det dessuten et stort fokus på utslippsreduksjoner, disse blir løst ved byggingen av et renseanlegg for fiber og et forbrenningsanlegg for avluten fra kokeriet, i tillegg starter arbeidet med å erstatte klor med oksygen som blekemiddel. En kraftig, og verdensomspennende nedgangskonjunktur setter inn i 1974, og igjen sklir bedriften mot stupet. Men denne gang blir det ikke konkurs! Hunsfos har et aktivum som kan sikre videre drift: Kraftstasjonen! Ved å selge denne skapes det grunnlag for ny drift.

Optimismen fikk igjen grobunn i 1980-årene. Regnskapet viste, stort sett, overskudd, og produksjonen økte til nye høyder. I 1990 produserte man 104.000 tonn med ca. 600 ansatte. Det er det dobbelte av hva man klarte i 1960 med nær dobbelt så mange ansatte. Og dessuten - med færre papirmaskiner i drift! Fra 1991 og utover fikk man en rekke år med store underskudd, og spørsmålet om bedriften kunne beholde sin gamle struktur ble stadig mer påtrengende. Ny kapital måtte til, og man begynte å se seg om etter en samarbeidspartner. Det sveitsiske konsernet Cham, som hadde papirfabrikker i Sveits og Italia, og som produserte mange av de samme kvalitetene som Hunsfos, viste sin interesse. Men de var bare interessert dersom celluloseproduksjonen ble nedlagt. I 1999 overtok Cham, de investerte store beløp i Hunsfos, men lyktes ikke. Gradvis skrumpet bedriften inn. I 2009 solgte Cham Hunsfos Fabrikker til det tyske firmaet Bavaria. De holdt det gående til november 2011, da var det slutt! (Kilde: *Hunsfos Historielag*)

Vigeland Brug

Den industrielle virksomheten ved Vigelandsfossen i Vennesla har røtter i sagbruksdrift iallfall fra slutten av 1500-tallet. Vigeland Brug ble opprinnelig etablert som sagbruk i 1621. I andre halvpart av 1700-årene skjedde en utbygging og omlegging til drift i større målestokk. Kristiansandsborgeren Peder Mørch (1738-1813) kjøpte gården Nedre Vigeland med tilhørende sagbruk i 1776 og dessuten en del av Øvre Vigeland i 1789. Sistnevnte år var det funnet jernmalm i distriktet, og i 1790 bestemte Mørch seg for å etablere et jernverk på Vigeland og satte i gang med malmbryting og kolbrenning. Vigeland jernverk fikk kongelig privilegium 22. februar 1792, og et anlegg med bl.a. masovn, stanghamre og spikerhammer sto helt ferdig i 1795. Jernverksdriften tok slutt allerede omkring 1800, og anlegget med bygninger forsvant en gang mellom 1813 og 1821. Men sagbruksdriften fortsatte, under firmanavnene P. Mørch & Sønner og Claus Mørch & Søn. I 1834 ble bruket på Vigeland kjøpt av firmaet Samuel Otto & Co. i Kristiansand, som drev fram til 1896. Da overtok engelskmannen John Clarke Hawkshaw. A/S Vigelands Brug ble dannet 26. november 1900. Noen få år etter omdanningen til aksjeselskap, ble fossen bygd ut med henblikk på produksjon av aluminium, og denne kom i gang i 1908. Kort etter ble sagbruk og høvleri nedlagt. Siden 1970 sto selskapet Vigeland Metal Refinery A/S for aluminiumsproduksjonen, mens A/S Vigelands Brug var et eierselskap for vannkraft, grunn og bygninger. I 2013 ble de to selskapene fusjonert og fikk navnet Hydro Vigelands Brug A/S. Kraftverket ligger vegg i vegg med metallraffineriet. Kraftverket sørger for at raffineriet har jevn tilgang på kraften som trengs i produksjonen. Vannkraftproduksjon ved Vigelands Brug ble startet i 1907, og aluminiumsproduksjon året etter. Metallraffineriet er det eldste aluminiumsanlegget som fremdeles er i drift i Norge.

(Kilde: arkivportalen.no/hydro.com)

Fig. 64. Viser Vigeland bruk i midten av bildet, mens Huntonit ligger øverst til venstre.

Huntonit

Fabrikken ble bygget opp på slutten av 1940 tallet, og den 12. mai 1950 produserte Huntonit sin første trefiberplate. Både Huntonit fabrikken og produktene har hatt en stor utvikling i årenes løp. I dag er Huntonit Venneslas største private arbeidsplass med ca. 190 ansatte.

Reber

Emil Reber Elektriske Heiser ble etablert 15. april. 1938 Den første Schindlerheis ble levert i Kristiansand. I 1940 ble "Bua" i Lunden i Vennesla innkjøpt, samt verktøy og maskiner. I 1945 ble Reber's mek. Verksted etablert med fire ansatte med produksjon av "Sunwind" tørkestativer, trehjulssykler og heisreparasjoner. I 1946 forandret bedriften navn til Brødrene Reber mek. Verksted. I 1950 flyttet Brødrene Reber mek. Verksted i nye lokaler til Moseidmoen for produksjon og montasje av heiser.

Norgesplaster

Norgesplaster A/S ble grunnlagt i 1938 etter et samarbeid mellom tekstilbedriften Høie Fabrikke A/S på Mosby og legemiddelprodusenten A/S Apothekernes Laboratorium i Oslo. Da alt plaster på denne tiden ble laget av tekstil, så var det naturlig å legge produksjonen til Mosby og Høie fabrikker, mens Apothekernes Laboratorium, som hadde markedskunnskapen, tok hånd om salget i Oslo. Tidlig på 70 tallet ble fabrikken flyttet opp til Vennesla, da den gamle fabrikken på Mosby ble for liten. De fikk en mer moderne fabrikk på ca. 5200 kvadratmeter med et nytt bstrykningsanlegg som gjorde det mulig å produsere en rekke forskjellige typer bæremateriale.

5.24 Krigsminner

1. verdenskrig

Selv om Norge var nøytralt under 1. verdenskrig, er det markert minnested for de som gikk nøytralitetsvakt i Vennesla. Selv om Norge ikke deltok i krigen var det en spent situasjon i landet. For å passe på at ingen angrep landet, ble det plassert vaktmannskaper, såkalte nøytralitetsvakter, ved strategiske plasser. Litt sør for tunnelen der Setesdalsbanen gikk gjennom ved Kvarstein jernbanebru er det hugget flere navn inn i fjellet på noen av dem som holdt vakt der. Den norske nøytralitetsvakt varte fra 1.8. 1914 til 11.11. 1918. Samme type minnesmerker finnes ved Paulen bro. (Kilde og bilder: Vennesla historielags årsskrift, artikkel av Emilie Marie Andresen)

Fig. 65. Fra nøytralitetsvaktene

2. verdenskrig

Tysk skytestilling på Kvarstein (på Saga). Under stillingen er det et hull inn i fjellet - trolig brukt som tilfluktsrom eller lager. Stedet er på toppen av Saga og heter Sagereet. Det er både skytestilling på toppen og lager/bunkers under.

Fig. 66. Skytestilling på Saga.

Tunneller Kvarstein. Bygd av tyskerne rett før krigens slutt som tilfluktsrom. Ble ikke ferdige. To innganger som er forbundet med hverandre i fjellet.

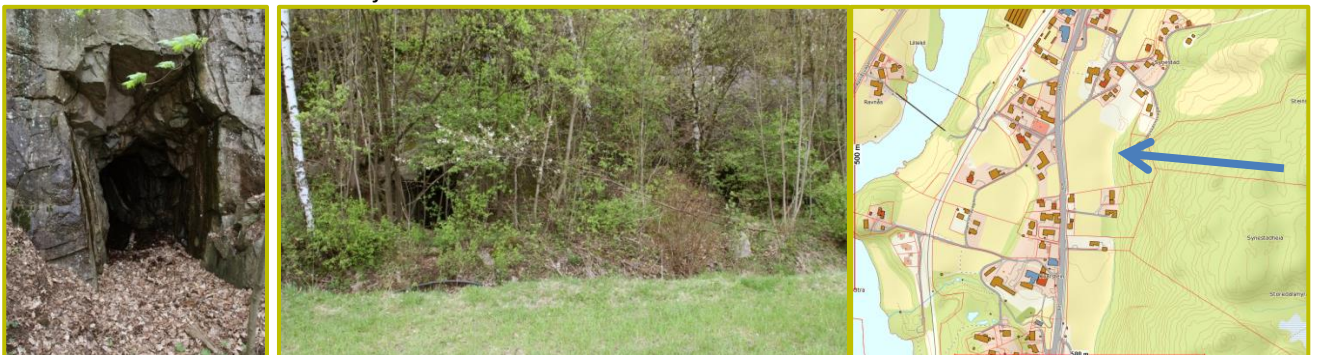

Fig. 67. Tunneller Kvarstein.

Tyske skytestillinger. Ligger to skytestillinger i heien bak Kvarstein skole.

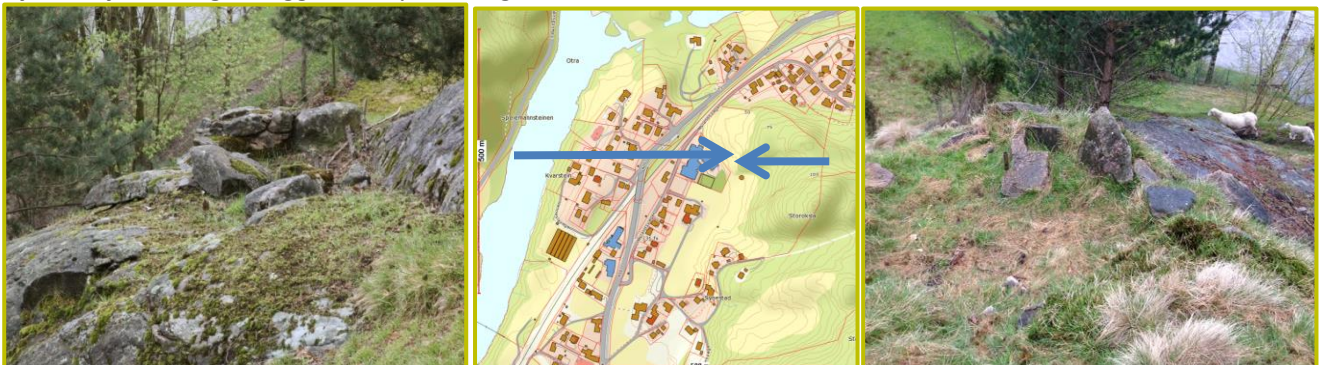

Fig. 68. Skytestillinger Kvarstein.

Bunkers Vikeland.

Fig. 69. Bunkers Vikeland.

5.25 Tømmerfløting i Venneslafjorden

Mye tømmer som kom ned Otra ble samlet på Byglandsfjorden, men det var i Venneslafjorden at breibommen lå og hovedsorteringen foregikk. Venneslafjorden var som en stor tømmerentral i Otra. På det meste lå 200.000 kubikk tømmer til sortering ovenfor Breibommen i fjorden. Det var flere bommer, og tømmeret ble dratt rundt med vaier og tau og lagret på riktig sted, alt etter hvilken kunde det skulle videre til. Ovenfor breibommen var tømmer som skulle skilles, mens nedenfor var tømmeret ferdig sortert. Det har lenge vært bom i Venneslafjorden, men det var i 1740 den store breibommen kom. Den sank i 1981. Tømmer skulle ikke bare til Holland eller England. Det ble foredlet her hjemme, og skapte vekst i by og bygd. Noe ferdig sortert tømmer ble dratt opp igjen fjorden til Grovane og sagbruket der.

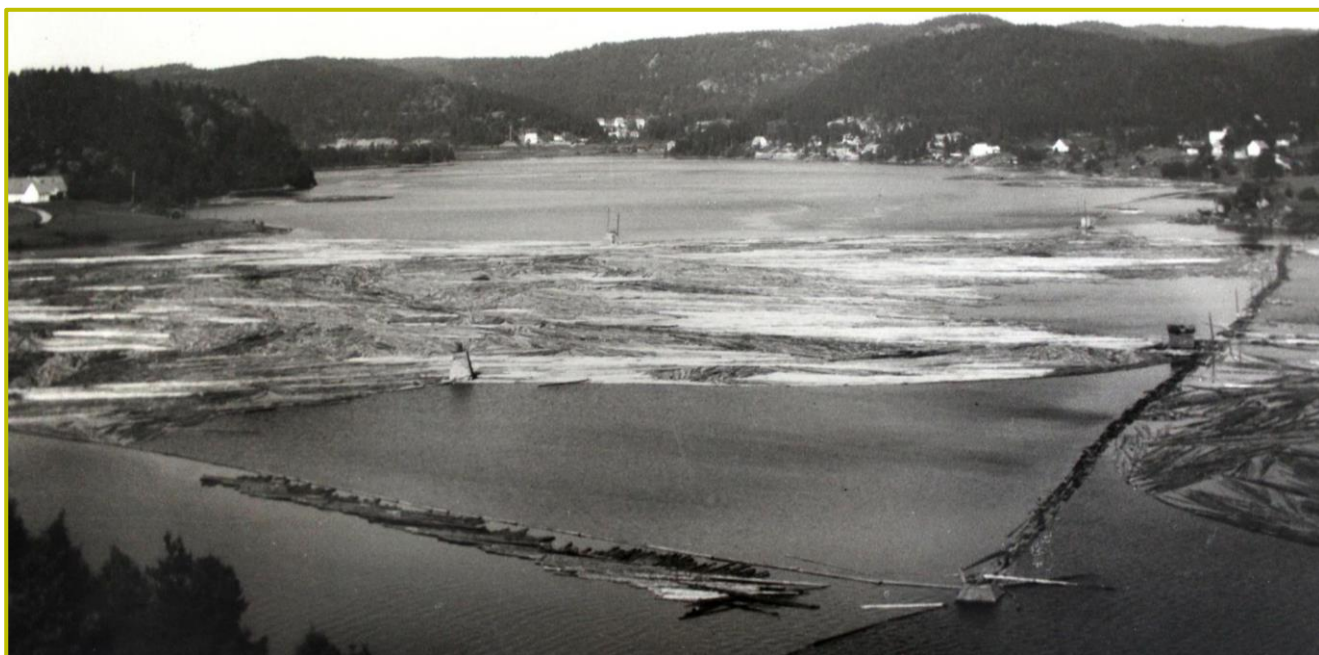

Fig. 70. Fra tømmerfløtningstiden i Venneslafjorden.

Opprinnelig var det bøndenes ansvar å få tømmeret fram til byene. Etter hvert overtok trelasthandlerne. Det ble mye konflikt om rettigheter til bommer, elveløp, landfester og så videre. Først i 1829 ble fløtingen i Otra organisert, og i 1870 kom Fellesfløtingen. Det selskapet eksisterte faktisk helt til år 2000. Fra siste del av 1800-tallet og fram til 1960-årene var fløtingen på sitt aller største. Det hadde naturligvis sammenheng med framveksten av industrien. Hunsfos fabrikk tok imot mer og mer tømmer fra 1886. På 50-tallet kom Norsk Wallboard. Omtrent samtidig kom de første tømmerbilene. Også kraftutbyggingen var i ferd med å gjøre elva for vanskelig å fløte i. Ved Steinsfossen ble det bygget tømmerrenne, men lenger opp i dalen var det konflikt mellom Fellesfløtingen og kraftverkene.

Fløteaktiviteten øverst i Otra ble gradvis redusert utover 60-tallet, da tømmerbilene tok mer og mer over, men på Venneslafjorden var det fortsatt stor aktivitet. Bilene tippet tømmeret i fjorden. Seks-åtte mann jobbet for Fellesfløtinga, mens Hunsfos hadde eget fløtelag. Fløterne rodde mye i flatpram. Hunsfos hadde egen taubåt på fjorden. Fjorden besto av et system av større og mindre bommer. Tømmeret ble sluset inn bak de ulike bommene etter hvor lasten skulle. Mye av jobben gikk ut på å dra liner og vaiere og lage flåter og stabler som kunne sendes videre. Tømmer som skulle til byen ble fløtet forbi Hunsfos og samlet i Strai bom. Tømmeret ble merket. Alle kunder hadde sitt merke. Hunsfos hadde tre merker (halvmåne, brille og stjerne). Dermed kunne en se om tømmeret var ferskt, fra i fjor eller forfjor.

Otra var delt inn i ni ulike fløtesoner, med egne ansatte og ansvarlige. Fremdeles ligger tusenvis av stokker på bunnen av Venneslafjorden og vitner om fordums enorm aktivitet. Noe sank jo, særlig de siste årene da bøndene sluttet å avbarke stokkene. Breibommen ligger fortsatt på bunnen. (Kilde: Fædrelandsvennen)

5.26 Gamle broer og anlegg

Bildet under til venstre viser den gamle steinhvelvsbroen på Skarpengland. Den er fra 1887, og var bro på Setesdalsveien fram til 1965. Nå er den veien avkjørselsvei til Skarpengland sentrum. I Reiersdalskleiva på bildet til høyre ligger det to gamle parseller av Setesdalsvegen parallelt med dagens riksvei 9. Veiene har hver sin steinhvelvsbro over bekken. Den eldste delen av veien er bygd i 1833. Den er i dag gjengrodd. Veien inneholdt først ei trebro, men etter at broen ble tatt av flom ble det bygd steinhvelvsbro i 1861. Den er bygd på flåte av tømmer som stabilt underlag og står like bra i dag. Den nyere veien og steinhvelvsbroen er bygd i 1887, også den på tømmerflåte. Veien er kommunal og til bruk for lokaltrafikk.

Fig. 71. Bildet til venstre viser steinhvelvsbroen på Skarpengland, mens bildet til høyre viser to steinhvelvsbroer i Reiersdal.

Bildet under til venstre viser en gammel steinhvelvsbroen fra 1887. Broen går over Fossåna før utløp i Eikelandsvannet. Broen var en del av Setesdalsvegen helt fram til 1964. Bildet i midten viser Kilebroen som var en bro for Setesdalsbanen. Bildet til høyre er ved Kile (like nord for Hægeland stasjon), og viser at dagens riksvei 9 er lagt oppå ei tidligere jernbanebro for Setesdalsbanen.

Fig. 72. Bildet til venstre viser steinhvelvsbroen ved Eikelandsvannet, bildet i midten er Kilebroen, mens til høyre er ved Kile.

Bildet under til venstre viser brorest av Kiledalen undergang. Setesdalsbanen krysset over Setesdalsvegen nordover på østsiden av Hornkilen. Bildet til høyre viser Kiledalskleiva bro. Steinhvelvbroen og veien i Kiledalskleiva ble bygd i 1839-41, og var i bruk fram til 1887. Den store kleiva (eller Kiledalskeiva) tar av fra Hornkilen, nord for Kiledalen. Midt i kleiva ligger broen. Broen er særmerket fordi den er så bratt. Vegen ellers er mye smalere enn brua, særlig høyere oppe i kleiven. Kleiven er så bratt at de oftest måtte tvikjøre der (la hesten dra opp lasset i to omganger). Langs bekken ovenfor broen ligger det en flomforebyggingsmur. Nedenfor broen ligger det murte vanninntaket til ei vanndreven sag. Sagen er revet.

(Kilde: Riksveg 9, Reidar Tveito/Gamle veger i Vest-Agder, Statens vegvesen)

Fig. 73. Bildet til venstre viser brorest Kiledalen, mens bildet til høyre viser steinhvelvsbro i Kiledalskleiva.

5.27 Fornminner i Vennesla

I eldre jernalder (1-550 e.Kr.) omformes gårdsstruktur og kulturlandskap, og tilfanget av og variasjonen av bevarte, synlige kulturminner øker kraftig. Gårdsanlegg som Sosteli i Åseral og Knustad i Farsund skriver seg fra denne perioden. Det gjør også de mange gårdsgravfeltene i fylket, med gode eksempler på Tjomsås i Vennesla, Ågedal i Audnedal og Heddeland i Marnardal. Også bygdeborgene opptrer i eldre jernalder.

I Vennesla er det kjent ca. 160 fortidsminner/fortidsminnefelt, og det er registrert over 80 oldfunn. Alle faste fortidsminner fra oldtid og middelalder er fredet i medhold av lov om kulturminner. Nedenfor er det listet opp og avmerket 19 særlig verneverdige fortidsminner:

• Kvarstein (Meåsen)	Flere gravfelt
• Kvarstein (Olashol)	Flere gravfelt
• Homme	2 gravhauger
• Stallemo	Gravfelt, ca. 30 hauger
• Øvrebø	Gravfelt
• Øvrebø prestegård	Bygdeborg
• Fjellestad	Gravrøys
• Reiersdal	Gravfelt
• Skarpengland	Gravfelt
• Hageland	Gravfelt
• Tjomsås	Flere gravfelt
• Ropstad	2 gravhauger
• Åmdal	Gravfelt
• Langeland	Gravfelt
• Hægeland øvre	Gravfelt
• Sandland	Flere gravfelt
• Tveite	Gravfelt
• Kile	Gravhauger
• Vennesla kirkegård	Gravfelt

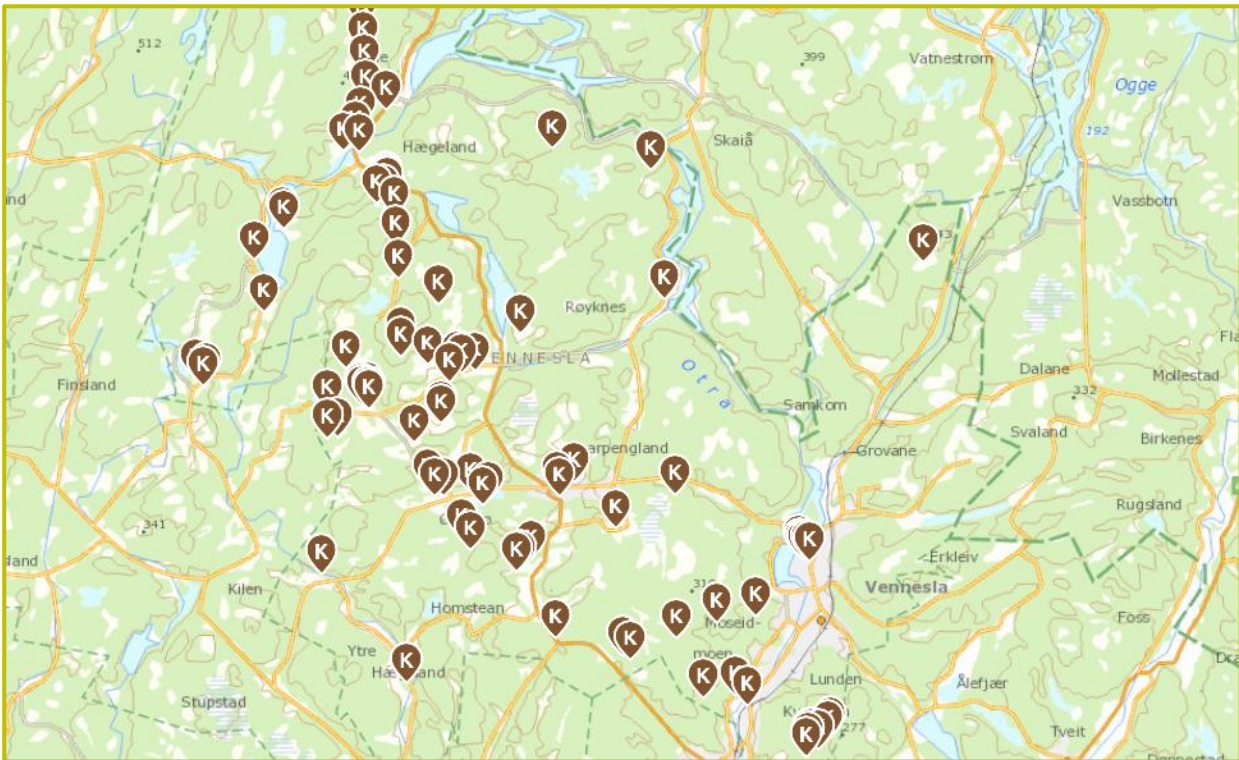

Fig. 74. Viser kartlagte kulturminner i utsnitt fra «Kulturminnesøk».

5.28 Arkeologiske registreringer i nyere tid

Fylkeskonservatoren har i forbindelse med plansaker utført diverse arkeologiske registreringer blant annet ved Øvrebø kirke, Digemyr, Ludefladen, Støleheia og Sandripeheia.

5.29 Dampbåten Bjoren på Kilefjorden

Fra midten av 1800-tallet startet for alvor arbeidet med å utbedre kjerrevei fra byen og nordover til Setesdalen. Det var ingen enkel jobb, for penger var det smått med, og traseen var vanskelig å bearbeide. Strekingen fra Kile til Kristiansand, som ble målt til å være fem mil, var viktig å få utbedret, for på Kile skjedde det noe som pekte mot en ny tid. Her gjorde dampkraften sitt inntog. Fra en situasjon der all transport av mennesker og gods skjedde med menneske- eller hestekraft, kunne både hest og folk hvile seg fram mellom Kile og Hornnes. Som i alle andre sammenhenger er store sprang i utviklinga avhengig av sterke enkeltpersoner. Engasjement og tru på ei sak avgjør ofte om det blir noen løsning. Slik også med dampbåten «Bjoren». Det var general Wergeland som gikk i front for å få dampskip på fjordene inne i landet. Han maktet å få med seg de rette folkene, og allerede ett år etter innbydelse til aksjetegning var båten ferdig bygd. Akers mek. verksted fikk i oppdrag å bygge båten, og pinsedagen 1867 gikk Bjoren sin første tur. Båten var sertifisert for 92 personer, men det var ikke lagt til rette for at passasjerene skulle oppleve den store komforten på reisa. Mikal Godtfredsen fra Søgne ble ansatt til fører av båten, en mann med lang erfaring som skipper. På Kile hadde båten brygge på Frøysnesodden, og fortsatt kan vi tydelig se brygga når vi kjører forbi

Fig. 75. Gammelt bilde av Bjoren

langs riksvei 9. Men den tekniske utviklingen fortsatte, og da Setesdalsbanen åpnet i 1896, ble trafikkgrunnlaget for båten så dårlig at drifta ble innstilt. På generalforsamlinga i selskapet i desember 1896 ble det besluttet å legge Bjoren i opplag, og styret fikk i oppdrag å undersøke om båten kunne flyttes til Byglandsfjorden. Det skjedde i 1897, og der fikk så båten sitt neste liv sammen med dampskipet «Dølen». Men også båttrafikken på Byglandsfjorden hadde sin tid, og etter hvert ble både Bjoren og Dølen arbeidsledige. Entusiaster klarte å redde Bjoren, og fikk den restaurert. Den er i dag en turistattraksjon hver sommer på Byglandsfjorden. (Kilde: Harald Føreland)

5.30 Fredet del av Rv.9

Området mellom Daleheftet-Neset ble fredet som eksempel for en såkalt erstatningsvei, en vei som erstatter jernbane. Veien går gjennom et kupert barskoglandskap vest for hoveddalføret. På strekningen ligger vegen for det meste i helt ny trasé, men den følger også stykkevis traséen fra forrige veiutbygging i 1880-årene. Veien har fullgod standard med myk linjeføring og lange, terrengtilpassede overgangskurver eller klotoider og korte rettlinjler. Rekkverk består av opprinnelig plasstøpt betongrekkverk og nyere autovern i stål. Strekingen er 4,8 km lang.

Veien var en erstatning for Setesdalsbanen, og den sto ferdig omkring 1963. Den ble bygd etter idealer som ble innført i norsk vegplanlegging rundt 1960 der myk linjeføring sto sentralt. Veien er lite endret siden den ble bygd, men deler av opprinnelig rekkverk er skiftet ut.

Målet er å bevare veistrekningen slik den ligger i dag mht. linjeføring, bredde, standard og detaljering. Oppgradering og eventuell endring av vegdekke vil være fullt forenlig med formålet med vernet. Spesifikke vernebestemmelser skal utarbeides.

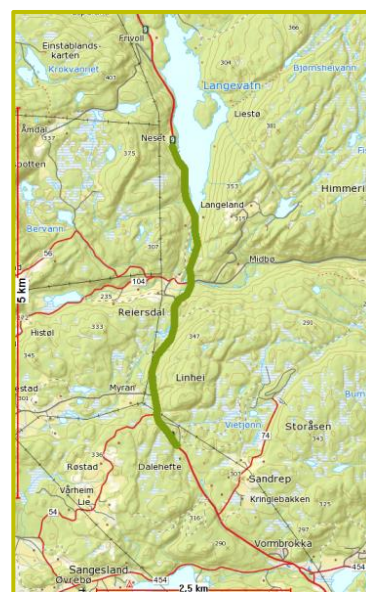

Fig. 76. Kart over traséen

(Kilde: Vegvesenets nasjonale Verneplan for Vest-Agder, Aust-Agder, Telemark, Vestfold og Buskerud.)

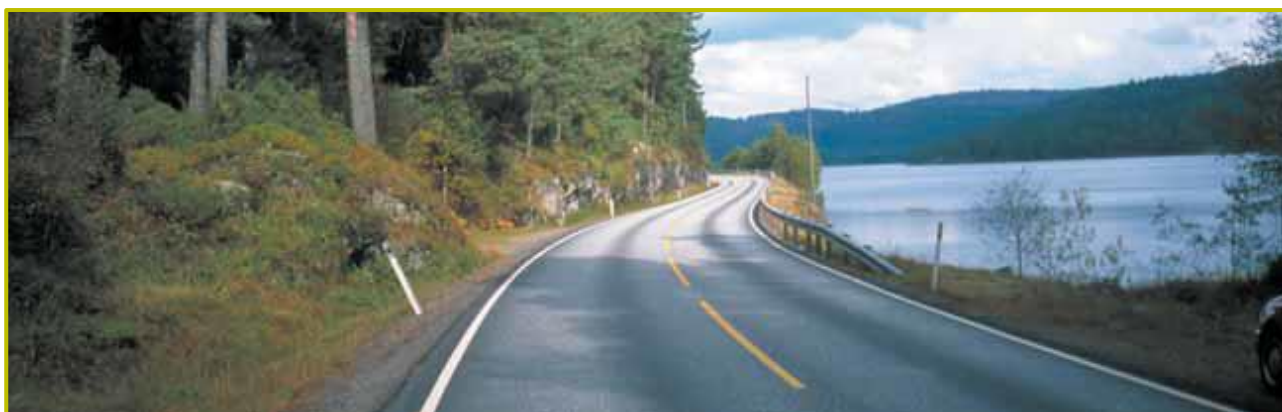

Fig. 77. Del av veien ved Langevatn.

6 Handlingsplan for kommunens kulturminner og kulturmiljø

Vennesla kommune har en viktig regional historie knyttet til industrivirksomhet og tømmerfløting. Kjennskap til denne historien er viktig å sikre for ettertiden, det være seg immaterielt og materielt. Setesdalsbanen og bedrifter er en viktig aktør i forhold til dette. Nedenfor følger en handlingsplan for deler av kommunens kulturminner og kulturmiljø. Vennesla kommune vil;

- Være med å videreutvikle helhetlige teknisk-industrielle kulturmiljøer som Setesdalsbanen og Tømmerrenna ved blant annet:
  - Stille seg bak en langsiktig plan for å tilbakeføre Setesdalsbanen til Nomeland. Dette er i tråd med kommunens langsiktige planlegging, og i tråd med gjeldende kommuneplan. Kommunen vil gjennom kommuneplanens arealdel tilstrebe å sikre nødvendige arealer for videreutvikling av banen mot annen nedbygging.
  - Vennesla kommune er positiv til at Setesdalsbanen videreutvikles med tanke på å på sikt kunne bli et nasjonalt museum for Carl Abraham Pihls smalspor (1067 mm sporvidde).
  - Vennesla kommune vil spesielt påpeke viktigheten av at det sikres tilstrekkelig kapasitet på anlegget på Grovane til å kunne ivareta og sikre relevant materiell mot fremtidig forfall.
  - Vennesla kommune vil være positiv til å fortsette å delta i et økonomisk samarbeid for en videre satsing på Setesdalsbanen.
  - Kommunen vil i samarbeid med Vest-Agder fylkeskommune arbeide for å videreutvikle Setesdalsbanen som teknisk industrielt kulturminne og kulturmiljø, herunder verkstedsområdet på Grovane, Steinsfoss tømmerrenne, damanlegget på Kringsjø samt Nomeland kraftstasjon.
  - Vennesla kommune vil være positiv til å fortsette å delta i et økonomisk samarbeid for en videre satsing og istandsetting av Steinsfoss Tømmerrenne.
- Arbeide for fredning av Bommen elvemuseum etter kulturminneloven.
- Bidra til å bevare og restaurere krigsminnesteiner.
- Bidra til å sette opp informasjonstavler på de kulturminnene som er spesielt interessante.
- Bidra til kartlegging av kulturminner. Legge inn dokumentasjon, bilder og koordinater av kulturminner på databaser.
- I samarbeid med eieren utvikle Vigeland hovedgård og omgivelsene som kulturell arena og for laksefiskere og turisme.
- Videreutvikle tilbudet ved Øvrebø Prestegård.
- Videreutvikle driften ved museene.
- Videreutvikle kulturminner i og langs elva, med fokus på historien om tømmerfløtingen,
  - herunder: Kjærane og Breibommen.

Prioriterte kulturminner som er av spesiell interesse for allmennheten

1. Setesdalsbanen
2. Tømmerrenna Steinsfossen
3. Bommen Elvemuseum
4. Vigeland hovedgård
5. Skolemuseet Vennesla
6. Vennesla bygdemuseet
7. Øvrebø Prestegård
8. Hægeland bygdemuseum (skolemuseum og bygdemølle)

7 Ordforklaringer

Alfabetisk liste med forklaring av sentrale ord som ofte brukes i kulturminneforvaltningen (hentet fra: www.riksantikvaren.no/Norsk/Veiledning/Ordforklaringer)

Arkeologisk kulturminne

Fysiske spor og levninger etter tidligere tiders liv og virksomhet, der utgravning og dokumentasjon utgjør hovedkildene til vår kunnskap om og opplevelse av fortidens samfunn.

Autentisitet

Autentisitet brukes om et objekts grad av ekthet og/eller opprinnelighet. Autentisitet må alltid sees i forhold til noe, for eksempel tidsperiode, stilart, materialbruk eller byggemåte.

Automatisk fredet kulturminne

Et kulturminne som er fredet direkte etter lov, uten særskilt vedtak. Disse kulturminnene er automatisk fredet:

- faste kulturminner fra før 1537
- stående byggverk med erklært opprinnelse fra perioden 1537 – 1649

Bergkunst

Bilder og symboler som er hugget, slipt eller malt på berg. Bergkunst finner vi i Norge som helleristninger, slipte bergbilder, hulemalerier eller hellemalerier.

Bevaringsverdig kulturminne

Se Verneverdig kulturminne

Dispensasjon

Fritak fra i et enkelt tilfelle å følge en lov, et vedtak eller en forskrift. Innen kulturminneforvaltningen innebærer dette:

- dispensasjon fra automatisk fredning, dvs. at det tillates inngrep i eller ved det automatisk fredete kulturminnet
- dispensasjon fra vedtaksfredning, dvs. at det gjøres unntak fra fredningen for tiltak som ikke medfører vesentlige inngrep i kulturminnet
- dispensasjon fra vern gjennom plan- og bygningsloven, dvs. at kommunene gjør unntak fra planbestemmelser om vern

Fast kulturminne

Betegnelsen brukes om jord- eller stedfaste kulturminner. Funn av gjenstander inngår som deler av et fast kulturminne så lenge de befinner seg i jorda eller under vann.

Forskriftsfredet kulturminne eller kulturmiljø

Betegnelsen brukes om vedtaksfredete bygninger eller anlegg, i statlig eie på fredningstidspunktet, og som er fredet ved forskrift. Fredning av kulturmiljøer skjer alltid ved forskrift.

Fredet kulturmiljø

Et kulturmiljø som myndighetene tillegger så stor verdi at det må bevares for ettertiden. En fredning er den strengeste form for vern. Fredning innebærer at inngrep/endringer må godkjennes av myndighetene. Lovene som benyttes ved fredning av kulturmiljøer, er kulturminneloven og svalbardmiljøloven.

Fredet kulturminne

Et kulturminne som myndighetene tillegger så stor verdi at det må bevares for ettertiden. Et fredet kulturminne er automatisk fredet eller vedtaksfredet. En fredning er den strengeste form for vern. Fredning

innebærer at inngrep/endringer må godkjennes av myndighetene. Lovene som benyttes i dag ved fredning av kulturminner, er kulturminneloven og svalbardmiljøloven.

Immateriell kulturarv

Immateriell kulturarv betyr praksis, framstillinger, uttrykk, kunnskap og ferdigheter. For kulturminneforvaltningen er den immaterielle kulturarven knyttet til det vi ikke kan ta på ved et kulturminne. Dette gjelder for eksempel tro, tradisjoner, sagn og hendelser.

Innsigelse

Riksantikvaren, fylkeskommunene, Sametinget og en rekke andre myndigheter kan fremme innsigelse, det vil si en protest eller innvending mot forslag til arealplaner etter plan- og bygningsloven. Så lenge det foreligger en innsigelse, kan kommunen ikke vedta planen endelig.

Istandsetting

Reparasjonsarbeid for å bringe en bygning, del av en bygning eller et annet objekt opp på et ordinært vedlikeholds nivå, slik at bare løpende vedlikehold vil være nødvendig senere. En antikvarisk istandsetting innebærer at reparasjonen baseres på bruk av materialer og teknikker tilpasset bygningens eller anleggets egenart.

Konservering

Konservering av et kulturminne betyr at man sikrer det så godt som mulig mot ødeleggelse. Disse ødeleggelsene kan være forårsaket av naturlig nedbrytning eller av menneskelig inngrep. For bygninger brukes vanligvis ordet istandsetting.

Kulturarv

Samlebetegnelse for materiell og immateriell kultur. Betegnelsen kulturarv blir særlig brukt i samarbeidet mellom kulturminneforvaltningen, arkivverket og museumssektoren, sammen med kommunene og lokale lag og foreninger.

Kulturlandskap

Alt landskap som er påvirket av mennesker. Betegnelsen brukes når det fokuseres på den menneskelige påvirkningen av landskapet, og særlig ofte om jordbrukslandskap.

Kulturmiljø

Et område der kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng. Også naturelementer med kulturhistorisk verdi kan inngå i et kulturmiljø. Kulturmiljøer kan for eksempel være et byområde, ei setergrend, et fiskevær eller et industriområde med fabrikker og boliger.

Kulturminne

Kulturminner er alle spor etter menneskers liv og virke i vårt fysiske miljø. Begrepet omfatter også steder det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Også naturelementer med kulturhistorisk verdi er kulturminner, eller kan inngå som del av et kulturminne. Kulturminner kan for eksempel være bygninger, hager, gravhauger, helleristninger, båter eller veifar. Disse kan være fra tidligere tider eller fra vår egen tid. Det skilles mellom løse og faste kulturminner.

Kulturminneverdi

Verdi som tillegges et kulturminne. Forvaltningen, organisasjoner, eiere, brukere eller andre kan vurdere kulturminnets verdi på ulike måter. Verdivurderingen kan endres over tid. Kulturminneforvaltningen deler gjerne verdiene inn i tre grupper: kunnskapsverdier, opplevelsesverdier og bruksverdier.

Landskap

Samlebetegnelse på våre utendørs omgivelser, både det naturgitte og det menneskeskapt. Landskapet er formet av samspillet mellom mennesket og naturen. Betegnelsen omfatter alle typer landskap, som for eksempel jordbrukslandskap, industrilandskap, kystlandskap, bylandskap og fjelllandskap.

Listeført kulturminne

Et kulturminne som etter en kulturminnefaglig vurdering er identifisert som verneverdig og oppført på en liste over objekter som skal forvaltes på en nærmere definert måte. Både kulturminner som er formelt vernet (ved lov eller forskrift) og kulturminner uten formelt vern kan være listeførte. Eksempler på listeføring er NB!registeret, Listen over særlig verneverdige kirker, Landsverneplanenes verneklasse 2, Fartøyvernlista og Gul liste fra Byantikvaren i Oslo.

Lokal verdi

Verdi som tillegges kulturminner eller kulturmiljøer knyttet til lokal virksomhet og historie. Et kulturminne av lokal verdi kan også bli tillagt regional og/eller nasjonal verdi.

Løst kulturminne

Betegnelsen brukes om kulturminner som er flyttbare.

Miljøovervåking

En systematisk innsamling av data ved hjelp av etterprøvbare metoder, som baserer seg på hypoteser om sammenhengen mellom årsak-virkning. Overvåkingen omfatter både påvirkning, effekter og miljøtilstand. Målet er å dokumentere miljøtilstanden og utviklingen av denne.

Nasjonal interesse

Begrepet brukes først og fremst i verdisettingsprosesser i arbeid med plan- og bygningsloven. Det markerer at kulturminneverdier på nasjonalt nivå kan være involvert.

Nasjonal verdi

Verdi som tillegges kulturminner eller kulturmiljøer knyttet til viktige faser og forhold i landets historie. Et kulturminne av nasjonal verdi kan også bli tillagt regional og/eller lokal verdi.

Naturlandskap

Betegnelsen brukes om landskap med liten grad av menneskeskapt påvirkning. Betegnelsen brukes også når en ønsker å rette fokus mot landskapets geologiske og biologiske innhold.

Regional verdi

Verdi som tillegges kulturminner eller kulturmiljøer knyttet til regional virksomhet og historie. Et kulturminne av regional verdi kan også bli tillagt nasjonal og/eller lokal verdi.

Representativitet

At ett eller et utvalg kulturminner er representativt, betyr at det er typisk eller karakteristisk for en større gruppe kulturminner. Begrepet brukes ved sammenligning med andre kulturminner.

Restaurering

Restaurering betyr å helt eller delvis tilbakeføre en bygning eller gjenstand til en tidligere tilstand. Ved restaurering må man velge hvilket tidspunkt kulturminnet skal tilbakeføres til. Det kan være slik det var da det ble laget eller oppført, slik det var på et senere tidspunkt eller en kombinasjon av ulike stadier.

SEFRAK-bygning

Betegnelsen brukes om bygninger som ble registrert i regi av SEFRAK (Sekretariatet for registrering av faste kulturminner) i årene 1975-1995. Registreringene omfatter i prinsippet alle bygninger bygget før 1900, men enkelte områder ble grensen satt noe lenger fram i tid, for eksempel i Finnmark alle bygninger før 1945. Det eneste kriteriet for registrering var antatt alder på bygningen.

Sikring

Sikring innebærer alle tiltak for å beskytte kulturminner og kulturmiljøer mot skade og tap. Sikring kan blant annet dekke istandsetting, vedlikehold og skjøtsel, dokumentasjon og juridiske tiltak. Sikring kan også skje ved arkeologisk utgravning for å ta vare på kulturminnets kunnskapsverdi.

Skipsfunn

Betegnelsen brukes om mer enn hundre år gamle båter, skipsskrog, tilbehør, last og alt annet som har vært om bord. Skipsfunn er vernet etter egne regler i kulturminneloven.

Skjøtsel

Regelmessige vedlikeholdstiltak, for eksempel vegetasjonspleie, for å ivareta et kulturminne og/eller et kulturmiljø. Vedlikehold av eventuelle skilt, stier og ramper inngår også i skjøtselsbegrepet.

Tiltakshaver

En tiltakshaver er den som har det overordnede juridiske ansvar for gjennomføring av tiltak.

Universell utforming

Innen kulturminneforvaltningen innebærer universell utforming at kulturminnet gjøres tilgjengelig for flest mulig. Dette innebærer tilrettelegging for besøk og/eller formidling av kulturminnets kunnskaps- og opplevelsesverdi på annen måte.

Vedlikehold

Rutinemessig arbeid for å hindre forfall på grunn av jevn og normal slitasje.

Vedtaksfredet kulturminne

Et vedtaksfredet kulturminne fredes i dag gjennom vedtak etter kulturminneloven eller svalbardmiljøloven. Vedtaksfredninger etter kulturminneloven kan omfatte alle typer kulturminner yngre enn 1537, stående byggverk yngre enn 1649, kulturmiljøer og fartøy. Vedtaksfredninger etter svalbardmiljøloven kan omfatte kulturminner yngre enn 1945.

Verdensarv

Kulturarv og/eller naturarv som er innskrevet på UNESCOs verdensarvliste. Verdenarvstedene utgjør en felles arv som er umistelig for hele menneskeheten, på tvers av landegrensene.

Verdiskaping

Verdiskaping i en bred sammenheng betegner hvordan kulturarven kan aktiviseres som ressurs i arbeidet med å skape både økonomiske, sosiale, kulturelle og miljømessige verdier.

Vernet kulturminne

Et kulturminne som er vernet ved lov eller andre virkemidler. De viktigste lovene er kulturminneloven, plan- og bygningsloven, kirkeloven, svalbardmiljøloven og naturmangfoldloven. Andre virkemidler for vern er statlige verneplaner, kirkerundskrivet, avtaler, listeføring, tilskuddsordninger med mer.

Verneverdi

Se Kulturminneverdi

Verneverdig kulturminne

Et verneverdig eller bevaringsverdig kulturminne er et kulturminne som har gjennomgått en kulturminnefaglig vurdering og er identifisert som verneverdig. Betegnelsene verneverdig og bevaringsverdig betyr det samme og brukes om hverandre. De mest verneverdige kulturminnene er av nasjonal verdi. Det er først og fremst disse som fredes etter kulturminneloven. Kulturminner kan også ha regional eller lokal verdi. Normalt vil det være kommunene som sikrer vern av slike kulturminner ved hjelp av plan- og bygningsloven. En annen måte å markere at et kulturminne er verneverdig på, er listeføring. Eksempler på slike lister er Byantikvaren i Oslo Gule liste og listen over bevaringsverdige norske kirker. De fleste verneverdige kulturminner er ikke formelt vernet etter kulturminneloven eller plan- og bygningsloven. Mange blir likevel tatt vare på fordi de oppfattes som verdifulle av eiere og brukere.

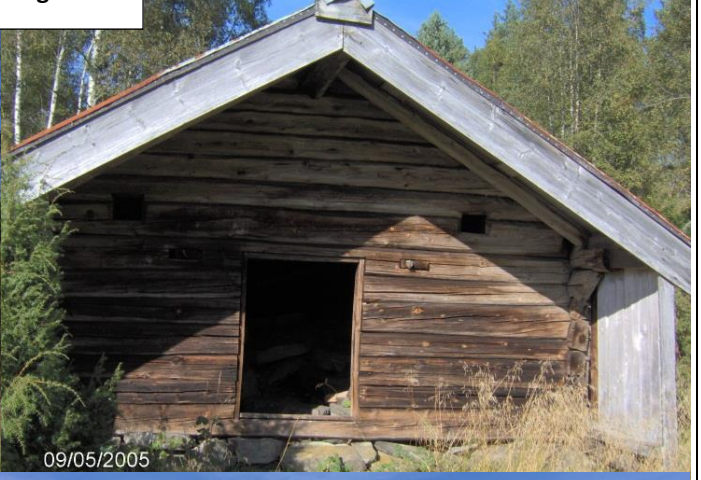
8 Diverse bilder

Flanestad gård, Hægeland

09/05/2005

09/05/2005

09/05/2005

09/05/2005

Uthus Storrhei, ramlet ned

10/04/2005

10/04/2005

Storrhei gård, Hægeland

10/04/2005

Vatnedal gård, Øvrebø

07/05/2005

Stavbuer Kile, revet

Høyløe Stallemo

05/30/2005

Uthus Kile, revet

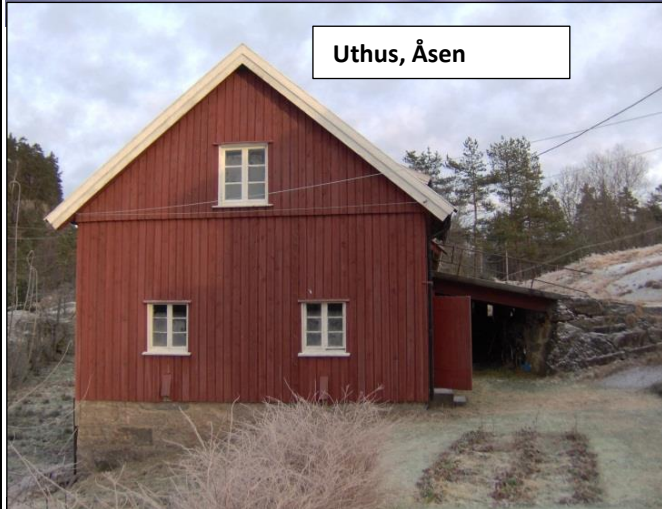

Gård, Lauvås

Hytte, Lauvås

Uthus, Åsen

Uthus, Mushom

09/07/2005

Skreppestøl gård

06/22/2006

Stabbur, Skreppestøl

06/22/2006

Høyløe Skreppestøl

06/22/2006

Høyløe, Kvarsteinheia

Kulturlandskap, Steinsland

Kulturlandskap, Øvrebø

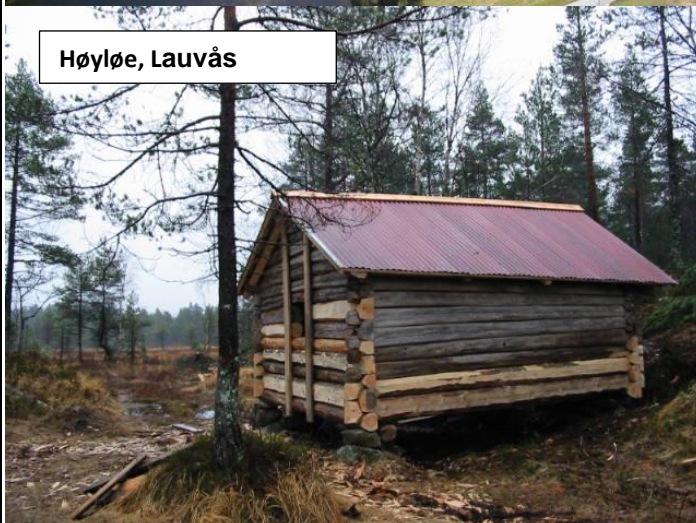

Kulturlandskap, Kvarstein

Gammel vei, Lomtjønn

05/04/2006

Høyløe, Lauvås

Gårdssag, Eikeland

Nedlagt jernbanetrasé

